

Jauno vēsturnieku
zinātniskie lasījumi I

2015

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

Latvijas vēstures
institūts

VALMIERAS PILSĒTAS PAŠVALDĪBAS VALMIERAS MUZEJS
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

**Jauno vēsturnieku
zinātniskie lasījumi I**

2016

Izdevumā “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi I” publicēti 10 raksti, kuru pamatā ir 2015. gada 26. novembrī Valmierā Valmieras muzeja un Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta rīkotās konferences “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi” ziņojumu materiāli.

Krājumu izdod Valmieras pilsētas pašvaldības Valmieras muzejs sadarbībā ar Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtu.

Visi raksti ir anonīmi recenzēti. Recenzenti: nozares speciālisti no Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta un Vēstures un filozofijas fakultātes, Vidzemes Augstskolas, Latvijas Nacionālā vēstures muzeja.

Krājuma sastādītājs: **Alberts Rokpelnis**

Zinātniskā redakcijā: *Dr. hist. Ilze Boldāne-Zeļenkova, Dr. hist. Viktorija Bebre* (atbildīgā redaktore), *Dr. hist. Eva Eihmane, Dr. hist. Anita Čerpinska, Dr. hist. Rūdolfs Brūzis, Dr. hist. Edvīns Evarts, Dr. hist. Gatis Krūmiņš, Dr. hist. Tālis Pumpuriņš, Dr. hist. Ilgvars Butulis*

Redaktore: **Ināra Stašulāne** (latviešu val.) un **Eva Eihmane** (angļu val.)

Maketētāja: **Margarita Stoka**

Vāka dizainu sagatavoja: **Ārija Pakere** un **Anda Ledaine**

Vāka dizainam izmantots Gustava fon Bergmana Valmieras zīmējums (ap 1772. gadu), kas atrodas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva Rīgas vēstures un senatnes biedrības fondā (4038-2-14, 158. lp.), Valmieras viduslaiku ģerbonis, kā arī fotoattēli no arheoloģiskajiem izrakumiem Valmieras senpilsētā.

SATURS

Priekšvārds. <i>Ilgvars Butulis</i>	7
Preface. <i>Ilgvars Butulis</i>	9
Atskats jauno vēsturnieku konferenču vēsturē. <i>Viktorija Bebre</i>	11
Retrospect of the History of Young Historians' Conferences. <i>Viktorija Bebre</i>	14
<i>Alise Šulte</i> . Trauku zīmju izplatība Latvijā un tās iespējamie skaidrojumi	17
Distribution of Pot Marks in Latvia and the Possible Interpretations (Summary)	24
<i>Vanda Visocka</i> . Vēlā bronzas laikmeta keramika Skrundas Krievukalna un Paplakas pilskalnos: reģionālās līdzības un atšķirības	26
Ceramics in the Bronze Age in Skrundas Krievukalns and Paplaka Hillforts: Regional Similarities and Differences (Summary)	33
<i>Edgars Plētiens</i> . Mazpilsētu nozīme Livonijā 13.–16. gadsimtā: Valmieras pilsētas piemērs.	35
The Role of Small Towns in Livonia in the 13 th –14 th Centuries: The Case of Valmiera (Summary)	44
<i>Sanda Salmiņa</i> . Ko par Livonijas sievieti stāsta Cēsu viduslaiku pils arheoloģiskais materiāls?	46
What Can Be Learned About Livonian Women Based On Archaeological Evidence of Cesis Medieval Castle? (Summary)	55
<i>Beāte Lielmane</i> . Maskavas ielas (Rīgā) dzīvojamo ēku celtniecības pamattendences no 19. gadsimta otrās puses līdz 1915. gadam	57
The Main Tendencies in the Construction of Residential Buildings on Maskavas Street from the 2 nd Half of the 19 th Century Until 1915 (Summary)	64
<i>Alise Ozola</i> . Nacionālās identitātes atspoguļojums latviešu glezniecībā un grafikā (1900–1914)	66
Representation of the National Identity in the Latvian Painting and Graphic Art (1900–1914) (Summary)	72
<i>Agnija Ruhocka</i> . Komunistu pagrīdes darbība Bauskas apriņķī 20. gadsimta 20. un 30. gados: ieskats Bauskas muzeja krājuma materiālos un presē	74
Communist Underground Activities in Bauska District in the 1920s–1930s: Materials from the Collection of Bauska Museum and the Press (Summary)	80
<i>Alberts Rokpelnis</i> . 20. gadsimta 30. gados Latvijā ražoto skaņuplašu statistikas datu izpētes problēmas.	82
Problems for Research into Statistics on Latvian-Produced Sound Records in the 1930s (Summary)	88

<i>Guntis Vāveris</i> . Atturības kustības darbība sporta jomā Latvijā 20. gadsimta 20.–30. gados.....	90
The Activities of the Temperance Movement in the Field of Sports in Latvia in the Interwar Period (Summary).....	96
<i>Liene Rokpelne</i> . Kultūras iestāžu darbības šķēršļi Valmierā (1944–1949).....	98
Obstacles to the Operation of Cultural Institutions in Valmiera (1944–1949) (Summary)	109

PRIEKŠVārds

Šai krājumā publicēti raksti, kuri tika prezentēti 2015. gada 26. novembrī Valmierā notikušajā zinātniskajā konferencē “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi”. Diemžēl krājumā dažādu iemeslu dēļ nav nonākuši vairāki konferences lasījumi. Bet arī desmit iesniegtie rāda plašu hronoloģisko, tematisko, arī ģeogrāfiski topogrāfisko amplitūdu, tiesa, Latvijas vēstures pētniecības ietvaros. Pētījumu laika vektora sākumu iezīmē bronzas laikmets, bet noslēgumu – 20. gadsimta 40. gadi, savukārt telpas areāls aptver gan visu Latviju, gan atsevišķu pilsētu – Rīgas, Valmieras, Cēsu, Bauskas vēsturi; tematikas ziņā līdztekus pilsētu vēsturei jaunos vēsturniekus ir saistījuši Latvijas arheoloģijas un kultūras vēstures jautājumi.

Trīs jaunās pētnieces sniedz interesantu ieskatu Latvijas arheoloģijas problēmās un iespējās. Bc. hist. Vanda Visocka analizē salīdzinošā griezumā divos Kurzemes pilskalnus – Krievukalnā un Paplakā atrasto bronzas laikmeta keramiku, tās ietekmi uz saimniecisko dzīvi un estētiskajiem priekšstatiem. Savdabīgu libiešu kapu keramikas materiālu, t.s. zīmogotos traukus vēlajā dzelzs laikmetā 11.–13. gadsimtā aplūko Mg. hist. Alise Šulte, dodot iespēju izsekot atsevišķu indivīdu radniecīgajām ģimenes saitēm. Savukārt Mg. hist. Sandras Salmiņas uzmanību saistījusi viduslaiku arheoloģija. Pētot arheoloģiskās liecības par sievieti Cēsu pili 13.–16. gadsimtā, rasti materiāli, kas papildina mūsu diezgan trūcīgos priekšstatus par Livonijas sievietēm.

Livonijas laiks, bet ne vairs no arheoloģijas viedokļa ir bijis Mg. hist. Latvijas Universitātes doktoranta Edgara Plētiņa uzmanības lokā. Apskatot Valmieras pilsētas nozīmi viduslaiku Livonijas telpā, tās ģeogrāfiskā novietojuma ietekmi uz pilsētas saimniecību un politisko dzīvi, sniegts ieskats Livonijas mazpilsētas dzīvē. Laika straumē krietni tuvāk mūsdienām aizved Bc. hist. Beāte Lielmane, izsekojot Rīgas pilsētas Maskavas ielas apbūves vēsturei 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā. Ņemot vērā, ka daļa koka ēku jau ir zudušas, šim pētījumam par pakāpenisku pāreju no koka uz mūra apbūvi ir arī tīri praktiska nozīme. Jautājums par nacionālās identitātes atspoguļojumu latviešu tēlotāja mākslā no 1900. līdz 1914. gadam ir bijis tuvs Mg. hist. Alisei Ozolai, rodot un analizējot tās pazīmes, kas ļauj nešaubīgi saistīt mākslas darbus ar Latviju, tās kultūru, tradīcijām, iedzīvotājiem.

Vairāki jaunie pētnieki pievērsušies 20. gadsimta 20.–30. gadu Latvijas vēsturei. Tā Mg. hist. Latvijas Universitātes doktoranta Gunta Vāvera pētniecības objekts ir atturības kustība. Savā pētījumā autors mēģina izsekot atturības organizāciju un sporta savstarpējām attiecībām, parādot, kā sports kļūst par atturības organizāciju būtisku darbības instrumentu. Latvijā ražoto skaņuplašu statistikas izpētei pievērsies Mg. hist. Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas doktorants Alberts Rokpelnis. Vērtējot un interpretējot šos datus Latvijas tā laika vēstures kontekstā, pētnieks sniedz ieskatu Latvijas skaņuplašu vēsturē kopumā. Jau gluži citādi – sociālpolitiski Latvijas vēstures aspekti šķituši nozīmīgi Bc. hist. Agnijai Ruhockai, pētot komunistu pagrīdes darbību Bauskas apriņķī 20. gadsimta 20.–30. gados. Autore centusies noteikt galvenās personas, pagrīdes darbības mērogi, veidus, šīs darbības kontinuitāti ar 1940. gada notikumiem.

Par pirmajiem gadiem Latvijā pēc Otrā pasaules kara savā pētījumā runā Mg. hist. Liene Rokpelne. Aplūkojot kultūras iestāžu darbību Valmierā no 1944. līdz 1949. gadam, izsekots kultūras dzīves sovetizācijas procesam un tā konkrētām, specifiskām izpausmēm Valmieras pilsētā.

Mīlais lasītāj, kas gribi iepazīties ar šo krājumu! Pricēsimies kopā par mūsu jauno vēsturnieku darbu un veikumu, nebūsim pārāk skarbi pret vājākām vietām viņu opusos, jo viņi ir tikai sava ceļa sākumā. Novēlēsim jaunajiem pētniekiem ilgu un ražīgu turpmāko darbu Latvijas vēstures izzināšanā un aprakstīšanā!

Dr. hist., prof. *Ilgvars Butulis*

PREFACE

This collection comprises papers that were presented at the research conference “The Scholarly Readings of Young Historians” which took place in Valmiera on 26th November 2015. Regretfully, due to various reasons several presentations from the conference have not found their way into the present collection. However, the ten submitted ones represent a broad chronological, thematic as well as geographic and topographic range of topics, although only within the framework of Latvia’s history. The time vector of the research starts at the Bronze Age and ends at the 1940s, while in geographic terms both the history of Latvia as a whole as well as that of individual towns – Riga, Valmiera, Cēsis and Bauska - is covered; in terms of the topics apart from the history of towns, the young historians have been captivated by the issues pertaining to the archaeology and the cultural history of Latvia.

Three young researchers provide interesting comparative analysis of the problems and opportunities of Latvia’s archaeology. B.A. in history Vanda Visocka offers comparative analysis of the ceramics found on two fort hills in Kurzeme region – on Krievukalns and Paplaka – as well as the impact of the ceramics on economic life and aesthetic conceptions. M.A. in history Alise Šulte examines a specific ceramic material – the-so-called branded vessels – from the late Iron Age Livs’ burials that allow tracing the kinship and family ties of some individuals. M.A. in history Sandra Salmiņa’s attention is focused on medieval archaeology. Studying archaeological evidence about the woman in Cēsis Castle in the 13th–16th centuries she has found materials that enrich our relatively meagre knowledge about women in Livonia.

The period of Livonia, this time from a vantage point other than archaeology, has also come into the focus of attention of M.A. in history, doctoral student at the University of Latvia Edgars Plētiens. By examining the importance of Valmiera town in the context of medieval Livonia as well as the impact of the town’s geographical location on its economy and political life, he provides an insight into the life of the small Livonian town. B.A. in history Beāte Lielmane takes us through the stream of time to a period much closer to the present day as she traces the history of building on Maskava Street in Riga city in the second half of the 19th century and the early 20th century. Considering the fact that a part of the wooden buildings, which once stood in this street, have now disappeared from the face of the Earth, such study of gradual transition from wooden to masonry buildings has a purely practical significance as well. M.A. in history Alise Ozola has been captivated by the issue of the reflection of the national identity in the Latvian fine arts from 1900 to 1914; she identifies and analyses the features that allow with confidence associating a work of art with Latvia, its culture, traditions and people.

Several young researchers have turned to the history of Latvia in the 1920s-30s. Thus the research topic of M.A. in history, doctoral student at the University of Latvia Guntis Vāveris is the temperance movement. The author aspires to explore the relationship between temperance movements and sports revealing how sports became an important tool of temperance organisations. M.A.

in history, doctoral student at Jāzeps Vītols Latvian Academy of Music Alberts Rokpelnis focuses on the statistics of Latvian-produced sound records. By assessing and interpreting the data in the context of the history of Latvia in the respective period of time, the researcher provides an insight into the history of Latvian-produced sound records in general. B.A. in history Agnija Ruhocka finds importance in quite different aspects of Latvia's history – in socio-political ones – as she researches the activities of the Communist underground in Bauska District in the 1920s-30s. The author has attempted to identify the key persons, the scope and types of underground movement and the continuity of the relevant activities during the events of 1940.

M.A. in history Liene Rokpelne focuses on the aftermath of the Second World War in Latvia. By examining the activities of cultural institutions in Valmiera from 1944 to 1949 she follows the process of sovietisation of cultural life and concrete expressions of it in Valmiera town.

Dear reader who is about to become acquainted with the collection! Let us rejoice together in the work and achievements of our young historians and let us not be too harsh about relatively weaker points in their opuses as they stand only at the beginning of their road. Let us wish the young scholars many years of fruitful work in studying and describing the history of Latvia!

PhD, Prof. *Ilgvars Busulis*

Tulkojusi *Eva Eihmane*

ATSKATS JAUNO VĒSTURNIEKU KONFERENČU VĒSTURĒ*

Pēc Valmieras muzeja jauno speciālistu ierosmes 2015. gada 26. novembrī Valmieras muzejā notika pirmie “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi”. Konferences organizēšanā un krājuma izdošanā līdzdarbojās arī Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta un citu institūciju atzīti vēsturnieki.

Savulaik, apmēram pirms 35 gadiem, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts (toreiz – Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts) un tā Jauno zinātnieku padome, kas izveidota 1978. gadā, arī uzsāka jauno vēsturnieku konferenču rīkošanu un vēlāk arī referātu tēžu izdošanu. Toreiz par jaunajiem zinātniekiem tika uzskatīti jaunieši līdz 33 gadu vecumam.

Atskatisimies tā laika jauno vēsturnieku konferenču vēsturē. Pirmā jauno zinātnieku konference “Vēsture, personība, sabiedrība” notika 1979. gada 9. oktobrī, tajā ar 16 ziņojumiem piedalījās tikai institūta gados jaunie darbinieki – vēsturnieki un filozofi. Jāpaskaidro, ka no 1963. līdz 1981. gadam filozofi bija Vēstures institūta sastāvā kā atsevišķa pētnieciskā grupa vai sektors. Konferencē apmēram puse referātu skāra filozofiskās tēmas, puse – pētījumus vēsturē (padomju perioda Latvijas vēsturi, kā arī viduslaiku vēsturi, arheoloģiju, antropoloģiju, etnogrāfiju). Iesākumā jauno vēsturnieku konferences tika organizētas katru gadu, bet vēlāk – tas laikam bija saistīts ar tēžu publicēšanu – reizi divos gados.

Pirmās referātu tēzes iznāca tikai 1983. gadā,¹ un tajās bija ievietoti ceturtais konferences 18 ziņojumi, no kuriem daļa bija publicēta krievu valodā, un arī konferencē daži referenti norunāja savus ziņojumus krieviski. Tēžu redakcijā sastāvā bija vēsturnieki Maksims Duhanovs (1921–2001), Irēne Šneidere un Indulis Ronis (atbildīgais redaktors). Redakcijas ievadrakstā atzīmēts, ka šajā Rīgas pilsētas jauno vēsturnieku zinātniskajā konferencē piedalījās arī Vēstures un filozofijas fakultātes aspiranti un jaunie lektori, muzeju zinātniskie līdzstrādnieki un citi jaunie vēsturnieki. Plašs bija referātu tēmu loks un hronoloģiskās robežas – no 20. gadsimta 70.–80. gadiem līdz pat dzelzs laikmetam. Pirmie un svarīgākie programmā bija referāti par Padomju Latvijas sociālekonomiskās augšupejas un kultūras attīstības jautājumiem, bet jaunie etnogrāfi un arheologi šķetināja Latvijas senāku laiku vēsturi, pamatojoties uz lietiskajiem avotiem.

Nākamie tēžu izdevumi jau bija pakļauti lielākai padomju ideoloģijas ietekmei, katra konference tika veltīta kādai nozīmīgai padomju valsts gadadienai. Piemēram, piektā jauno zinātnieku – vēsturnieku konference (1985) bija veltīta 40. gadadienai kopš padomju tautas uzvaras Lielajā Tēvijas karā un 45. gadadienai kopš padomju varas atjaunošanas Latvijā, bet sestā republikāniskā jauno zinātnieku konference (1987) – Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 70. gadadienai. Abām šo

* Ievadraksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas “Letonika” LETONIKA projekta “Latvijas vēsture: kultūrvēsturiskā vide un sociālpolitiskās norises Baltijas jūras reģiona kontekstā” ietvaros.

¹ *Latvijas PSR vēstures problēmas: Rīgas pilsētas jauno vēsturnieku zinātniskās konferences referātu tēzes*, 1983. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts, 95 lpp.

konferenču tēzēm bez redkolēģijas isā ievadraksta priekšvārdu apmēram 2,5 lappušu garumā uzrakstījis toreizējais institūta direktors vēstures doktors Vincents Karaļuns (1918–1988).

Interesanti atzīmēt, ka 1985. gadā izdoto tēžu viss teksts ir krievu valodā, izņemot vāku, kur konferences nosaukums dots latviešu un krievu valodā.² Iespējams, tas bija direktora V. Karaļuna nolēmums, jo, pirmkārt, lielākā daļa no Padomju Latvijas Komunistiskās partijas darboņiem runāja un rakstīja krieviski, kaut gan daļa no viņiem labi pārzināja latviešu valodu. Otrkārt, padomju laikā disertācijas (tagad – promocijas darbi) bija jāraksta krievu valodā, un aizstāvēt tās varēja PSRS lielākajās, centrālajās augstskolās un institūtos, un likumsakarīgi publikācijām par disertācijas tēmu bija jābūt krievu valodā. Visbeidzot, padomju laikā visi drukātie izdevumi bija pakļauti stingrai LPSR valsts cenzūrai – t.s. glavļitam (Latvijas PSR Galvenā literatūras pārvalde), tādēļ, lai vieglāk izdotos iegūt atļauju iespiest jauno zinātnieku tēzes, tās noformēja atbilstoši padomju laiku priekšrakstiem. Arī priekšvārdā V. Karaļuns saskaņā ar padomju ideoloģijas postulātiem slavina “1940. gada sociālistisko revolūciju”, Padomju Latvijas sasniegumus sociālekonomiskajā jomā un kultūras attīstību PSRS brālīgo tautu saimē. Norādījumi ir arī jaunajiem vēsturniekiem, kuru pirmais pienākums ir dziļi analizēt un apkopot sociālisma celtniecību Latvijas zemē, palielināt attīstītā sociālisma pētījumu skaitu.³

Šo otro tēžu redkolēģijas sastāvā novērojamas izmaiņas – M. Duhanova vietā ir vēsturnieks Jānis Vasermanis. Laika gaitā audzis arī jauno vēsturnieku dalībnieku skaits, piektajā konferencē piedalās jau 31 pētnieks un referāti tiek sadalīti trijos tematiskos blokos: 1) Latvijas PSR sociālisma periodā; 2) Latvijas vēstures jautājumi pirmsociālisma periodā un 3) Latvijas PSR etnogrāfijas problēmas.

Astoņdesmito gadu beigās ir sācijas Latvijas Republikas valstiskās neatkarības atjaunošanas process, noris straujas pārmaiņas sabiedrībā, kultūrā un arī vēstures zinātnē. Tas uzskatāmi atspoguļojas arī jauno vēsturnieku tēžu transformācijā, piemēram, 1987. gada tēzēm uz vāka nosaukums jau iespiests tikai latviešu valodā,⁴ paralēli krievu valodā sniegta tikai galvenā informācija titullapā un saturā, kur sekciju nosaukumi doti abās valodās. Pat tēžu priekšvārdu V. Karaļuns publicējis tikai latviešu valodā, parakstoties kā LPSR ZA korespondētājloceklis, un tajā daudz mazāk izskan padomju iekārtu slavinošu frāžu, kaut gan autors pieturējies aizvien pie oficiālās padomju vēstures interpretācijas. Attiecībā uz vēstures zinātni V. Karaļuns atzīmē, “ka vēsturnieki nav visu izdarījuši, ko sabiedrība no viņiem gaida. Vēstures atainojums tika vienpusīgi nogludināts, daudzi fakti un notikumi palika neizskaidroti vai pat tika noklusēti.”⁵ Viņš aicina jaunos zinātniekus stingri pieturēties pie atklātuma un patiesības atspoguļojuma vēsturē.

Sestajā konferencē piedalās rekordliels dalībnieku skaits – 37, to vidū arī trīs Igaunijas jaunie etnogrāfi. Referāti, ievērojot hronoloģiju un tematiku, jau sargrupēti četrās sekcijās: 1) Arheoloģija un antropoloģija; 2) Etnogrāfija; 3) Latvija feodālisma un kapitālisma laikmetā; 4) Latvija sociālisma posmā. Trešā sekcija bija visplašākā – ar 13 ziņojumiem, kas aptvēra divus lielus Latvijas vēstures laikmetus. Toties ceturtajā sekcijā deviņos referātos joprojām apskatīti strādnieku kustības un Latvijas Komunistiskās partijas vēstures dažādi aspekti, tiesa, mazāk ideoloģizēti.

Pēdējās jauno vēsturnieku tēzes iznāca 1989. gadā, laikā, kad latviešu valodai jau nostiprināts valsts valodas statuss, nodibināta Latvijas Nacionālās neatkarības kustība (LNNK), darbojas lielākā

² *Latvijas PSR vēstures problēmas, II = Problemy istorii Latviiskoi SSR. Vyp. II: Tezisy dokladov nauchnoi konferentsii molodykh uchenykh-istorikov, posviashchennoi 40-letiiu pobedy sovetskogo naroda v Velikoi Otechestvennoi voine i 45-i godovshchine vosstanovleniia Sovetskoj vlasti v Latvii*, 1985. Rīga: Institut istorii Akademii nauk Latviiskoi SSR, 113 s.

³ Turpat, 4.–6. lpp.

⁴ *Latvijas PSR vēstures problēmas: Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 70. gadadienai veltītas 6. republikāniskās jauno zinātnieku konferences tēzes*, 1987. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts, 121 lpp.

⁵ Turpat, 7. lpp.

sabiedriskā organizācija – Latvijas Tautas fronte (LTF) un vērojama nelokāma tautas atbrīvošanās kustība no padomju varas. Arī vēstures pētniecības institūcijās notiek pārmaiņas, piemēram, Latvijas Universitātē Zinātniskā komunisma katedra pārtop par Politoloģijas katedru, bet Padomju Savienības Komunistiskās partijas vēstures katedra – par Sociālpolitikas vēstures katedru. LU Latvijas vēstures institūta struktūrā arī tiek pārveidotas nodaļas, jo pavērusās iespējas pievērsties agrāk aizliegtajām un noklusētajām Latvijas vēstures tēmām.

Šīs konferences tēžu nosaukums vienkāršs: “Latvijas PSR vēstures problēmas: 7. Republikāniskās jauno zinātnieku konferences tēzes”.⁶ Priekšvārdu sarakstījis LPSR ZA Vēstures institūta Jauno zinātnieku padomes priekšsēdētājs Ēriks Rozenbaums, kas tēžu redkolēģijā nomainīja J. Vasermani. Konferencē piedalās 15 jaunie arheologi, etnogrāfi, dendrohronologi un 20. gadsimta vēstures pētnieki no institūta, muzejiem un citām institūcijām.

Noslēgumā jānovēl, lai jauno vēsturnieku lasījumi un izdevumi izveidotos par regulāru, atpazītu konferenču izdevumu, kam sava loma jauno vēsturnieku izaugsmē un vēstures pētniecībā.

Dr. hist. *Viktorija Bebre*

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

⁶ *Latvijas PSR vēstures problēmas: 7. Republikāniskās jauno zinātnieku konferences tēzes*, 1989. Rīga: Zinātne, Latvijas PSR ZA Vēstures institūts, 60 lpp.

RETROSPECT OF THE HISTORY OF YOUNG HISTORIANS' CONFERENCES

The first „Scholarly Readings of Young Historians” took place in Valmiera Museum on 26th November 2015 on initiative of young scholars from Valmiera Museum. The conference was organised and the present collection prepared for publication in collaboration with acknowledged historians from the Institute of Latvia's History at the University of Latvia and other institutions.

Approximately 35 years ago the Institute of Latvia's History at the University of Latvia (then called the Institute of History at the Latvian SSR Academy of Science) and its Council of Young Scholars, which had been founded in 1978, also launched such young historians' conferences and later started to publish the abstracts of the conference papers. At that time scholars up to 33 years of age were regarded as young scholars.

Let us have a retrospect of the history of young historians' conferences before the restoration of Latvia's independence. The first young history scholars' conference carried the title “History, Personality and Society” and took place on 9th October 1979. Participation was restricted to the young scholars – historians and philosophers - from the Institute and 16 papers were presented in total. Here an explanation is due: from 1963 to 1981 philosophers were part of the Institute of History as a separate research group or section. Approximately half of the papers presented at the conference were dedicated to topics of philosophy while the other half focused on historical research (Latvia's history in the Soviet period, medieval history, archaeology, anthropology and ethnography). Originally the young historians' conferences were held every year, but later once in two years, likely due to considerations pertaining to the publication of the abstracts.

The first abstracts of conference papers were published only in 1983¹ and contained 18 abstracts of papers from the fourth conference. Part of them were published in Russian and in the conference, too, some presentations were delivered in Russian. The editorial board of the abstracts consisted of historians Maksims Duhanovs (1921-2001), Irēne Šneiderē and Indulis Ronis (as the editor-in-chief). As mentioned in the preface by the editorial board, among the participants of the respective Research Conference of the Young Historians of Riga City there had been also post graduate students and lecturers from the Department of History and Philosophy of the University of Latvia, staff of museums and other young historians. The range of topics and chronological borders of conference papers were broad: from 1970s-1980s to the Iron Age. The first and most important on the programme were papers dedicated to the issues of the socio-economic growth and cultural development of Soviet Latvia, while young ethnographers focused on more distant history of Latvia, based on material sources.

¹ *Latvijas PSR vēstures problēmas: Rīgas pilsētas jauno vēsturnieku zinātniskās konferences referātu tēzes*, 1983. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts, 95 lpp.

The subsequent publications of the abstracts were subjugated to stronger impact of Soviet ideology and each conference was dedicated to an important anniversary of the Soviet state. For example, the fifth conference of young scholars of history (1985) was dedicated to the 40th anniversary of the victory of the Soviet people in the Great War for the Fatherland (the Second World War) and the 45th anniversary of the re-establishment of the Soviet rule in Latvia, while the sixth conference of the young scholars of history of the Latvian SSR (1987) focused on the 70th anniversary of the Great October Socialist Revolution. Apart from brief introductory remarks by the editorial board, the publications of the abstracts of both these conferences contained approximately 2.5 pages long prefaces by the then Director of the Institute Doctor of History Vincents Karaļuns (1918–1988).

It is interesting to note that the whole text of the abstracts published in 1985 was in the Russian language, except for the cover, on which the title of the respective conference was both in Latvian and Russian.² Such decision was probably made by director V. Karaļuns for the following reasons: First, the majority of the officials of the Communist Party of Soviet Latvia spoke and wrote only Russian although a part of them were fluent in Latvian. Secondly, during the Soviet period doctoral theses (then called dissertations) had to be written in Russian and could be presented only in the major universities and institutes of the USSR, thus logically publications pertaining to the topic of the doctoral theses also had to be in Russian. Last but not least, during the Soviet period all publications were subject to a strict LSSR state censorship from the part of the so-called *glavlit* (abbreviation from the Latvian SSR Main Literature Authority); thus to make it easier to receive a permit to publish the abstracts of the young scholars of history, they were made to comply with the instructions, which were in force in the Soviet period. In his preface, too, V. Karaļuns, in accordance with the postulates of Soviet ideology eulogizes “the Socialist Revolution of 1940”, the socio-economic achievements of Soviet Latvia and the development of its culture within the family of the brotherly peoples of the USSR. He also instructs the young historians that their first and foremost task is deeply to analyse and draw conclusions about the construction of socialism on Latvian soil and to increase the output of research papers on the developed socialism.³

The membership of the editorial board of the second issue of abstracts saw considerable changes: M. Duhanovs was replaced by historian Jānis Vasermanis. In the course of time the number of young historians taking part in the conference grew. In the fifth conference there were already 31 participants and the presentations were divided into three thematic groups: 1) the Latvian SSR in the period of socialism; 2) the issues of the history of Latvia in the pre-socialism period and 3) the issues of ethnography of the Latvian SSR.

In the late 1980s the process of the restoration of the national independence of the Republic of Latvia had started and rapid changes were taking place in society and culture, as well as in the science of history. It was demonstratively reflected in the transformation of the young historians' abstracts. For example, the title on the cover of the 1987 abstracts is in Latvian only,⁴ merely the key information on the front page as well as the titles of sections in the list of contents are given in two languages - Latvian and Russian. Even the preface to the abstracts by V. Karaļuns who this time had

² *Latvijas PSR vēstures problēmas, II = Problemy istorii Latviiskoi SSR. Vyp. II: Tezisy dokladov nauchnoi konferentsii molodykh uchenykh-istorikov, posviaschchennoi b40-letiiu pobedy sovetskogo naroda v Velikoi Otechestvennoi voine i 45-i godovshchine vosstanovleniia Sovetskoi valsti v Latvii*, 1985, Riga: Institut istorii Akedemii nauk Latviiskoi SSR, 113 s.

³ *Ibid.*, p.4-6.

⁴ *Latvijas PSR vēstures problēmas: Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 70. gadadienai veltītas 6. republikāniskās jauno zinātnieku konferences tēzes*, 1987. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts, 121 lpp.

signed himself as the associate member of the LSSR Academy of Science, was only in Latvian and contained a much smaller number of phrases that praised the Soviet system, although the author still adhered to the official soviet interpretation of history. Writing about the history of science V. Karalūns notes that “historians have not done everything that society had expected from them. The depiction of history has been smoothed down in a one-sided manner, many facts and events have remained unexplained or even ignored.”⁵ He called on the young historians strictly to adhere to openness and the reflection of the truth in history.

The sixth conference saw a record-high number of participants – 37, including three young Estonian ethnographers. The presentations were grouped into four sections based on their chronology and themes: 1) archaeology and anthropology; 2) ethnography; 3) Latvia in the period of feudalism and capitalism; 4) Latvia in the period of socialism. The third section was the largest of all: it included 13 reports and covered two large periods in the history of Latvia. The nine papers of the fourth section traditionally focused on various aspects of the history of the workers’ movement and the Latvian Communist Party, although in a manner less ideologized than before.

The last young historians’ abstracts were published in 1989 – at the time when the Latvian language had already been granted the status of the official language, the National Independence Movement of Latvia had been founded, the largest public organisation, the Popular Front of Latvia, had launched its activities and the people had staunchly embarked on a movement for their liberation from the soviet rule. Changes took place in the institutions for historical research, too, for example in the University of Latvia the Department of the Research of Communism turned into a Department of Political Science while the Department of the History of the USSR Communist Party was transformed into a Department of Socio-political History. Within the Institute of Latvia’s History at the University of Latvia, too, departments were transformed as opportunities had arisen to address topics of Latvia’s history, which earlier had been forbidden to study and were ignored.

The abstracts of the last conference carried a simple title: “Issues of the History of the Latvian SSR: Abstracts of the 7th Conference of Latvia’s Young Scholars.”⁶ Preface was written by the Chairman of the Young Scholars’ Council at the Institute of History of the LSSR Academy of Science Ēriks Rozenbaums who had replaced J. Vasermanis in the editorial board of the abstracts. The conference brought together 15 young archaeologists, ethnographers, dendrologists and researchers of the 20th century history from the Institute, museums and other institutions.

Let the young historians’ readings take place and the collections of their papers be issued on regular basis, let it develop into a well-known conference publication and play a role in the growth of the young historians and the research of history.

Viktorija Bebre, PhD

Institute of Latvia’s History at the University of Latvia

Tulkojusi Eva Eihmane

⁵ Ibid., p.7.

⁶ *Latvijas PSR vēstures problēmas: 7. Republikāniskās jauno zinātnieku konferences tēzes*, 1989. Rīga: Zinātne, Latvijas PSR ZA Vēstures institūts, 60 lpp.

TRAUKU ZĪMJU IZPLATĪBA LATVIJĀ UN TĀS IESPĒJAMIE SKAIDROJUMI

ALISE ŠULTE

Mg. hist., Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas departamenta keramikas krājuma glabātāja
e-pasts: alise.sulte@gmail.com

ANOTĀCIJA

Nelielai, bet nozīmīgai agrās ripas keramikas daļai 11.–13. gadsimtā uz podu dibieniem ir reljefā veidotas zīmes. Mūsdienās šīs zīmes visbiežāk interpretē kā *īpašuma* zīmes. Darbā aplūkota identisko zīmju izplatība Latvijas teritorijā (11.–13. gs.). Podi ar identiskām zīmēm izplatīti plašā teritorijā, vienā gadījumā pat 200 km attālumā. Ģimenes zīmju izplatība rāda, cik izvērstas šajā laikā bija cilvēku savstarpējās – personiskās attiecības. Identisko zīmju atkārtotā izpildēšana ļauj attīstīt *ģimenes* zīmju interpretāciju un meklēt tālākos pētniecības virzienus, ko paver šī parādība.

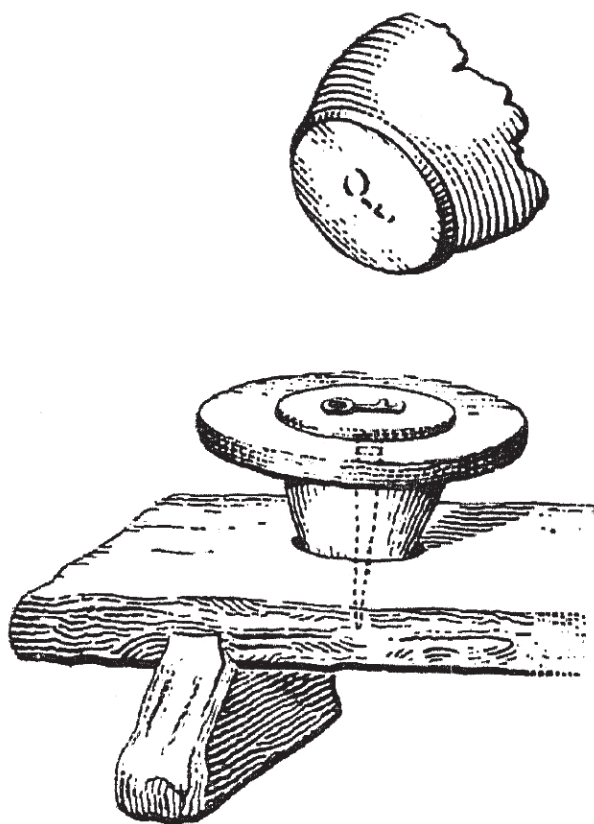
Atslēgas vārdi: agrā ripa, ģimenes zīmes, meistara zīmes, keramika, lībieši, radniecība.

IEVADS

Agrā ripas keramika (saukta arī par slāvu tipa keramiku, Baltijas keramiku u.c.) ir keramikas tips, kas parādās slāvu apdzīvotajās teritorijās un 11.–12. gadsimtā izplatās visā Baltijas jūras reģionā (Cimermane 1962, 95; Roslund 2007, 287, 319, 346; Lamiová 1982, 49–50). Rakstā aplūkota viena no agrās ripas keramikas īpatnībām – tā sauktās *meistara* vai *pasūtītāja* zīmes. Zīmes uz podu dibieniem parādās 10. gadsimtā visā agrās ripas keramikas teritorijā un pastāv līdz 13. gadsimtam (Plavinskii 1998, 58; Beletskii 2014, 383; Rozenfel'dt 1963, 121–122, 129). Latvijā tās ienāk kopā ar agrās ripas keramiku 11. gadsimtā (Cimermane 1962, 95).

Zīmes atrodas uz trauka dibena. Tās ir nevis iespiestas vai iegrieztas, bet ciļņa veida atspiedums no veidošanas virsmas (1. att.) (Cimermane 1962, 95; Rozenfel'dt 1963, 125; Plavinskii 1998, 58). Lai gan sākotnēji zīmju nozīmi skaidroja dažādi, ilgstoša arheoloģiskā un etnogrāfiskā materiāla analīze ir novedusi pie teorijas, ka tās bija *pasūtītāja* jeb *ģimenes* zīmes (Rozenfel'dt 1963, 125; Beletskii 2014, 383–387; Cimermane 1962, 103–104). Pēc šīs teorijas ģimene (vai dzimta) izvēlas savu *ģimenes* zīmi. Kad konkrētā ģimene pasūtīja traukus, podnieks paliktņi iegrieza zīmi, piestiprināja to virpai un uz tās uzvirpoja podu šai ģimenei (Bobrinskii 1959, 240). Taču podniekam bija arī tiešajam tirgum izgatavoti trauki bez zīmēm (Rozenfel'dt 1963, 125–130). Šāda hipotēze skaidro lielāko daļu izrakumu rezultātā gūto datu gan slāvu teritorijās, gan Latvijā (Cimermane 1962, 103–104).

Rakstā salīdzināti uz podu dibieniem redzami zīmju atspiedumi Latvijas teritorijā. Izmantojot zīmju izmērus, leņķus, kļūdas un paša paliktņa nepilnības dažādos atspiedumos, konstatēti trauki, kas veidoti uz viena paliktņa. Tālāk analizēta identisko zīmju izplatība un sniegts ieskats, kā šī izplatība mijiedarbojas ar *ģimenes* zīmju interpretāciju.

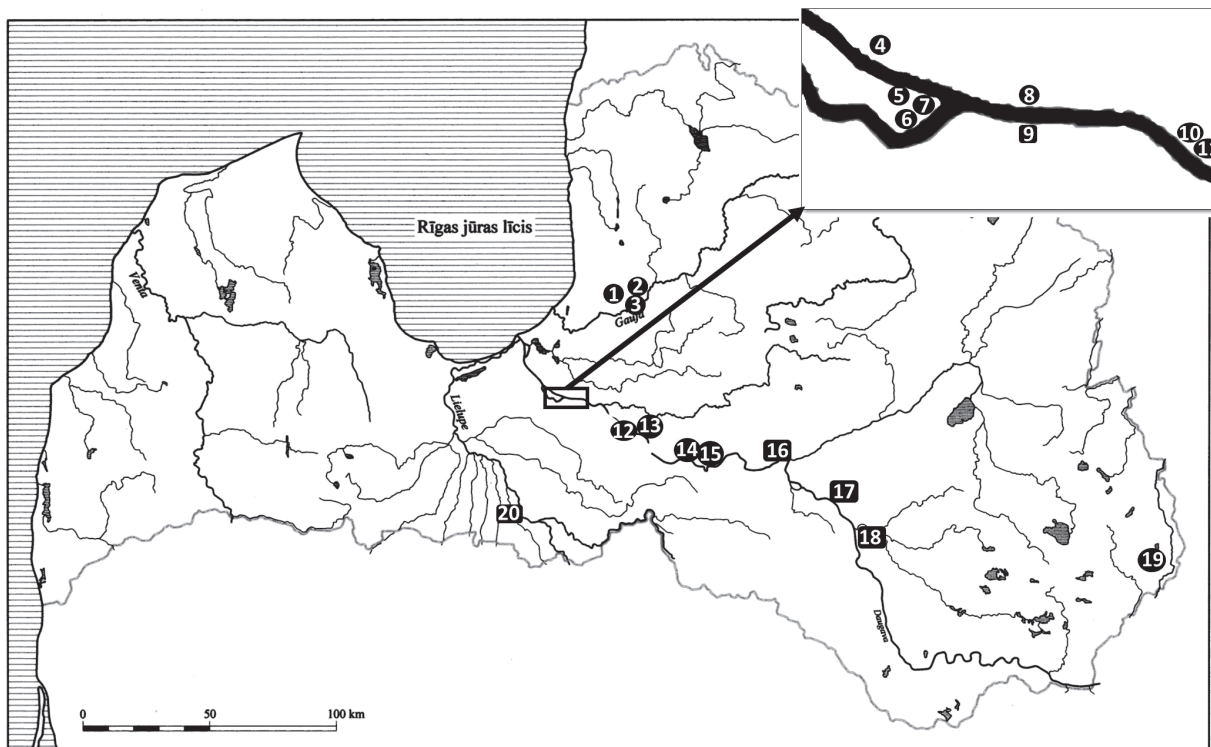
1. att. Ar roku griežama podnieku ripa, kurai
piestiprināts paliktņis ar iegieztu zīmi
(Rybakov 1948, 172, ris. 33)

ZĪMJU ATRADUMI LATVIJAS MATERIĀLĀ

Latvijas teritorijā novērojama podu dibenu zīmju koncentrācija Daugavas baseinā (2. att.). Tomēr jāņem vērā, ka zīmes pamatā var konstatēt un atpazīt uz veseliem podu dibieniem apbedījumos. Iespēja atpazīt zīmi ārpus apbedījumu konteksta diemžēl ir liels retums. Šajā laikā ikdienā lietotos māla podus mirušajiem kapā līdzīva deva tikai libieši. Daļēji tādēļ lielākā daļa mums zināmo zīmju ir konstatētas Daugavas lejtecē, kur ir notikuši apjomīgi libiešu senkapu izrakumi. Maldinošais topogrāfiskais izvietojums izgaismojas, iekļaujot podu dibenu zīmju izplatības reģionā arī dzīvesvietas. Lai gan zīmju izplatības dominante saglabājas Daugavas lejtecē, zīmes ir atrastas plašāk Vidzemē, Latgalē, kā arī Zemgalē.

Visapjomīgāko materiālu zīmju pētniecībai sniedz Laukskolas senkapi (Salaspils pag.). Šie senkapi ļauj vismaz aptuveni nojaust zīmju izplatību. Anna Zariņa norāda, ka Laukskolas senkapos 55% no mirušajam līdzīva dotās keramikas bija agrā ripas keramika un uz 16% no tās ir konstatējamas podnieku zīmes (Zariņa 2006, 307–309). Taču šīs aplēses ievērojami ietekmē izvēlētie materiāla atlasēšanas principi. Laukskolas senvietā ir konstatēti skeletkapi, ugunskapi, simboliskie kapi, rituālie uguns-kuri un dažādu periodu dzīvesvietu pēdas. Visi minētie objekti ir daļēji postīti. Līdz ar to atsevišķos apbedījumos atrastās keramikas lauskas ir nevis kapu piedeva, bet cita veida piejaukums. Precīzi noteikt šo robežu diemžēl ne vienmēr ir iespējams. Ievērojot dažādus materiāla atlasēšanas principus, statistiskie rādītāji var variēt aptuveni 10% robežās. Tomēr redzams, ka podi ar zīmēm tika ievietoti vien nelielā daļā apbedījumu.

Starp konstatētajām trauku zīmēm ir tādas, kas, atspīestas uz vairāku podu dibieniem, atrodas vairākos kapos. Tipiski vienādās zīmes, kas atrodamas vairākos apbedījumos, ir ne tikai ģeometriski līdzīgas, bet arī atspīestas no viena paliktņa. Tālāk aplūkoti tieši šādi viena paliktņa atspīedumi, nevis vienkārši līdzīgas zīmes.

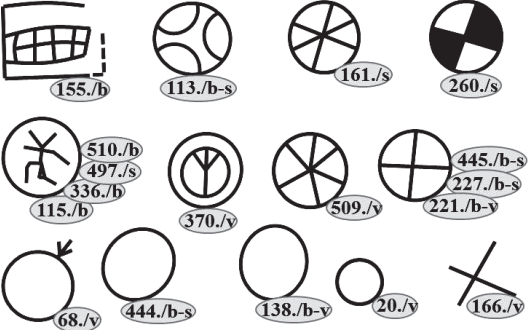
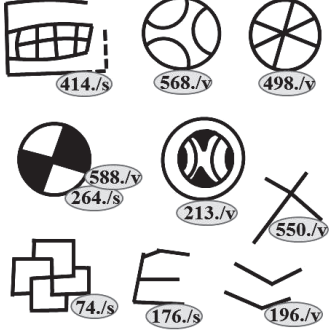
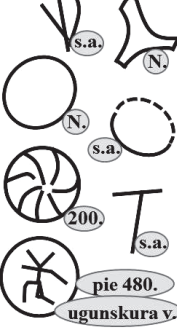

2. att. Latvijas senvietas, kur konstatētas zīmes uz podu dibieniem: 1. Čiekuru senkapi, 2. Pūteļu senkapi, 3. Liepeņu senkapi, 4. Vējstūru senkapi, 5. Vampeniešu II senkapi, 6. Vampeniešu I senkapi, 7. Raušu senkapi, 8. Laukskolas senkapi, 9. Daugmales pilskalns, 10. Zariņu senkapi, 11. Rumuļu senkapi, 12. Nariņu senkapi, 13. Lielvārdes pārceltuves senkapi, 14. Lielrutuļu senkapi, 15. Aizkraukles senkapi, 16. Oliņkalna pilskalns, 17. Asotes pilskalns, 18. Jersikas pilskalns, 19. Latišonku senkapi, 20. Mežotnes pilskalns

Skaitliski visbiežāk konstatētā un vissarežģītākā ir *ragainā cilvēka* zīme, ko Laukskolas senkapos izdevās konstatēt četros apbedījumos (3. att.: 115, 336, 497, 510), atsevišķi 480. kapa tuvumā un rituālā ugunsкура vietā (bez degšanas pazīmēm). Taču šīs pašas zīmes atspiedums ir atrodams arī Aizkraukles senkapos (Dzelzceļa ūdens pumpētava) (3. att.: 16). Sekojot *ģimenes* zīmju interpretācijai, ar vienādām zīmēm apbedītie ir radinieki. Skaitliskais pārsvars un bērnu apbedījumi Laukskolas senkapos liecina, ka ģimene pamatā dzīvojusi Salaspils apkārtnē, bet sievietes pārcēlušies uz Aizkraukles apkārtni. Interpretāciju balsta viens *ragainā cilvēka* zīmes atradums Laukskolas apmetnes teritorijā (VI 128: 8604) un divi šīs zīmes atradumi Daugmales pilskalnā (A 9964: 8351, 8667).

Vienas zīmes atrašanos tālu no citām varētu skaidrot ar pārcelšanos un ieprecēšanos, bet grūtāk ir izprast ģeogrāfiski izsētos *rūtotā taisnstūra* zīmes atradumus. Šī zīme ir konstatēta Aizkraukles (Palata), Laukskolas, Lielvārdes pārceltuves, Rumuļu un Vampeniešu II senkapos (3. att.: 11; 155, 414; 17; 9, 10; 33). Ar šiem traukiem ir apbedītas divas sievietes, četri vīrieši un viens bērns. Ņemot vērā bērnu vārgumu un biežo mirstību, vecāki maksimāli ierobežoja bērnu pārvietošanos. Līdz ar to Laukskolas senkapos fiksētais bērna apbedījums varētu nebūt tālu no šī bērna dzimšanas vietas un pašas ģimenes dzīvesvietas. Taču pārējo apbedījumu atrašanās salīdzinoši attālās apbedījumu vietās sarežģī iespējamo interpretāciju.

Podi ar *rūtotā taisnstūra* zīmi ir arī vieni no retajiem, kas ir pietiekami labi saglabājušies, lai tos savstarpēji salīdzinātu. Trauki ir veidoti uz vienas virsmas (identiska zīme), vienā tehnikā (pabērums) un ar vienu māksliniecisكو paņēmieni (augšmala) – tas viss kopā liecina par viena meistara

Senvieta	11.gs. otrā puse – 12.gs. pirmā puse	12.gs. otrā puse – 13.gs.pirmā puse	Datējums nezināms
Aizkraukles senk. ** (Skrīveru – Aizkraukles Palata; Dzelzceļa ūdens pumpētava) V7675:14, V 7679:18, A10498:11			
Čiekuru senk. ** VI 86:45			
Latišonku senk. * A7717:3, A7721:6			
Laukskolas senk. *** VI 128: 13, 353, 1145, 1162, 1431, 1863, 1911, 1977, 2070, 2247, 2269, 2331, 2358, 2433, 2981, 3011, 3978, 4492, 5796, 6701, 6707, 7470, 7543, 7549, 7733, 7798; VI 128			
Lielrutuļu senk. ** A12255:52, A12255:42			
Lielvārdes pārceltuves senk. ** VI 216:16, VI 216:42			

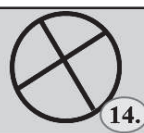
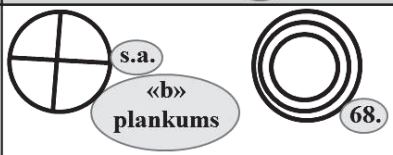
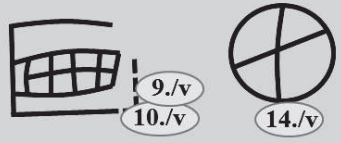
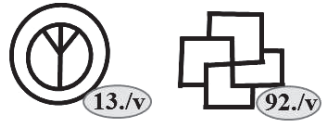
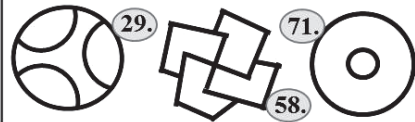
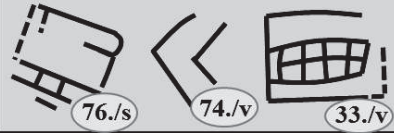

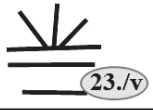

3. att. Latvijas senkapos konstatētās amata zīmes: 0. – kapa numurs; s.a. – savrupatradums; N – nezināms; s – sieviete; v – vīrietis; b – bērns.

Datēts pēc: *Ciglis 2015; **Spirģis 2008; ***Zariņa 2006; ****Cimermane 1962; *****Graudonis 1987

darbu. Ja traukus ar ģimenes zīmēm veidoja pēc pasūtījuma, tie nonāktu konkrētās ģimenes īpašumā salīdzinoši īsā laika periodā. Līdz ar to cilvēki, kam apbedījumā likti šie trauki, ir atradušies hronoloģiski tuvu cits citam, ko vēlreiz apliecina apbedījumu datējums (3. att.).

Identisko zīmju atspiedumu izplatības tendences skaidri parāda Daugavas ceļa nozīmīgumu. Tas, vai šī izplatība ir skaidrojama vienīgi ar ģimeņu pārvietošanos un savstarpējām precībām, pašreiz nav pierādāms. Tomēr var novērot, ka noteiktas senvietas uzrāda lielāku savstarpēju saistību nekā citas. Aizkraukles senkapos ir konstatētas tikai trīs zīmes uz podu dibieniem, bet tās visas ir atrodamas arī Laukskolas senkapos (3. att.). Savukārt savdabīgi ir Vampeniešu I senkapi, kur visas atastās zīmes atšķiras no Vampeniešu II senkapos konstatētajām.

Zīmju apjoms un daudzveidība Daugavas lejtecē ir tikai viens aspekts, kam vērts pievērst uzmanību. Latvijas pierobežā Latīšonku uzkalniņu senkapos (Šķaunes pag.) ir atrasti divi podi ar viēnādu *krusta* zīmju atspiedumiem (3. att.: 1, 5). Piektajā uzkalniņā konstatētā zīme izceļas starp citām podu zīmēm kā “brāķis” (4. att.). Veidošanas laikā zīme nav pietiekami labi atspiedusies. Podnieks to centies izlabot, izveidojot otru atspiedumu. Cenšoties radīt vizuālu iespaidu, ka cilnis ir izteiktāks nekā patiesībā, viņš ar nazi padziļinājis vienas zīmes malas. No šiem iegriezumiem gar zīmes garākajām malām ir saglabājušās naža smailes pēdas. Savukārt neskaidrā zīme ir tikai daļēji aizlīdzināta,

Senvieta	11.gs. otrā puse – 12.gs.pirmā puse	12.gs.otrā puse – 13.gs. pirmā puse	Datējums nezināms
**** Liepeņu senk. A11771:35			
** Nariņu senk.** VI 196: 123, 165, 278			
Pūteļu senk. 65136			
Raušu senk. VI 145: 379; VI 145			
***** Rumuļu senk. IV203:52, 128, 152			
* Vampniešu I senk. VI 124: 136, 333, 576, 933			
** Vampniešu II senk. VI 124			
* Vējstūru senk. VII64:164, 51			
* Zariņu senk. IV152:329, 248, 25			
Nezināms			

3. att.

atstājot vēl vienu vāji redzamu krusta kājiņu. Podnieks bija gatavs ieguldīt papildus laiku un darbu zīmes uzlabošanā, kas liecina par zīmes nozīmīgumu.

Papildus “brāķa” zīmei Latišonku senkapi ir ievērojami arī ar faktu, ka šīs pašas krusta zīmes atspiedums ir atrodams Lielrutuļu senkapos (Skrīveru pag.) (3. att.: 11). Lai gan zīme ir ļoti sliktā stāvoklī, nosakāmie krusta kājiņu izmēri un līniju saskares leņķi dod zināmu pārlicību, ka Latišonku un Lielrutuļu senkapos atrastās podu dibena zīmes ir iegūtas no vienas atspiežamās virsmas.

4. att. Atspiestas zīmes
“brāķis” (LNVN, Latišonku
senkapi, A 7721: 6, A. Šultes
foto)

Lielrutuļu krusta zīmes atradums ievērojami paplašina teritoriju, kuras robežās var atrast vienādus podu dibena zīmes atspiedumus. Latišonku senkapi atrodas vairāk nekā 200 km attālumā no Lielrutuļu senkapiem un atšķirībā no vairākuma senkapu neatrodas liela ūdensceļa krastā. Jāņem vērā arī tas, ka Latišonku senkapi pēc arheoloģiskā materiāla ir slāvu, nevis lībiešu apbedījumi.

SECINĀJUMI

Podu dibenu zīmju plašā izplatība gar Daugavas krastu apliecina jau zināmos ciešos tirdzniecības sakarus. Taču keramikas plašā izplatība un stilistiskā viendabība neļauj zīmes skaidrot kā importu. Tirdzniecība un līdz ar to arī ceļošana šajā laikā ir tieši atkarīga no personīgajām attiecībām un radniecības saitēm (Roslund 2007, 141–143). Tādējādi savstarpējas radniecības apzināšanās starp dažādu dzīvesvietu iemītniekiem nav pārsteidzoša. Tomēr bez plašākiem pētījumiem nav iespējams pateikt, cik tuva ir iespējamā radniecība un kā to ietekmē aizbildniecība, kara draudžu subordinācija vai kādi citi faktori. Līdz ar to nav pārsteidzoši zīmju atradumi, ko pašlaik ir problemātiski interpretēt.

Īpatnējs ir gadījums ar sievietēm, kas ir apbedītas ar vienas ģimenes zīmēm attālos senkapos (piemēram, iepriekš minētā krusta zīme). Šķiet loģiski pieņemt, ka viena no viņām ir pārvietojusies precību rezultātā. Tomēr sieviešu ieprecēšanās svešā tautā gandrīz vienmēr nozīmē iepriekšējās identitātes zaudēšanu un strauju asimilāciju jaunajā kultūrā – visuzskatāmāk tas redzams pēc apģērba un rotu nomaiņas (Hodder 1982, 80–81). Tādā gadījumā pods ar iepriekšējās (ne jaunās) ģimenes zīmi apbedījumā spēcīgi kontrastē ar šo tradīciju.

Zīmogoto trauku izplatību var būt ietekmējusi arī tirdzniecība, taču jāņem vērā, kādā kontekstā šie trauki atrasti. Rakstā apskatītie trauki atradās apbedījumos, kur priekšmeti ir īpaši atlasīti.

Lai gan tradicionāli katrā lībiešu apbedījumā ievietots tikai viens pods, Krievijas kapu uzkalniņos ir skaidri redzama zīmogoto podu un specifisku zīmju mērķtiecīga atlasīšana. Pat ja pieļauj, ka podi ar *ģimenes* zīmēm otro reizi izmantoti tirgus attiecībās – kā trauki, kuros ievieto pārdošanai paredzēto preci, – šo podu mērķtiecīga ievietošana tirgotāja ģimenei nepiederēja indivīda apbedījumā nebūtu saprotama.

Piedāvātā *ģimenes* zīmju interpretācija liek saskarties ar vairākām problēmām saistībā ar identisko zīmju atrašanos plašā teritorijā. Tomēr citas interpretācijas (amatnieka zīmes, tirdzniecības blakusparādība) rada daudz problemātiskāku nesakrītību ar arheoloģisko materiālu (sk. Rozenfeldt 1963; Cimermane 1962). Šī jautājuma tālāku virzību varētu nodrošināt turpmāki pētījumi, bet skaidru atbildi par *ģimenes* zīmju hipotēzes pareizību vai maldīgumu var sniegt ar podiem apbedīto cilvēku DNS analīzes. Lidz turpmākiem pētījumiem atliek vien operēt ar hipotētisku iespējamību, ka podu īpašnieki ir bijuši radnieki, kas liedz tālāk risināt jautājumus par radniecības izpratni un to ietekmējošiem faktoriem.

PATEICĪBAS

Izsaku pateicību Latvijas Nacionālajam vēstures muzejam par doto iespēju pētīt lībiešu keramikas materiālu. Paldies arī Baibai Dumpei par brīvi sniegtajām idejām un konstruktīvajām diskusijām, kas palīdzēja gūt jaunu skatījumu un attīstīt manu argumentāciju.

SAĪSINĀJUMI

LNVM – Latvijas Nacionālais vēstures muzejs

LNVM AO – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas departamenta arhīvs, arheoloģisko izrakumu pārskati

LU LVI AA – Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

Atgāzis, M., 1968. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Nariņu senkapos 1968. g. LU LVI AA 942.

Beletskii, S. V., 2014. Drevnerusskie kniazheskie znaki v goncharnykh kleimakh. *Arkheologija i istorija Pskova i Pskovskoi zemli*, 29, s. 358–387.

Bobrinskii, A. A., 1959. Gonchary – pid'bliane. *Sovetskaia arkheologija*, 1, s. 228–242.

Ciglis, J., Lībiešu rotu datējums. LNVM Arheoloģijas departamenta vadītāja konsultācija. 2015. g. 2. novembris.

Cimermane, I., 1962. Zīmes uz XI–XIII gs. māla traukiem Latvijas PSRS teritorijā. *Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti: Arheoloģija*, 95.–105. lpp.

Graudonis, J., 1975. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Rumuļu kapulaukā 1974.–1975. g. LU LVI AA 322.

Graudonis, I., 1987. Ikšķiles Rumuļu kapulauks. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 15. laid., 82.–93. lpp.

Hodder, I., 1982. *Symbols in Action: Ethnoarchaeological Studies of Material Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lamiová, M., 1982. *Keramika dvochtisícročí*. Bratislava: Tatran.

Plavinskii, A. N., 1998. K voprosu o goncharnykh kleimakh. Egoreichenko, A. A. (red.). *Slaviane i ikh sosedi (arkheologija, numizmatika, etnologija)*. Minsk: Vedy, s. 58–65.

Roslund, M., 2007. *Guests in the House: Cultural Transmission between Slavs and Scandinavians 900 to 1300 A.D.* Leiden-Boston: Brill.

- Rozenfel'dt, R. L., 1963. K voprosu o goncharynykh kleimakh. *Sovetskaia arkheologija*, 2, s. 121–130.
- Zybakov, B. A., 1948. *Remeslo drevnei Rusi*. Moskva: Akademiia nauk SSSR.
- Spirģis, R., 2008. *Bruņrupuču saktas ar krūšu važiņrotām un lībiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apģads.
- Šnore, E., 1968. Pārskats par arheolģiskajiem izrakumiem Raušu senkapos 1967.–1968. g. LU LVI AA 379.
- Šnore, E., 1971. Pārskats par arheolģiskajiem izrakumiem Vampeniešu I senkapos. LNVM AA 783.
- Šnore, E., 1972. Pārskats par arheolģiskajiem izrakumiem Vampeniešu I senkapos. LNVM AA 784.
- Šnore, E., 1974. Pārskats par arheolģiskajiem izrakumiem Vampeniešu I senkapos. LNVM AA 786.
- Zariņa, A., 1967. Pārskats par arheolģiskajiem izrakumiem Salaspils Laukskolā. LU LVI AA 175.
- Zariņa, A., 1968. Pārskats par Laukskolas, Beikas arheolģiskajiem izrakumiem. LU LVI AA 215.
- Zariņa, A., 1969. Salaspils Laukskolas 1969. g. izrakumu pārskats. LU LVI AA 222.
- Zariņa, A., 1970. Salaspils Laukskolas 1970. g. izrakumu pārskats. LU LVI AA 232.
- Zariņa, A., 1971. Salaspils Laukskolas 1971. g. izrakumu pārskats. LU LVI AA 256.
- Zariņa, A., 1972. Salaspils Laukskolas 1972. g. izrakumu pārskats. LU LVI AA 276.
- Zariņa, A., 1973. Salaspils Laukskolas 1973. g. izrakumu pārskats. LU LVI AA 301.
- Zariņa, A., 1974. Salaspils Laukskolas 1974. g. izrakumu pārskats. LU LVI AA 320.
- Zariņa, A., 1975. Salaspils Laukskolas 1975. g. izrakumu pārskats. LU LVI AA 335.
- Zariņa, A., 2006. *Salaspils Laukskolas kapulauks, 10.–13. gadsimts*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apģads.

DISTRIBUTION OF POT MARKS IN LATVIA AND THE POSSIBLE INTERPRETATIONS

ALISE ŠULTE

MA in History, Keeper of collections at the National History Museum of Latvia

Email: alise.sulte@gmail.com

ABSTRACT

During the 10th–13th centuries a small but significant part of Baltic ware pottery was specially marked with signs on the bottoms of pots. Nowadays these marks are most commonly interpreted as signs of ownership. The research analyzes the spread of identical marks in Latvia during the 11th–13th centuries. Pots with identical marks are found across a wide area, in one case even 200 km apart. The distribution of family signs indicates the interconnectedness of people and possible family ties across large distances. The recurrence of identical signs provides the possibility to further develop the interpretation of family signs and points to new directions of research.

Key words: Baltic ware, family marks, potter's marks, ceramics, the Livs, kinship.

SUMMARY

Baltic ware in spite of its broad distribution has many features that remain similar in all regions; one of these are marks on pot bottoms. The origin and meaning of these marks have been widely discussed. In Russia and Latvia it has been concluded that they were made by attaching a tablet with

a carved sign to the potter's wheel. (Fig. 1.) The current interpretation of the archaeological material is that the mark represented the buyer or his family rather than the craftsman who made the pot (Rozenfeldt 1963, 125–130; Cimermane 1962, 103–104).

The marks on pot bottoms were compared using microanalyses, which identified pots with identical marks/tablet impressions not just in many burials, but across different burial fields. The identification of identical marks can be done with the best accuracy in burial fields (which contain whole pots), thus the study focused on this particular group of ancient monuments. The only culture, which placed every day use pots in burials, were the Livs who lived around the upper reaches of the Daugava and Gauja rivers. (Fig. 2.) It needs to be kept in mind that the Baltic ware and pottery marks were spread in a much larger region as can be seen by the discovery of pot marks in hillforts and settlements.

If identical pottery marks indeed were a 'family' sign, their distribution shows that we are looking at an interconnected society with far-reaching family ties. As intermarriages both for trade and political reasons are not unknown, this was to be expected. Child burials and the number of identical marks found in the same site can indicate the place of origin of the respective mark. However, such interpretation is problematic as we do not know how 'family' ties were understood at that time and how they were affected by adoption, dependents or warrior retainues.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. A slow rotating potter's wheel with a tablet for producing marks (Rybakov 1948, 172, fig. 33)

Fig. 2. Latvian archaeological sites where the pot marks have been found:

1. Čiekuru burial site, 2. Pūteļu burial site, 3. Liepeņu burial site, 4. Vējstūru burial site, 5. Vampeniešu II burial site, 6. Vampeniešu I burial site, 7. Raušu burial site, 8. Lauškolas burial site, 9. Daugmale hillfort, 10. Zariņu burial site, 11. Rumuļu burial site, 12. Nariņu burial site, 13. Lielvārdes ferry-crossing burial site, 14. Lielrutuļu burial site, 15. Aizkraukles burial site, 16. Oliņkalna hillfort, 17. Asote hillfort, 18. Jersika hillfort, 19. Latišonku burial site, 20. Mežotne hillfort

Fig. 3. Pottery marks found in ancient burials of Latvia

0. – grave number; s.a. – stray finds; N – unknown; s – female; v – male; b – child
*Dating based on: *Ciglis 2015; **Spīrģis 2008; ***Zariņa 2006; ****Cimermane 1962; *****Graudonis 1987*

Fig. 4. A flawed pottery mark (LNVM, Latišonku senkapi, A 7721: 6, by A. Šulte)

VĒLĀ BRONZAS LAIKMETA KERAMIKA SKRUNDAS KRIEVUKALNA UN PAPLAKAS PILSKALNOS: REĢIONĀLĀS LĪDZĪBAS UN ATŠĶIRĪBAS

VANDA VIŠOCKA

Bc. hist., Latvijas Universitāte
e-pasts: vanda.visocka@gmail.com

ANOTĀCIJA

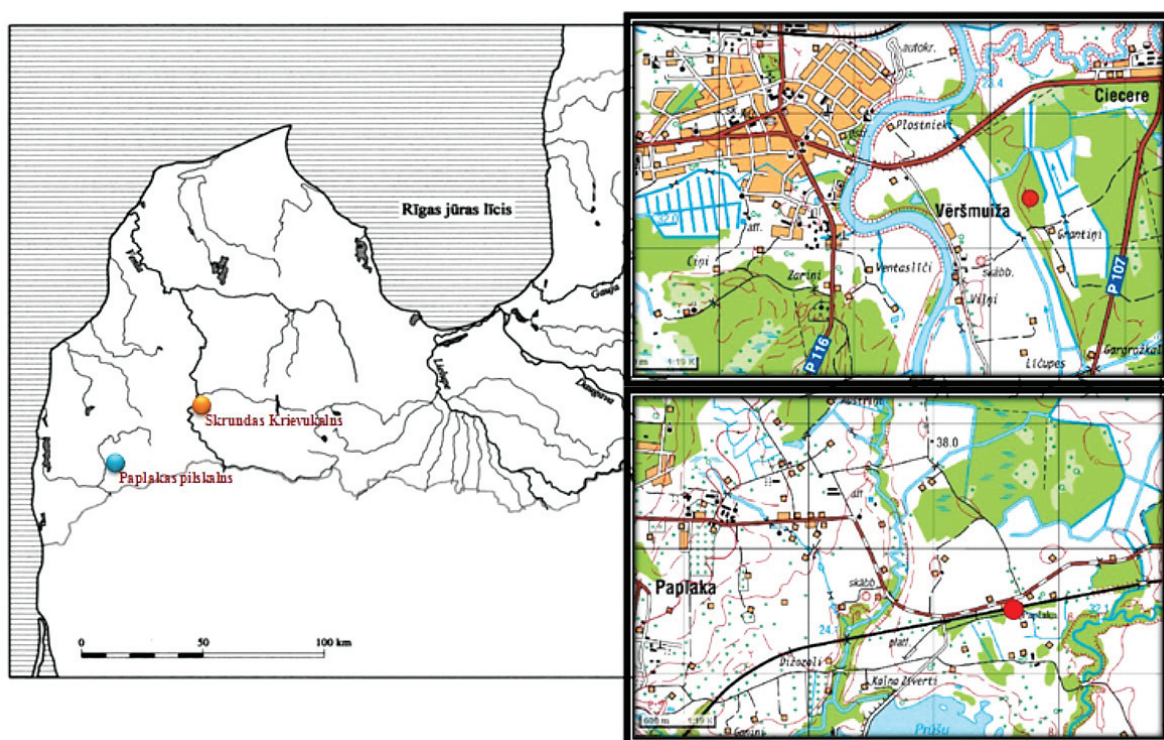
Darbs ir tapis ar mērķi noskaidrot Skrundas Krievukalna un Paplakas pilskalna keramikas kolekciju līdzības un atšķirības. Lai veiksmīgi salīdzinātu abu pilskalnu keramiku, tā tika analizēta pēc dažādām pazīmēm – veidmasas sastāva, virsmas apdares, trauku formām un izmēriem. Rezultātā tika noskaidrots, ka Krievukalna keramikas veidmasas sastāvs ir gan A, gan B veida, tāpat tajā novērojams dzelzs savienojumu piejaukums, savukārt Paplakas pilskalna keramikai ir tikai A veida veidmasa un arī tajā konstatēti dzelzs savienojumi, taču daudz mazākā mērā. Abi pilskalni ir izteikti švikātās keramikas arheoloģijas pieminekļi. Dominējošās trauku profila formas abos pieminekļos ir IC un CS.

Atslēgas vārdi: vēlāis bronzas laikmets, arheoloģija, podniecība, keramikas veidošanas tradīcijas, māla veidmasas sastāvs, Rietumlatvija.

IEVADS

Arheoloģiskā keramika ir bagātīgs ziņu avots. Analizējot un klasificējot to, ir iespējams izprast seno kultūru saimniecisko dzīvi, estētiskos priekšstatus, trauku veidošanas tehniskos aspektus, tradīcijas, kā arī maiņas sakaru ietekmi uz tām. Latvijas pētnieku vidū bronzas laikmeta keramikas izpēte nav plaši pārstāvēta. Tā aprakstīta konkrētā arheoloģiskā pieminekļa kontekstā, līdz ar to ir nozīmīgi veikt padziļinātus pētījumus, kas vērsti uz plašāku redzējumu. Vienīgais arheologs, kurš pievērsies vēlā bronzas laikmeta keramikas izpētei plašākā kontekstā, ir Andrejs Vasks (Vasks 1991). Kopš šī pētījuma ir pagājuši vairāk nekā divdesmit gadi, kuru laikā notikuši ne tikai arheoloģiskie izrakumi dažādos pieminekļos, bet arī gūtas jaunas atziņas par keramiku un tās pazīmēm (Višocka 2016). Tāpat svarīgi atzīmēt, ka Rietumlatvijas arheoloģiskā materiāla plašāka apzināšana un izpēte sākusies visai nesen, tāpēc ir nepieciešams noskaidrot šī reģiona keramikas kolekciju raksturu.

Iepriekš minēto faktoru dēļ darba autore izvēlējusies pētīt Rietumlatvijā, precīzāk, Kurzemes dienvidos esošo vēlā bronzas laikmeta arheoloģisko pieminekļu – Skrundas Krievukalna un Paplakas pilskalna keramikas kolekcijas (1. att.). Īpaši perspektīvs šķiet izpētei ir Skrundas Krievukalns, kurā izrakumi notikuši 2012. un 2013. gadā un kura keramikas kolekcija, lai gan ir apzināta, bet vēl nav detalizētāk analizēta (Doniņa, Vasks, Vilka 2014). Savukārt Paplakas pilskalna 1976. gada

1. att. Krievukalna un Paplakas pilskalna lokalizācija kartē

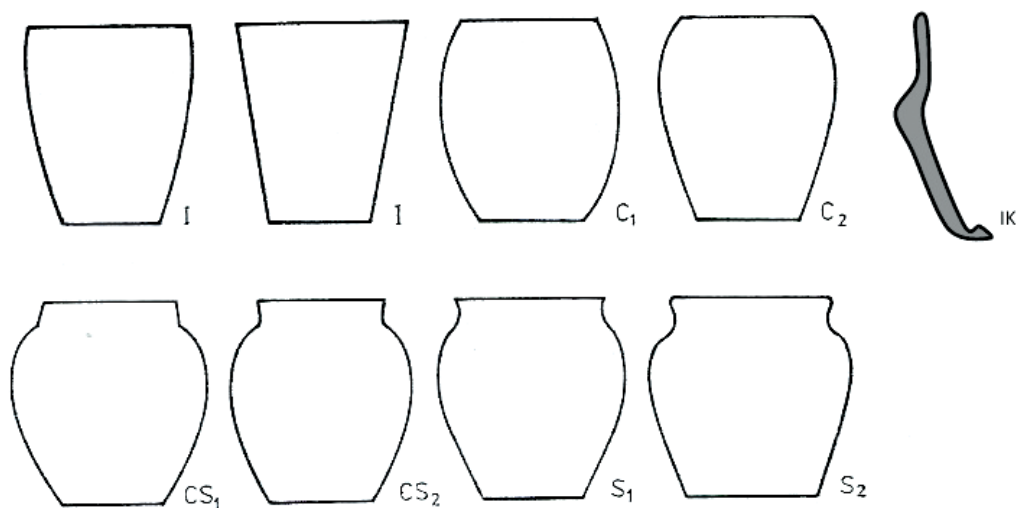
izrakumos iegūto keramikas kolekciju ir izpētījis Andrejs Vasks (Vasks 1978), tomēr autore, ņemot vērā Krievukalna keramikas veidmasas sastāva īpatnības, nolēmusi kolekciju vēlreiz izanalizēt. Tādējādi **pētījuma mērķis** ir noskaidrot Skrundas Krievukalna un Paplakas pilskalna keramikas kolekciju līdzības un atšķirības. Lai šo mērķi īstenotu, ir nepieciešams analizēt keramikas kolekcijas pēc to veidmasas sastāva, virsmas apdares veida, izmēra un formas.

Jāpiebilst, ka sīkāk tika analizēti tie fragmenti, kas spēj sniegt pietiekami lielu informācijas daudzumu. Tas nozīmē, ka galvenokārt izmantoti trauku malu un dibenu, retāk sānu fragmenti. Skrundas Krievukalnā pavisam tika atrastas 31 568 lauskas, no kurām visi identificējamie fragmenti, kopskaitā 7133, nonāca Latvijas Nacionālā vēstures muzeja (LNVM) Arheoloģijas departamenta krājumā (Doniņa, Vasks, Vilka 2014). No Krievukalna kolekcijas sīkāk bija iespējams izanalizēt 1305 lauskas. Paplakas pilskalna keramikas kolekciju, kas atrodas LNVM krājumā, pārstāv 858 keramikas fragmenti, no kuriem detalizētāk bija iespējams izanalizēt vien 74 fragmentus.

TERMINOLOĢIJA UN PĒTNIECĪBAS METODES

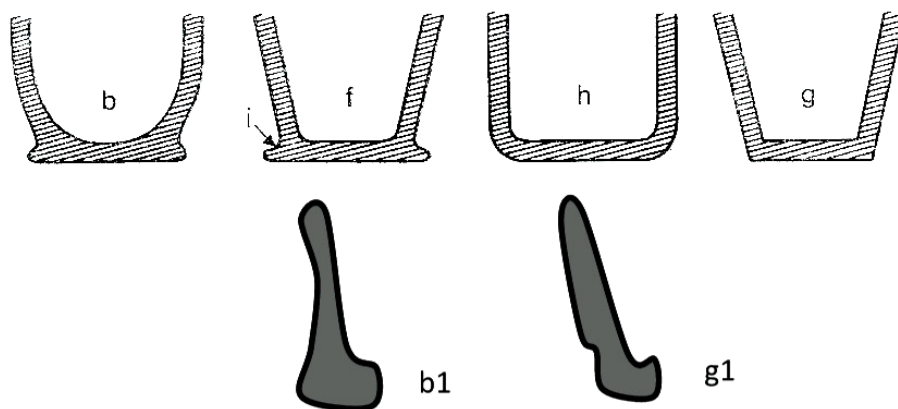
Keramikas terminoloģija aizgūta no Baibas Dumpes LNVM vajadzībām veidotā uzskates materiāla "Trauku daļu apzīmējumi". Šajā uzskates materiālā trauka forma tiek sadalīta trijās daļās: 1) mala – trauka augšējā daļa jeb augšmala; 2) sāni – augšdaļa bez augšmalas un dibena un 3) dibens – trauka apakšējā daļa jeb pamatne.

Visplašāk izplatītā keramikas klasifikācija ir pēc tās virsmas apdares veida, t.i., pēc dažādām trauka virsmas apstrādes tehnikām. Arī šajā darbā autore pieturēsies pie šāda principa. Respektīvi, keramika tiks iedalīta vēlajam bronzas laikmetam atbilstošajās četrās grupās – švikātajā, gludajā, apmestajā un tekstilajā.

2. att. Pieminekļos sastopamās keramikas trauku profila formas (no: Vasks 1991., ris. 1; IK veidojusi V. Visocka)

Analīzē svarīgas ir ne tikai keramikas virsmas apdares īpatnības, bet arī trauka profila forma. Trauku formu sistemātiska klasifikācija ir nepieciešama, lai varētu salīdzināt keramikas kolekcijas un izvērtēt tās grupu līdzības un atšķirības (Bērziņš 2003, 54–55). Šajā pētījumā autore balstās uz Rimutes Rimantienes izstrādāto trauku formu klasifikāciju – I, C, CS, S, K (Rimantienē 2005, 45) (2. att.). Izmantojot šo klasifikāciju, tomēr rodas zināmas problēmas. Valdis Bērziņš atzīmē, ka bieži vien I formas trauku fragmentus nevar atšķirt no C formas, jo ne vienmēr ir iespējams precīzi orientēt trauka malas fragmentu pret mutes plakni, šādos gadījumos pareizāk ir lietot apzīmējumu IC (Bērziņš 2003, 55). Svarīgi, ka izteikta K forma novērojama salīdzinoši reti, biežāk sastopams taisns, bet viegli ieliekts kakls, kas tiks apzīmēts kā IK (Visocka 2016). Savukārt trauku dibenu klasifikācija balstās uz Jāņa Graudona “Arheoloģijas terminu vārdnīcā” doto iedalījumu – a, b, c, d, e, f, g un h (Graudonis 1994, 130–132) (3. att.). Taču, apskatot podu dibenu fragmentus, darba autore ievēroja tādas formas, kuras pēc būtības pieskaitāmas kādai no šīm grupām, bet ir atšķirīgas, tāpēc tika izdalīta b1 un g1 grupa.

3. att. Pieminekļos sastopamās keramikas trauku dibenu formas (no: Graudonis 1994, 80: 2. zīm.; b1 un g1 veidojusi V. Visocka)

Keramikas analizē tiek fiksēti arī zvirgzdu piemaisījumu lielumi, darba autore mērīja lielāko zvirgzdu katrā lauskā. Mērījumiem tika izmantots parasts lineāls ar milimetru iedalījumu, tāpēc zvirgzdi, kuri mazāki par 1 mm, fiksēti kā < 1 mm.

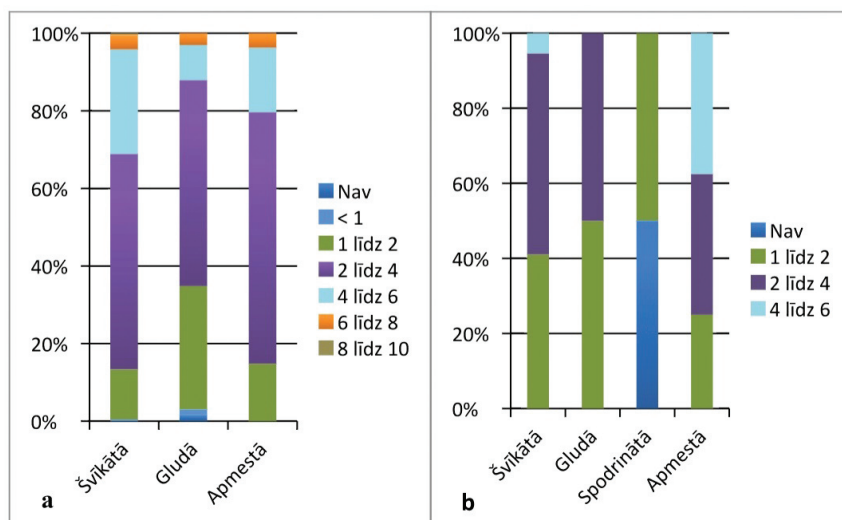
KERAMIKAS VEIDMASAS SASTĀVS

Pēc A. Vaska pētījumu rezultātiem noskaidrots, ka laika posmā no 1. g.t. p.m.ē. līdz m.ē. 1. g.t. pirmajai pusei sastopami divi veidmasas sastāva veidi: A – māla masai piejaukti sasmalcināti zvirgzdi un B – piejaukti zvirgzdi un organiskie materiāli (Vasks 1991, 19–20). Vēlā bronzas laikmeta švikātajai keramikai raksturīgākā ir A veida veidmasa, piemēram, tā izteikti dominē Dievukalnā un Madalānu pilskalnā (Vasks 1994, 61). Svarīgi piebilst, ka pētījuma autore, apskatot abu pilskalnu keramikas fragmentu veidmasas sastāvu, nav konstatējusi šādas māla masas atšķirības fragmentiem ar dažādiem virsmas apdares tipiem. Veidmasā pievienotos sasmalcinātos zvirgzdus pēc to izmēriem var iedalīt trīs grupās – smalki (< 1 mm), vidēji (1–1,9 mm) un rupji (> 2 mm) (Vasks 1991, 19). Kā tipiskākie piejaukumi vēlā bronzas laikmeta keramikā atzīmējami vidēji un rupji zvirgzdi.

Skrundas Krievukalna keramikā galvenokārt sastopams A veida sastāvs, taču dažos fragmentos tika konstatēti “caurumi”, kas radušies poda dedzināšanas laikā, izdegot augu stiebriņiem (I laukums, 2. kārtā, 6. kvadrāts; IV laukums, 2. kārtā, 2. kvadrāts; VII laukums, 2. kārtā, 1. kvadrāts u.c.), kas liecina par organisko piejaukumu pamatmasā, tātad pārstāvēta arī B veida veidmasa. Krievukalnā sastopams pavisam nelielu izmēru (līdz 1 mm) zvirgzdu piejaukums – 0,5% no izanalizēto lausku kopskaita. Krievukalna keramikas veidmasā visbiežāk sastopami trīs zvirgzdu izmēri: 1–2 mm (14%), 2–4 mm (36%) un 4–6 mm (26%), reti – 6–8 mm (3,7%). Tāpat konstatēts piemaisījums, kas izmēru ziņā pārsniedz iepriekšminētos, respektīvi, no 8 līdz 10 mm lieli zvirgzdi (VI laukums, 3. kārtā, 3. kvadrāts). Šādu milzīgu zvirgzdu piejaukumi konstatēti tikai švikātā tipa keramikā, un tādas lauskas veido 0,4% no izanalizēto fragmentu kopskaita (diagramma).

Paplakas pilskalna keramikai veidmasas sastāvs ir tikai A veida. A. Vasks konstatējis, ka bez zvirgzdiem šādi veidmasai piejauktas arī smiltis (Vasks 1978, 66). Salīdzinājumā ar Krievukalnu Paplakas pilskalnā keramikas veidmasā esošie zvirgzdi ir mazāki, jo nav neviena, kas būtu lielāks par 6 mm. Tāpat atšķirībā no Krievukalna Paplakā netika konstatēta neviena lauska ar zvirgzdu piemaisījumu, kuru izmērs būtu mazāks par 1 mm. Paplakas pilskalna keramikā dominē divas zvirgzdu izmēru grupas: 1–2 mm (41%) un 2–4 mm (50%). Reti sastopami 4–6 mm lieli zvirgzdi (8%) (diagramma).

Diagramma. Zvirgzdu īpatsvars Krievukalna (a) un Paplakas pilskalna (b) keramikā pēc izmēriem (mm)

Interesanti, ka abu pilskalnu keramikas kolekcijās sastopami fragmenti, kuros konstatējami dzelzs savienojumi. Paplakas pilskalnā dzelzs savienojumi konstatēti vien divām lauskām, taču pārsteidzoši daudz šādu lausku ir Krievukalna keramikas kolekcijā – veseli 12% no kopskaita.

VIRSMAS APDARES VEIDI

Krievukalna un Paplakas pilskalna keramikas materiālā pēc virsmas apdares īpatnībām tika konstatēti četri tipi – švikāta, apmesta, gluda un spodrināta. Gan Krievukalna, gan Paplakas pilskalna keramikas kolekcijās dominē švikāta tipa keramika, attiecīgi 82% (5876) un 73% (622), tādējādi abas dzīvesvietas pieskaitāmas pie švikātās keramikas pieminekļiem, kas raksturīgi vēlajam bronzas laikmetam.

Skrundas Krievukalnā un Paplakas pilskalnā esošo **švikāto keramiku** var iedalīt divās grupās: švikātā un švikātā apmestā. Par švikāto apmesto keramiku tiek dēvēta tāda keramika, kura sākotnēji bijusi švikāta, bet vēlāk apmesta ar šķidru, plānu, zvīrgzdainu māla slāni (Vasks 1991, 41).

Krievukalnā švikātā keramika fiksēta visos izrakuma laukumos, visvairāk šādu lausku atrasts I (2410), IV (1291) un VII (602) laukumā. Keramikas lausku lielais īpatsvars (īpaši švikātās) šajos laukumos skaidrojams ar to, ka tajos konstatēti vairāki pavardi (Doniņa, Vasks, Vilka 2014, 38). Pie pavardiem tika apstrādāta un reizēm arī uzglabāta pārtika, tāpēc ir tikai loģiski, ka šeit atradīsies vairāk trauku nekā citviet dzīvesvietā.

Savukārt Paplakas pilskalnā švikātā keramika visvairāk (541 lauska) atrasta II laukuma 4. kārtā, kurā jau skaidri atklājās celtnes vieta (Vasks 1976, 3). Taču pavarda akmeņi bija izklīdēti pa visu celtni, tāpat kā trauku lauskas, tāpēc keramikas koncentrāciju pie pavarda (vai pavardiem) konstatēt nebija iespējams (Vasks 1978, 65–66).

No visa Krievukalna keramikas kolekcijas materiāla švikātā apmestā keramika veido 3% jeb 254 lauskas. Savukārt Paplakas pilskalnā švikātā apmestā keramika veido 1,2% no visa materiāla. Kopumā jāsecina, ka švikātās apmestās keramikas izplatība Paplakas pilskalnā bijusi krietni vien mazāka nekā Krievukalnā. Mazais procentuālais švikātās apmestās keramikas īpatsvars varētu liecināt, ka apmestās keramikas tradīcija nostiprinājusies nelielā mērā, saglabājot švikātās keramikas dominanti. Krievukalna kolekcijā **apmestās** keramikas trauku fragmenti veido 4% jeb 280 lauskas, vislielākais apmestās keramikas īpatsvars sastopams I (185) un IV (43) laukumā.

Savukārt Paplakas pilskalnā apmestās keramikas ir procentuāli vairāk nekā Krievukalnā, respektīvi, 9,4% jeb 81 lauska. Tāpat kā švikātā, arī apmestā keramika visvairāk atrasta II laukuma 4. kārtā, kur atsegtas celtnu paliekas.

Krievukalna kolekcijā **gludo** keramiku pārstāv vien 2% jeb 159 trauku fragmenti. Vislielākais gludās keramikas īpatsvars konstatēts I (99) un IV (35) laukumā. No šiem datiem var secināt, ka gludā keramika ir visretāk sastopamā visā pilskalnā.

Atšķirībā no Krievukalna Paplakas pilskalnā gludā keramika, tāpat kā apmestā, sastopama procentuāli lielākā skaitā – 7% jeb 60 lauskas. Tāpat kā švikātās un apmestās, arī gludās keramikas lauskas visvairāk (21) atrastas II laukuma 4. kārtā.

Interesanti, ka Paplakas pilskalnā tika atrasti divi keramikas fragmenti (A 12438: 10, A 12438: 11), kuri pieskaitāmi **spodrinātajai** keramikai. Tā ir niecīga daļa no kopskaita – 0,2%. Šeit jāatzīmē A. Vaska atzinums, ka piemineklis ir atkārtoti apdzīvots m.ē. 1. g.t. pirmajā pusē, tāpēc jādomā, ka atrastā spodrinātā keramika attiecināma uz vēlāko apdzīvotības posmu, nevis uz vēlo bronzas laikmetu (Vasks 1976).

TRAUKU IZMĒRI UN FORMAS

Skrundas Krievukalna un Paplakas pilskalna keramikas kolekcijas pēc trauku izmēriem var iedalīt četrās grupās: miniatūrie (diametrs 3–6 cm), mazie (6–10 cm), vidējie (10–20 cm) un lielle (20–40 cm).

Skrundas Krievukalnā no visiem nosakāmo diametru fragmentiem lielle trauki veido 18% (57), vidējie – 70% (218), mazie – 9% (27), bet miniatūrie trauki – 3% (11), tādējādi miniatūrie trauki pilskalnā ir sastopami visretāk.

Miniatūro trauku izmēri Krievukalnā ir dažādi, no 2,6 cm līdz 6 cm, taču visbiežāk podiņi ir 6 cm diametrā (27%), bet to malu biezums svārstās no 0,5 cm līdz pat 0,9 cm. Šajā grupā ir sastopamas divu veidu profila formas – IC (86%) un CS (14%). Savukārt trauciņu dibenu formu varēja noteikt tikai diviem fragmentiem, kas pārstāvēja b un b1 formu.

Mazo trauku diametrs ir no 7 cm līdz 10 cm, taču lielākoties sastopami podiņi ar 8 cm diametru (29%), to biezums no 0,4 cm līdz 1 cm. Mazajiem traukiem izteikti dominē gan IC (47,4%), gan CS (47,4%) forma, atšķirībā no miniatūrajiem traukiem tiem sastopama arī S forma (5,2%). Arī dibenu formās vērojama lielāka dažādība nekā miniatūrajiem traukiem, dominējošā ir b forma (67%), retāk tās apakšgrupa b1 (17%) un h (17%).

Vidējo trauku izmēri sniedzas no 11 cm līdz 20 cm diametrā, taču dominējošie ir 16 cm (22%) un 18 cm (21%), bieži sastopami arī 14 cm (15%), 12 cm (12%) un 20 cm (12%) diametrā lielle trauki. Trauku biezums dažāds – no 0,4 cm līdz pat 2 cm, tātad kopumā tie ir biežāki nekā miniatūrie un mazie trauki. Dominē divas profila formas – CS (44%) un IC (41%), salīdzinoši bieži sastopama arī S (13%), bet pavisam reti IK (2%) forma. No dibenu formām bieži sastopamas ir b (41%) un b1 (29%), retāk g (12%), h (10%) un f (8%).

Lielle trauki no visiem nosakāma izmēra podiem veido 18%. Trauku diametrs sniedzas no 21 cm līdz 38 cm. Šeit gan jāņem vērā, ka tik liela izmēra traukiem kaut cik precīzi diametru var noteikt tikai tad, ja ir saglabājies pietiekami liels fragments. Šajā izmēru grupā dominē trauki ar 24 cm (28%) un 22 cm (26%) diametru, bieži sastopami arī 26 cm (16%) un 21 cm (9%), retāk 23 cm (5%), 28 cm (5%), 30 cm (3%) u.c. izmēri, trauku biezums dažāds – no 0,4 cm līdz 1,7 cm. Tātad kopumā tie ir plānāki nekā vidēja izmēra trauki. Dominē divas profila formas – CS (44%) un IC (42%), retāk sastopama IK (3%) un S (3%) forma. Interesanti, ka vienam fragmentam izdevās noteikt piederību pie C veida profila formas. Trauku dibenu diametru, kas atbilst lielo trauku grupai, varēja noteikt vien sešiem fragmentiem, kuriem dominējošā forma bija g (trīs fragmenti) un b (divi fragmenti), sastopama arī b1 forma.

Paplakas pilskalna keramikas kolekcijā atšķirībā no Krievukalna nav sastopami miniatūrie trauki, tātad pārstāvētas tikai trīs no iepriekš minētajām trauku izmēru grupām. Paplakas pilskalnā no visiem nosakāmo diametru fragmentiem (39) mazie trauki ir vien 8% (3), vidējie – 74% (29), bet lielle – 18% (7).

Kā redzams, *mazo trauku* īpatsvars Paplakas pilskalna keramikas kolekcijā ir visniecīgākais. No visiem konstatētajiem mazo trauku fragmentiem neviena diametrs nebija mazāks par 10 cm, to biezums dažāds – no 0,6 cm līdz pat 1 cm. Tikai vienam fragmentam bija nosakāma profila forma – CS. Pārējie ir poda dibena fragmenti, to formas attiecīgi b un g.

Vidēja izmēra trauku procentuāli ir visvairāk. To diametrs svārstās robežās no 12 cm līdz 20 cm. Šajā izmēru grupā dominē trauki ar 18 cm (21%) un 20 cm (17%) diametru, bieži sastopami arī 14 cm (14%), 16 cm (14%) un 15 cm (10%) diametrā lielle trauki, to malu biezumam lielas variācijas – no 0,45 cm līdz 1,2 cm. Vidējiem traukiem novērojamas trīs profila formas – IC (38%), S (38%) un CS (24%). No dibenu formām sastopamas b (87%) un b1 (13%).

Lielo trauku izmēri ir dažādi – no 22 cm līdz 40 cm diametrā. Visbiežāk sastopami trauki ar 22 cm (43%) un 24 cm (29%) diametru. Interesanti, ka šī izmēra traukos vienādā skaitā sastopamas CS (28,6%), IK (28,6%) un S (28,6%) profila formas, savukārt atšķirībā no vidējiem podiem mazākā mērā IC (14,3%) forma.

SECINĀJUMI

Apskatot abu pieminekļu keramikas kolekciju māla sastāvu, tika secināts, ka Skrundas Krievukalnā ir izmantotas abu veidu veidmasas – A (māls un zvīrgzdi) un B (māls, zvīrgzdi un organiskie materiāli), par ko liecina izdegušo augu stiebriņu veidotie caurumiņi lauskās, savukārt Paplakā pārstāvēts tikai A veids. Dominējošie zvīrgzdu piejaukumu izmēri māla masā abos pilskalnos ir vienādi, proti, 2–4 mm. Atšķirībā no Paplakas pilskalna, kurā atrastas vien divas lauskas ar dzelzs savienojumu piejaukumu, Krievukalnā tādas veido 12% no kopskaita. Šāds dzelzs savienojumu piemaisījums rada vairākas neskaidrības par pilskalna hronoloģiju, dzelzs apstrādi, dzelzs rūdas kā liesinātāja izmantošanu māla masā, citu kultūru ietekmi cilšu savstarpējo kontaktu ceļā u.tml.

Abos pilskalnos pēc virsmas apdares veida dominē švikātā keramika, kas tos padara par švikātās keramikas arheoloģiskajiem pieminekļiem. Paplakas pilskalna keramika virsmas apdares ziņā ir daudzveidīgāka, jo tajā sastopama ne tikai švikātā, apmestā un gludā, bet arī spodrinātā keramika (2 fragmenti). Gan Krievukalnā, gan Paplakā švikātā keramika dalās divās grupās – švikātā un švikātā apmestā, kas, lai gan veido nelielu daļu no kopskaita, liecina par dažādu vietējo reģionu kultūru mijiedarbību. Apmestā keramika Paplakas pilskalnā sastopama procentuāli lielākā skaitā (9,4%) nekā Skrundas Krievukalnā (4%). Gan Krievukalnā, gan Paplakā izteikti dominē vidēja izmēra trauki, attiecīgi 70% un 74% no visiem nosakāmo diametru fragmentiem. Atšķirībā no Paplakas pilskalna Krievukalnā sastopami arī miniatūrie trauki, kuru īpatsvars gan niecīgs – 3%. Gan Skrundas Krievukalna, gan Paplakas pilskalna keramikas fragmentu malu biezums lielākoties ir no 0,5 cm līdz 1 cm, tātad visbiežāk tika izgatavoti vidēji biezi podi. Dominējošā profila forma abu pilskalnu keramikā ir IC, retāk sastopama CS forma. Šādas formas ir izplatītas arī Austrumlatvijā un Centrālātvijā, interesanti, ka relatīvi netālu esošajā Beltu pilskalnā dominējošā ir CS forma.

Kopumā Krievukalna keramikas kolekcija ir daudzpusīgāka un tajā ir vairāk reģionam un laika posmam netipisku iezīmju, kas padara to savā ziņā unikālu, tāpēc ir pelnījusi plašāku ievēribu un turpmāku izpēti.

SAĪSINĀJUMI

LNVM – Latvijas Nacionālais vēstures muzejs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

Vasks, A., [1976]. Pārskats par izrakumiem Paplakas pilskalnā 1976. g. no 29. jūnija līdz 22. jūlijam. LNVM Arheoloģijas departaments, inv. Nr. AA 473.

Krievukalna pilskalna keramikas kolekcija. LNVM Arheoloģijas departaments, inv. Nr. A 13957; A 139578; A 11160; SA 9069; SA 1969.

Paplakas pilskalna keramikas kolekcija. LNVM Arheoloģijas departaments, inv. Nr. A 12438.

LITERATŪRA

- Bērziņš, V., 2003. Sārņates apmetnes keramikas klasifikācija un statistiska analīze. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 21. laid., 53.–74. lpp.
- Doniņa, I., Vasks, A., Vilka, A., 2014. Izrakumi Skrundas Krievukalnā. *Arheologu pētījumi Latvijā 2012. un 2013. gadā*. Rīga: Nordik, 35.–41. lpp.
- Graudonis, J., 1994. *Arheoloģijas terminu vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- Rimantienē, R., 2005. *Die Steinzeitfischer an der Ostseelagune in Litauen*. Vilnius: Litauisches Nationalmuseum.
- Vasks, A., 1978. Jauns agro metālu laikmeta piemineklis Rietumlatvijā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 3, 65.–74. lpp.
- Vasks, A., 1991. *Keramika epokhi pozdnei bronzy i rannego zheleza Latvii*. Rīga: Zinatne.
- Vasks, A., 1994. Agrā dzelzs laikmeta apmetne Kerkūzos. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 16. laid., 46.–64. lpp.
- Visocka, V., [2016]. Dekoratīvie elementi vēlā bronzas laikmeta keramikā Latvijas teritorijā. *Māli un keramika* (I starptautiskā starpdisciplinārā simpozija “Māli un keramika” ietvaros), Latvijas Universitāte, iesniegts publicēšanai 2016. gada 15. janvārī.

CERAMICS IN THE LATE BRONZE AGE IN SKRUNDAS KRIEVUKALNS AND PAPLAKA HILLFORTS: REGIONAL SIMILARITIES AND DIFFERENCES

VANDA VISOCKA

BA in History

Email: vanda.visocka@gmail.com

ABSTRACT

The aim of the paper is to identify the similarities and differences between the ceramic collections of Skrundas Krievukalns and Paplaka hillforts. The author has used simple methods based on quantitative analysis. The author systematized various characteristics of pottery, for example, the structure of clay, type of surface, the size and form of vessels. The results show that in Krievukalns both types of clay structure – A and B – are common and there is also iron oxide in some shards. In Paplaka only type A can be found and only two shards contain iron oxide. Both hillforts are archaeological monuments of typical scratched pottery. The most common shapes of vessel profile in both hillforts are IC and CS.

Key words: Late Bronze Age, archaeology, pottery, the traditions of pottery making, the structure of clay, Western Latvia.

SUMMARY

The aim of this paper is to identify the differences and similarities between the ceramic collections of Krievukalns and Paplaka hillforts. To reach this aim, the author has analysed both ceramic collections. The analysis of the ceramic helps to understand more about the household of ancient cultures, their aesthetic perceptions and the impact of the communication exchange on local traditions, therefore, further research should not be neglected. Both hillforts, based on their artefacts, are dated to the I millennium B.C., i.e. the period of the Late Bronze Age.

The author has used a simple – standartized pottery research methods, which are based on statistical analysis. In this paper pottery is analysed by the type of its surface (scratched, plastered, smooth and polished), shape, size and clay structure. In analyzing the shapes of pots, the author has used R. Rimantienė's classification of profile shapes – I, C, CS, S, K (*Fig. 2.*) and J. Graudonis' classification of bottom shapes - a, b, c, d, e, f, g and h (*Fig. 3.*).

The results of the examination of the clay structure reveal considerable differences between the pottery of Krievukalns and Paplaka hillforts. In Krievukalns pottery two types of clay were found: A) with crushed gravel stone; B) with organic materials and crushed gravel stone. Iron oxide was also traced in some shards (12% from all shards in the collection). But in Paplaka pottery only the first type of clay was found and only two shards contained iron oxide.

The most common type of surface finish in both hillforts is scratched texture, in Krievukalns it constitutes up to 82% (5876), but in Paplaka hillfort – 73% (622) of the total number of shards. The most common profile shapes in both hillforts are IC and CS, which were typical vessels shapes in the territory of Latvia in the Late Bronze Age.

FIGURE, CHART CAPTIONS

Fig. 1. The location of Krievukalns and Paplaka hillforts on map

Fig. 2. The profile forms of pottery, which are common in sites (from: Vasks 1991, ris. 1; IK by V. Visocka)

Fig. 3. The forms of pottery bottoms, which are common in sites (from: Graudonis 1994, 80:2. zīm.; b1 and g1 by V. Visocka)

Chart. The proportion of the size of crushed gravel stones in Krievukalns (a) and Paplaka hillfort (b) pottery

MAZPILSĒTU NOZĪME LIVONIJĀ 13.–16. GADSIMTĀ: VALMIERAS PILSĒTAS PIEMĒRS

EDGARS PLĒTIENS

Mg. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorants,

Raunas muzeja vadītājs

Programmas “Iespējamā misija” kurators

e-pasts: edgars.pletiens@gmail.com

ANOTĀCIJA

Rakstā tiek apskatīti gan Valmieras pilsētas raksturlielumi, piemēram, pārvalde un apbūve, gan pilsētas nozīme, piemēram, saistībā ar pakļautību tās senjoram – Vācu ordenim. Valmiera viduslaikos bija vidēja lieluma Livonijas mazpilsēta un dzīvoja visnotaļ mierīgu mazas apdzīvotās vietas dzīvi: tajā darbojās rāte, kuru veidoja četri pilsētas pilsoņi, sākot ar 14. un 15. gadsimta miju, to ieskāva akmens mūris, tās iedzīvotāji nodarbojās ar tirdzniecību un amatniecību, un pilsētas teritorija cieši pieklāvās Vācu ordeņa pilij.

Atslēgas vārdi: Valmiera, pilsēta, pils, Livonija, tirdzniecība, pilsoņi, Hanza.

IEVADS

Valmiera šodien ir viena no nozīmīgākajām Vidzemes apdzīvotajām vietām. Tajā cilvēki nodarbojas ar tirdzniecību, rūpniecību un piekopj arī noteiktas amata prasmes. Taču salīdzinājumā ar Rīgu Valmiera ir vidēja lieluma pilsēta, kura valsts mērogā nodrošina drīzāk noteiktas reģionālās funkcijas. Tātad nozīme ir interpretējams lielums. Raksta mērķis – ar konkrētu lielumu un faktu palīdzību apskatīt izpausmes, kas liecina par Valmieras pilsētas nozīmi Livonijas politiskajā un ekonomiskajā sistēmā. Livonijas mazo apdzīvoto vietu, piemēram, mazpilsētu vai pilsētciemumu, pētniecība Latvijā ir maz attīstīta, tāpēc ir maz zināms par to izveidošanos, attīstību un procesiem kopumā. Turklāt Latvijas teritorijā atsevišķas viduslaiku mazpilsētas vai vairāku mazpilsētu nozīme konkrētās telpas sistēmā nav pētīta un uzmanība pievērsta tikai Livonijas lielāko pilsētu problemātikai. Jāatzīst, mazpilsētu “izstumšana” no pētniecības nav tikai Latvijas vai Igaunijas (agrākās Livonijas telpas) fenomens, tas raksturīgs arī Eiropas pētniecībai. Taču nav iespējams pilnīgi attēlot kādas telpas urbāno vidi, ja netiek ņemta vērā mazpilsētu loma tās politiskajā, reliģiskajā un ekonomiskajā sistēmā. Tas attiecināms arī uz Livoniju. Līdz ar to, lai varētu analizēt Valmieras pilsētas nozīmi Livonijā, tiks aplūkoti tādi raksturlielumi kā vietas izcelsme, pilsētas pārvalde, topogrāfija, sociālais faktors un reliģiskā telpa.

1532. gada landtāgā, kas notika Valmierā no 25. februāra līdz 7. martam, Rēveles (Tallina) sekretārs Markus Tierbahs (*Marcus Tierbach*) veica tajā pieņemto lēmumu pierakstu. 43. punktā minēts,

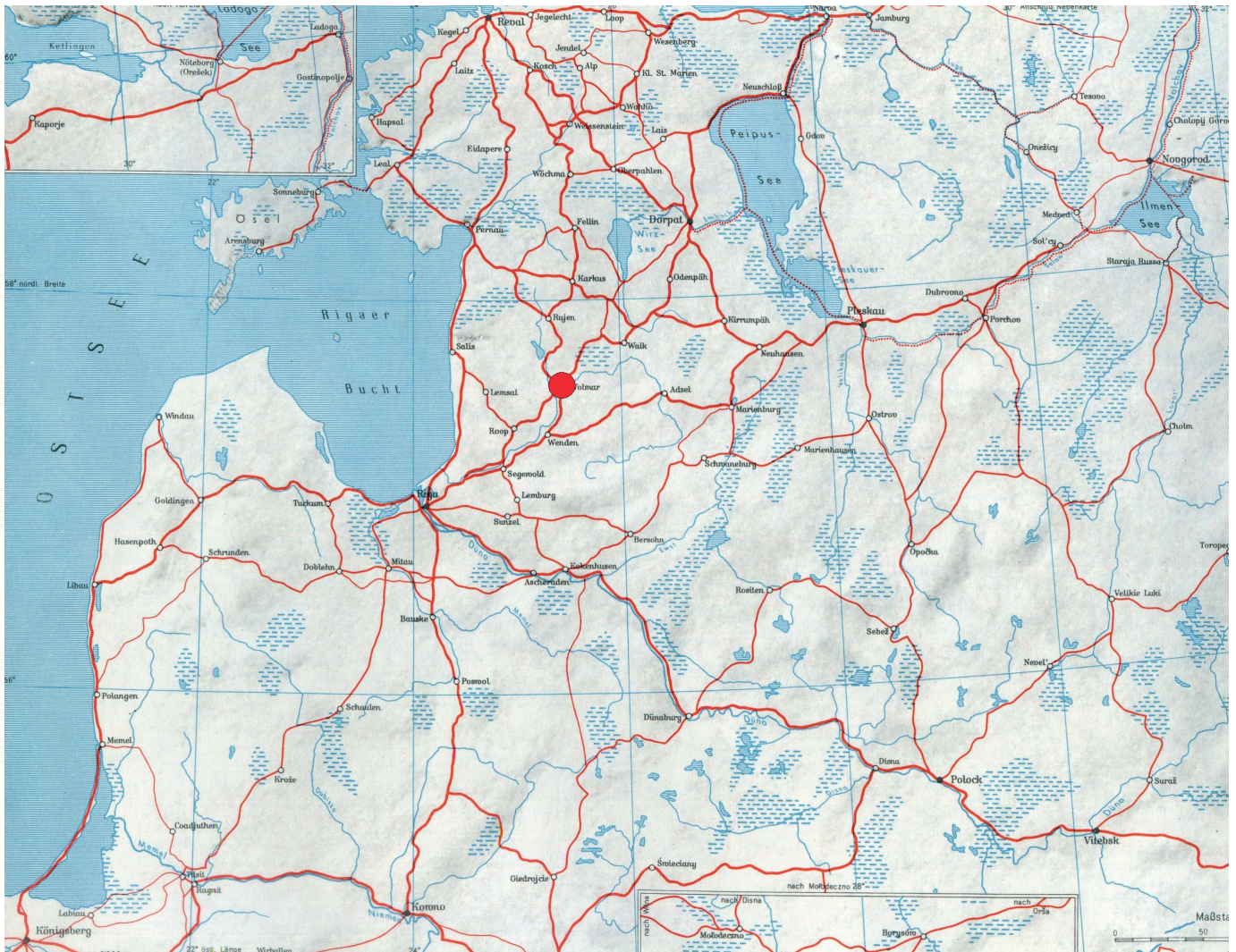
ka “28. februārī norīkotie kungi rātsnamā sanāca kopā un [tādas] mazās pilsētas, kā Pērnavā, Narvā, Cēsis, Vilande un Valmiera, viņu lēmumu nolasīja” (AR, Bd. 3, Nr. 301). Šeit minēto pilsētu nodēvēšana par mazajām nebija sekretāra brīva interpretācija, jo līdzīgs dalījums sastopams arī citos dokumentos (AR, Bd. 1, Lief. 4, Nr. 362), un tas norāda, ka Livonijā bija izveidojies pilsētu sadalījums ne tikai tirdznieciskajos apgabalos jeb t.s. trešdaļās (*derdendele*) (LUB, Abt. 1, Bd. 6, Nr. 2895), bet arī lielajās un mazajās pilsētās. Un Valmiera, kā redzēsim, piederēja pie otrās pilsētu grupas.

PILSĒTAS RAKSTUROJUMS

Kādas vietas izveidošanās jautājums, lai gan mūsu rīcībā ir saglabājušies vēstures avoti un citu pilsētu piemēri, nereti ir piepildīts ar virkni varbūtību. Tā tas ir arī ar vietu, ko Livonijā sauca par *Woldemar* vai *Wolmar* un ko šodien pazīstam kā Valmieru. Senākās zināmās liecības ir lakoniskas, taču ļauj izdarīt vairākus būtiskus secinājumus. 13. gadsimta 80. gadu vidū Valmierā tika nodibināta vai apgādāta baznīca, kas nozīmē, ka jau pastāvēja vieta, kurā dzīvoja cilvēki (Hirsch, Töppen, Strehlke 1863, 50).¹ Ap šo laiku un 20 gadus vēlāk Rīgas pilsētā tirdzniecības darījumos iesaistījās vairāki tirgotāji no Valmieras (*de Woldemar*) (Hildebrand 1872, Nr. 257, 728, 741, 811, 925, 1452), kas nozīmē, ka bija ar šādu nosaukumu pastāvoša konkrēta vieta, kur dzīvoja cilvēki, turklāt tie nodarbojās ar tirdzniecību. Viņu vidū aktīvākais bija Johaness, kurš tirdzniecības darījumos 9 gados iesaistījās gandrīz 10 reizes (Hildebrand 1872, Nr. 811, 860, 871, 873, 900, 933). Iespējams, viņiem bija būtiska loma apdzīvotās vietas attīstības procesos, jo jau 1323. gadā šajā vietā bija izveidojusies pārvaldes sistēma ar fogta un rātskunga amatiem (LUB, Abt. 1, Bd. 6, Reg. 805a). Zināmie vēstures avoti neļauj nosaukt konkrētu pilsētas dibināšanas gadu, taču dod iespēju to nospraust laika periodā no 13. gadsimta 90. gadu sākuma līdz 14. gadsimta 20. gadu sākumam. Jādomā, ka šai laikā pastāvēja apdzīvotā vieta ar divām tās galvenajām dominantēm: baznīcu un pili.

Vietas izvēle varēja būt saistīta ar notikumiem 13. gadsimta sākumā, kad tika teritoriāli pakļauta Livonijas telpa. Ceļu sistēmai šajos procesos bija milzīga loma, un militārā atbalsta punkti tika izveidoti stratēģiski izdevīgās vietās. Valmieras, kas atradās Vācu ordeņa Livonijas atzara kontrolētajā teritorijā, gadījumā ceļu krustpunkts, atrašanās uz lielceļa līnijas Rīga–Tērbata (Tartu) un upes tuvums tika novērtēti un šajā vietā izveidots nocietinājums, pie kura 13. gadsimta beigās attīstījās ārpus pils esoša apdzīvotība (1. att.). Lai apstiprinātu šādu notikumu gaitu, trūkst vēstures avotu. Varam tikai apgalvot, ka Valmieras pils vietā apdzīvotība pirms tam nav pastāvējusi (Berkholce 1955, 3). Senākas liecības par 14. gadsimta pirmo pusi Valmieras arheoloģiskajā izpētē nav izdevies iegūt (Bebre 2002, 310), kas nosacīti apstiprina apdzīvotības izveidošanos iepriekš minētajā laika periodā.

Pilīm, kas ilgu laiku bija drošākās vietas Livonijā, apdzīvotības attīstībā bija ievērojama loma. Tāpat kā citas, arī Valmieras pils, kas uzcelta, jādomā, 13. gadsimta beigās,² bija drošības garants katram cilvēkam, kas uz šo vietu devās (Bunge 1846, 170). Tā bija vieta, kur patverties un nepieciešamības gadījumā arī lūgt palīdzību. Tajā pašā laikā pils struktūras noteica, ka tā nebūs ražotāja, bet gan patērētāja. Tas deva iespēju tiem, kas spēja saražot, kā arī tiem, kas spēja saražotās lietas pārvadāt no vietas uz vietu. Respektīvi, iespējas parādījās amatniekiem un tirgotājiem. Ar laiku pie pils uz dzīvi bija apmetusies kopiena, kas savā ziņā veidoja Valmieras pilsētu. Kopienas un pilsētas dzīvi 14.–16. gadsimtā pārvaldīja rāte, kurā bija divi birģermeistari un divi rātskungi (AR, Bd. 2, Lief. 2, Nr. 127; AR, Bd. 1, Lief. 5, Nr. 540). Pilsēta dzīvoja pēc tiesībām – privilēģiju un brīvību kopuma (AR, Bd. 1, Lief. 5, Nr. 517; LG, Bd. 2, Nr. 641). Valmieras tiesības iznīcinājuši vēlāko laiku ugunsgrēki, un no tām nekas nav saglabājies, taču tādas pašas privilēģijas un brīvības baudīja arī Cēsu un Kuldīgas pilsētu pilsoņi (Bunge 1849, 156). Tas nozīmē, ka Valmiera kādā brīdī bija ieguvusi t.s. Rīgas tiesības jeb tiesību kopumu, kurš bija izstrādāts, balstoties uz Rīgas tiesībām (LUB, Abt. 1, Bd. 3,

1. att. Tirdzniecības ceļi Baltijas reģionā viduslaikos. Ar sarkanu punktu atzīmēta Valmieras atrašanās vieta (Bruns, Weczerka 1962, Karte VIII)

Nr. 1131). Tādas pašas tiesības bez iepriekš minētajām izmantoja arī Ventspils, Aizputes, Piltenes, Limbažu, Kokneses un Straupes pilsēta (LUB, Abt. 1, Bd. 3, Nr. 1131; Napiersky 1835, Nr. 3564; LG, Bd. 1, Nr. 65, 76, 117, 636). Tas, pēc kādiem principiem darbojās rāte un cik bieži tā sanāca, nav zināms, taču rātes sastāvā bija atsevišķas dzimtas, kuras pārvaldē darbojās, iespējams, vairākās paudzēs (LUB, Abt. 1, Bd. 8, Nr. 753; AR, Bd. 1, Lief. 4, Nr. 519; AR, Bd. 2, Lief. 1, Nr. 54). Rāte savus lēmumus izdeva pilsētas rātsnama sekretariātā jeb kancelejā (AR, Bd. 3, Nr. 135; LUB, Abt. 2, Bd. 1, Nr. 78). Pēc tam tos apstiprināja ar pilsētas zīmogu (LG, Bd. 2, Nr. 639) (2. att.). Uz tā bija redzama Vācu ordeņa simbolika un uzraksts "Valmieras pilsēta" (*Civitas de Woldemar*) (Sachssendahl 1887, 94), kas vēlreiz apliecināja simbolisko piederību ordenim. Rātsnama

2. att. Valmieras pilsētas zīmogs no 1524. gada (Sachssendahl 1887, 94)

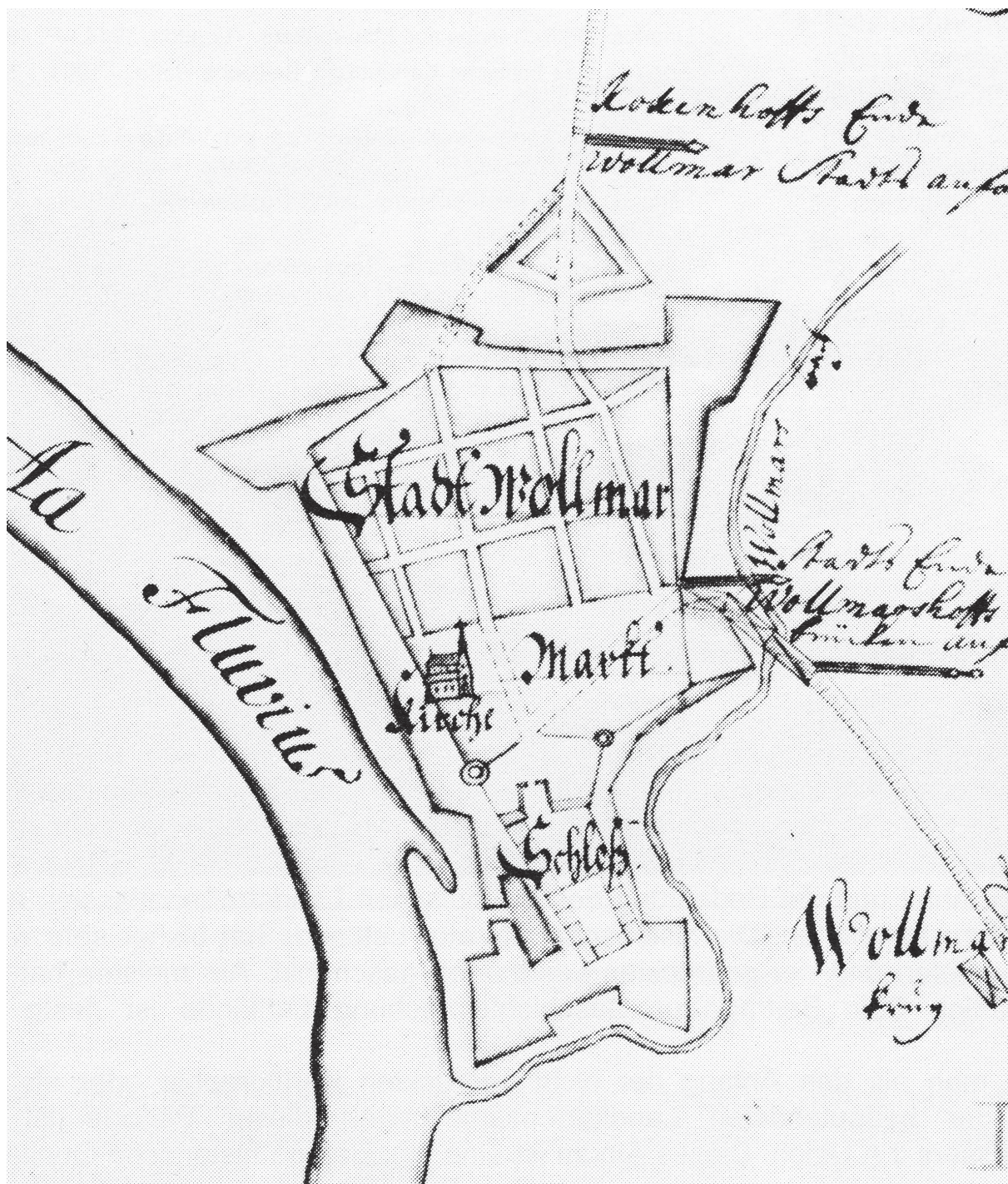

3. att. Arheoloģisko izrakumu laikā atsegtā pilsētas iela un mūris (Berga 2008, 109)

telpās atradās arī ģildes istaba, kuras nosaukums liecina par kādas ģildes esamību. Nav zināms, vai ģildē bija apvienojušies tirgotāji vai amatnieki.

Pilsētnieki pārsvarā nodarbojās ar tirdzniecību un amatniecību. Tikai neliels cilvēku skaits pilsētā bija Vācu ordeņa Livonijas atzara vasaļi – tātad militārpersonas. Valmieras tirgotāji, cik zināms, iesaistījās tirdzniecības darījumos ar Rīgu, Rēveles tirgotājiem un lietuviešiem (*lettouwen*) (Hildebrand 1872, Nr. 257, 728; LUB, Abt. 1, Bd. 8, Nr. 1022; LUB, Abt. 2, Bd. 2, Nr. 630). Uz to norāda arī arheoloģiskās izpētes materiāli (Atgāzis 1973, 15; Berga 2010a, 86). Šī veida vēstures avoti liecina arī par amatniecību – metāla un kaula apstrādi. Pilsētnieku dzīvojamie nami 14.–16. gadsimtā celti gan no koka, gan mūra un izvietoti gar pilsētas ielām, kas, sākot ar 15. gadsimtu, bija bruģētas (Berga 2008, 106). Kura veida celtnes apbūvē dominēja, nav zināms. Ielu virzieni tika izmainīti jau 16. gadsimta beigās (Berga 2008, 111; 3. att.), līdz ar to 17. gadsimta pilsētas plāni izmantojami ar piesardzību (4. att.). Lai gan pilsētā darbojās arī vairākas tavernas, tomēr vietu trūkuma gadījumā pilsētas viesi varēja apmesties arī šķūņos (AR, Bd. 3, Nr. 297).³

Valmieras pilsētā gluži kā citās blīvi apdzīvotās vietās bija izteikta kristīgi reliģiskā dzīve. Pie tirgus laukuma atradās pilsētas draudzes baznīca, kas bija veltīta Sv. Sīmanim un Sv. Jūdam. To, ka baznīca celta ap 13. un 14. gadsimta miju, norāda gan senākās zināmās kapa plāksnes fragments no 1346. gada (Malvess 1981, 112), gan arheoloģiskās izpētes gaitā noskaidrotais, ka apbedījumi pie baznīcas veikti kopš 14. gadsimta pirmās puses. Apbedīšana notikusi, ievērojot kristīgās tradīcijas: izteikti maz līdzīgi do to lietu, sanagloti vienkāršu dēļu zārki, kapu orientācija rietumu virzienā un mirušais guldīts ar skatu uz austrumiem. Uz to, ka dzīve pilsētā nav bijusi viegla, norāda mirušo kaulu analīzes rezultāti,⁴ kas liecina par smagu fizisko darbu. Pie baznīcas apbedījumi veikti ilgstoši, tādēļ laika gaitā izveidojušās astoņas apbedījumu kārtas (Atgāzis 1973, 14; Bebre 2002, 310). Pie kādas tavernas pilsētā atradās baznīcai piederošs gruntsgabals (AR, Bd. 3, Nr. 135), iespējams, izmantojams mācītāja vajadzībām. Baznīcā bijis izvietots tāds reliģiska rakstura nodibinājums kā vikārija,⁵ kas bija veltīta Sv. Annai. Diemžēl precīzākas norādes par tās atrašanās vietu vai dibinātāju nav saglabājušās. Vikāriju uzturēja vikārs Georgs Gasenhovers (*Georg Gassenhower*). Bez minētās baznīcas dievkalpojumi tika noturēti arī pilsētas priekšā esošajā kapelā (AR, Bd. 3, Nr. 135). Iespējams, kapela bijusi veltīta Sv. Annai un domāta vietējo iedzīvotāju garīgajām vajadzībām (Riechhof 1764, 483).

4. att. Rīgas–Tērbatas (Tartu) ceļa karte, zīmējis J. Ā. Ulrihs 1695. gadā (LNA-LVVA, 7404-1-2195)

Interesanti, ka abas baznīcas nepieciešamības gadījumā tika izmantotas arī apspriežu noturēšanai (AR, Bd. 3, Nr. 19, 135). Saistībā ar reliģisko telpu ir kāds interesants aspekts. No Spānijas teritorijas nākušas svētceļnieku nozīmes atradums liecina, ka, iespējams, Valmieras pilsētā 15.–16. gadsimtā uzturējies kāda persona, kas bija devusies svētceļojumā uz Spānijas teritoriju (Berga 2008, 110), kas bija populārs viduslaiku svētceļojumu mērķis. Vai Valmierā varēja uzturēties kāds svētceļnieks, pašlaik nav zināms, jo rakstītajos vēstures avotos norādes par svētceļnieku klātbūtni kādā no Livonijas mazpilsētām nav atrodamas.

5. att. Rīgas vārtu rekonstrukcija. Zīmējis arhitekts un mākslinieks Artūrs Lapiņš (Rīgas vārti. Viduslaiku Valmieras aizsargmūris. Pieejams: <http://www.historia.lv/vietas/rigas-varti-viduslaiku-valmieras-aizsargmuris>)

Viduslaikos Valmiera bija viena no nedaudzajām pilsētām Livonijā, kas varēja lepoties ar mūri, jo daudzām Livonijas apdzīvotajām vietām kā nocietinājumi kalpoja tikai grāvis un parasts palisādes⁶ žogs. Mums nezināmā laika periodā ap pilsētu tika uzbūvēts akmens mūris. Iespējams, tas noticis 14. un 15. gadsimta mijā. Mūra biezums sasniedza 2–2,6 m pie pamatnes un 1,5 m augšpusē, un tā kopējais garums bija aptuveni 3 kilometri. Tas veidots tradicionālajā čaulmūra tehnikā, kas nozīmē, ka tā ārējās malās tika mūrēti lieli laukakmeņi, bet vidus aizpildīts ar mazākiem laukakmeņiem vai būvgružiem. Mūra augstums, kad tas pildīja savu galveno funkciju – aizsargāt, varēja sasniegt aptuveni 6–7 metrus (Berga 2010b, 112–124, 5. att.). Pilsētā varēja iekļūt un izkļūt pa diviem vārtiem, kas bija nosaukti divu pilsētu – Rīgas un Tērbatas vārdos (5. att.). Vārtu nosaukumi nav nejausi, jo pilsētas teritorijā atradās iela, kas pirms pilsētas bija Rīgas–Tērbatas ceļa sastāvdaļa. Respektīvi, šajā vietā izveidojoties pilsētas teritorijai, šis ceļa posms tika integrēts tās apbūves struktūrās. Pilsētas mūri bija trīs torņi. Divi no tiem atradās vārtu vietās un tika saukti tāpat kā iepriekš minētie vārti. Trešais bija izvietots pilsētas dienvidrietumu stūrī un 17. gadsimta kartogrāfiskajos materiālos dēvēts par “Stārķa ligzdu” (*Storchs Nest*) (Balodis 1911, 4). Līdztekus mūrim aizsardzības funkcijas pildīja arī apkārtnes reljefs. Pilsētu no apkārtnes ziemeļos norobežoja dziļa grava, kurā tecēja Rātsupīte (saukta arī par Melnupīti vai Dzirnupīti). Pilsētu rietumos norobežoja grāvis, kas bija pildīts ar ūdeni. Grāvis mums nezināmā laikā bija izrakts no Rātsupītes līdz pat Gaujai. Pilsētas dienvidos atradās nogāze, kas lejā robežojās ar Gauju. Savukārt austrumos pilsēta piekļāvās Valmieras pils nocietinājumiem.

PILSĒTAS NOZĪME LIVONIJĀ

Tam, ka pilsēta atradās pie pils un būtībā kopā ar to veidoja vienotu kompleksu, bija gan sava pozitīvā, gan ne tik pozitīvā ietekme. Jādomā, ka pilsētnieki novērtēja pils tuvumu visvairāk tieši drošības apstākļu dēļ, jo pils savā ziņā garantēja drošus tirgošanās un dzīvošanas apstākļus, kas balstījās uz regulāru militārpersonu klātbūtni un pili esošo bruņojumu. Taču pilsētai esot tik tuvu Vācu ordeņa Livonijas atzara pilij, turklāt izvietotai tā, ka tā atgādināja drīzāk pils daļu, nevis atsevišķu apdzīvotu vietu, bija liela iespēja neiegūt pilsētas cienīgu pašnoteikšanās brīvību. Apskatīsim, cik lielas brīvības pilsētai bija un kāda bija tās kopējā nozīme.

Iepriekš jau tika minēts, ka mums nav zināms pilsētas tiesību kopums, kas ļautu spriest par pilsoņu brīvībām un privilēģijām, līdz ar to arī par to pienākumiem pret virsvaru. Tas nozīmē, ka norā-

des uz šiem aspektiem jāmeklē citur. Tā kā Valmiera atradās Vācu ordeņa Livonijas atzara kontrolētajā Livonijas daļā, pilsētai pret ordeni bija jābūt zināmai atbildībai. Ņemot vērā citu pilsētu, piemēram, Kuldigas vai Limbažu piemēru (LUB, Abt. 1, Bd. 1, Nr. 985; LG, Bd. 1, Nr. 117), pilsētu dibinātājs Livonijā gandrīz vienmēr bija attiecīgās teritorijas pārvaldnieks vai, tieši tulkojot, zemes kungs (*landesherren*). Ja šo attiecinām arī uz Valmieru, tad varam pieņemt, ka pilsētu dibināja un tās senjors bija Vācu ordeņa Livonijas atzara mestrs. Par to, ka šis pieņēmums varētu būt pareizs, liecina Vācu ordeņa Livonijas mestra 1544. gada 13. maijā Vasknarvas (*Neuschloss*) fogtam rakstītā vēstule: “Dārgais fogta kungs! Mūsu dārgais un uzticamais Valmieras pilsētas birģermeistars ziņoja un darīja zināmu, [ka] mēs viņam baznīcas galvenajā kasē vēl 60 Rīgas markas, ar renti kopā tas būs ap 100 markām, parādā esam [..]. Tā kā mēs esam minētās baznīcas augstākie aizbildņi, līdz ar to arī jūs [tāds esat [..], tāpēc] lūdzam jums žēlīgi un atgādinām, [lai] mūsu [iepriekš] minētajiem un uzticamajiem valmieriešiem visu [iepriekš minēto] apņemas un samaksājat, un jūs noslēgsiet bezžēlabu mieru” (Švābe 1941, Nr. 154). Vēstulē bez pieklājības frāzēm un tradicionālās rakstu formas tika uzsvērtā Valmieras pilsētas piederība ordenim, turklāt netieši norādīts, ka, ja fogts visu, kaut arī ar nokavēšanos, izdarīs, no pilsētnieku puses iebildumu nebūs. Lai gan mestra klātbūtne pilsētā no 14. gadsimta otrās puses, kad saglabājušies pirmie mestra izdotie dokumenti Valmierā, līdz pat Livonijas konfederācijas pastāvēšanas beigām nebija regulāra un nemaz tik bieža, tomēr viņa kā pilsētas senjora virsvara nav noliedzama.

Nav daudz tādu dokumentu, kuros būtu pieminēta pilsētas rāte, un vēl mazāk ir tādu, kurus rāte ir izdevusi pati. Taču, izskatot šos dažus dokumentus, ir liecības tikai par vienkāršotām rātes izpildvaras funkcijām, piemēram, dokumentēšanu, apstiprināšanu, sarakstes veikšanu, viesu uzņemšanu u.c. (LG, Bd. 2, Nr. 641; LUB, Abt. 1, Bd. 6, Nr. 3092; LUB, Abt. 1., Bd. 8, Nr. 387; AR, Bd. 3, Nr. 297). Arī tirdzniecības jautājumos rātei nebija īpašas lomas, jo savas intereses starptautiski visas Livonijas mazpilsētas uzticēja pārstāvēt trīs Livonijas lielajām pilsētām (LUB, Abt. 1, Bd. 7, Nr. 571). Tāpat kā plašākā reģionālā līmenī, arī Livonijā tirdzniecības interešu lauki bija sadalīti jau minētajās trešdaļās (LUB, Abt. 1, Bd. 6, Nr. 2895) jeb lielo pilsētu tirdzniecības ietekmes zonās. Rīgas ietekmes zonā bija Koknese, Limbaži, Valmiera un Cēsis. Savukārt Vilande un Pērnavā piederēja pie Tērbatas trešdaļas, bet Rēvelei šādas trešdaļas nebija. Šķiet, pilsētu sanāksmes (*Städtetag*)⁷ bija vienīgā vieta, kur Valmieras rātes pārstāvji kopā ar citu Livonijas mazpilsētu sūtņiem pieņēma kādus atsevišķus lēmumus (AR, Bd. 3, Nr. 301).

No 14. gadsimta vidus līdz 16. gadsimta vidum Valmierā regulāri un daudz biežāk nekā citās vietās notika jau minētās pilsētu sanāksmes, landtāgi (*Landtag*),⁸ mantāgi (*Manntag*),⁹ tiesas dienas (*Gerichtstag*)¹⁰ un zemes tiesas (*Landesgerichtstag*).¹¹ Regulāri notika arī ordeņa kapitula jeb augstākās padomes tikšanās. Nav zināms, kāpēc par dažādu sanāksmju norises vietu izvēlējās tieši Valmieru. Iespējams, tas saistīts ar Valmieras ģeogrāfisko novietojumu, jo pils un pilsēta atradās visiem Livonijas teritoriālo valdījumu pārstāvjiem ērtā vietā: tā bija visai viegli sasniedzama gan Kurzemes bīskapam, kas uzturējās Livonijas rietumdaļā, gan Livonijas vistālāk uz ziemeļiem esošās Rēveles pilsētas pārstāvjiem.

Kopš 14. gadsimta sākuma Valmieras apdzīvotajā vietā darbojās tālirtgotāju Zeimes (*Seyme*) dzimtas pārstāvji vai tirdzniecības partneri (Benninghofens 2001, 222). Tas nozīmē, ka šajā laikā Valmiera bija piesaistīta Hanzas tirdzniecības sistēmai un tāda nebija vienīgā mazpilsēta, jo dzimtas tirdzniecības sakari darbojās arī Koknesē un Cēsīs. 1369. gadā Valmiera ar 36 Rīgas markām vēlreiz apliecināja savu piesaisti Hanzas tirdzniecības sistēmai (LUB, Abt. 1, Bd. 6, Nr. 2895). Maksājumu kopā ar citām Livonijas lielajām un mazajām pilsētām Valmiera veica kā ieguldījumu kara vajadzībām, ko Hanzas pilsētas bija uzsākušas pret Dānijas Karalisti un tās karali Valdemaru IV (*Waldemar, Valdemar Atterdag*, 1320–1375, tronī 1340–1375). Valmieras pilsētai bija paveicies – atrašanās reģionā, kuram cauri vijās Rīgas–Tērbatas ceļš, bija būtisks priekšnoteikums piesaistei pie Hanzas tirdzniecības sistēmas.

SECINĀJUMI

Valmiera, ņemot vērā jau zināmo par mazajām Livonijas apdzīvotajām vietām, bija savam laikam tipiska mazpilsēta, kura, lai gan tai nebija plašas brīvības, šķiet, dzīvoja diezgan mierīgu ikdienas dzīvi. Pilsētas rātē darbojās vismaz četri pilsoņi, kas veica vienkāršas izpildvaras funkcijas. Kopš 14. gadsimta sākuma Valmiera bija piesaistīta Hanzas tirdzniecības sistēmai – tajā darbojās Hanzas telpas tāltirgotāji, un tā kopā ar citām Livonijas pilsētām netieši iesaistījās Hanzas aktuālajos notikumos. Jādomā, ka, pateicoties mūrim, kas norobežoja pilsētu no pils, un grāvim pie tā, pils dzīvoja citu, ar pilsētu maz saistītu dzīvi. Tajā pašā laikā Vācu ordenim kā pilsētas senjoram tās dzīvē bija diezgan būtiska loma. Pilsētas apbūve bija no koka un akmens, kopš 15. gadsimta pilsētas ielas tika bruģētas. Valmiera Livonijas mērogā bija ievērojama ar to, ka tajā norisinājās lielākā daļa 14.–16. gadsimtā notikušo landtāgu, kā arī tajā visai bieži sabrauca Livonijas pilsētu pārstāvji, lai risinātu sev aktuālos jautājumus. Valmiera piederēja pie Livonijas mazajām pilsētām unniecīgo pašnoteikšanās brīvību dēļ no šīs kvalitātes tā arī nekad nezauga.

SAĪSINĀJUMI

- AR – Akten und Rezesse der livländischen Ständetage
 LG – Livländische Güterurkunden
 LUB – Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch
 LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs
 VKPAI PDC – Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centrs

AVOTI UN LITERATŪRA

- Akten und Rezesse der livländischen Ständetage*, Bd. 1, Lief. 1, 1907. Stavenhagen, O. (Hg.). Rīga: J. Deubner.
Akten und Rezesse der livländischen Ständetage, Bd. 3, 1910. Arbusow, L. (Hg.). Rīga: J. Deubner.
Akten und Rezesse der livländischen Ständetage, Bd. 1, Lief. 4, 1928. Arbusow, L., jun. (Hg.). Rīga: Jonck & Poliewsky.
Akten und Rezesse der livländischen Ständetage, Bd. 1, Lief. 5, 1929. Arbusow, L., jun. (Hg.). Rīga: Jonck & Poliewsky.
Akten und Rezesse der livländischen Ständetage, Bd. 2, Lief. 1, 1934. Bauer, A. (Hg.). Rīga: E. Bruhns.
Akten und Rezesse der livländischen Ständetage, Bd. 2, Lief. 2, 1938. Bauer, A. (Hg.). Rīga: E. Bruhns.
 Atgāzis, M., 1973. Izrakumi Valmierā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1972. gada pētījuma rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 14.–17. lpp.
 Balodis, V. D., 1911. *Valmiera: vēsturisks apcerējums ar kartēm, skatiem un Valmieras privilēģijām*. Valmiera: Trey.
 Bebre, V., 2002. Arheoloģiskie pētījumi Valmieras viduslaiku pilsētā, ordeņa pili un Sv. Simaņa baznīcas kapsētā. *Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 307.–314. lpp.
 Benninghofens, F., 2001. Kāda Osnabrikas tāljūras tirgotāju dzimta 13. gadsimta Livonijas tirdzniecībā. *Senā Rīga*, 3. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 213.–238. lpp.
 Berga, T., 2008. Izrakumi Valmieras viduslaiku pilsētā. *Arheologu pētījumi Latvijā 2006. un 2007. gadā*. Rīga: Zinātne, 106.–114. lpp.
 Berga, T., 2010a. Izrakumi Valmieras senpilsētā. *Arheologu pētījumi Latvijā 2008–2009*. Rīga: Nordik, 84.–87. lpp.

- Berga, T., 2010b. Viduslaiku Valmieras aizsargmūris. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 24. laid. Rīga: Zinātne, 112.–124. lpp.
- Berkholce, E., 1955. *Apcerējums par Valmieras būvniecības vēsturi*. Rīga. (Manuskripts glabājas VKPAI PDC arhīvā.)
- Bruns, F., Weczerka, H., 1962. *Hansische Handelsstraßen: Atlas*. Köln: Böhlau.
- Bunge, G. F. (Hg.), 1846. *Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands*, Bd. 5, Heft. 2. Reval: F. Kluge.
- Bunge, G. F., 1849. *Einleitung in die Liv-, Esth- und Curländische Rechtsgeschichte und Geschichte der Rechtsquellen*. Reval: F. J. Koppelson.
- Hildebrand, H. (Hg.), 1872. *Das Rigische Schuldbuch (1286–1352)*. St. Petersburg: Commissionäre der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Hirsch, T., Töppen, M., Strehlke, E. (Hg.), 1863. *Scriptores Rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, Bd. 2. Leipzig: S. Hirzel.
- Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten*, Abt. 1, Bd. 1, 1853. Bunge, F. G. (Hg.). Reval: Kluge und Ströhm.
- Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten*, Abt. 1, Bd. 3, 1857. Bunge, F. G. (Hg.). Reval: Kluge und Ströhm.
- Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten*, Abt. 1, Bd. 6, 1873. Bunge, F. G. (Hg.). Rīga: N. Kymmell.
- Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch*, Abt. 1, Bd. 7, 1881. Hildebrand, H. (Hg.). Rīga; Moskau: J. Deubner.
- Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch*, Abt. 1, Bd. 8, 1884. Hildebrand, H. (Hg.). Rīga; Moskau: J. Deubner.
- Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch*, Abt. 2, Bd. 1, 1900. Arbusow, L. (Hg.). Rīga; Moskau: J. Deubner.
- Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch*, Abt. 2, Bd. 2, 1905. Arbusow, L. (Hg.). Rīga; Moskau: J. Deubner.
- Livländische Güterurkunden 1207–1500*, Bd. 1, 1908. Bruiningk, H., Busch, N. (Hg.). Rīga: Jonck & Poliewsky.
- Livländische Güterurkunden 1500–1545*, Bd. 2, 1923. Bruiningk, H. (Hg.). Rīga: A. Gulbis.
- Malvess, R., 1981. *Valmieras senatne*. Rīga. (Manuskripts glabājas VKPAI PDC arhīvā.)
- Napiersky, E. C. (Hg.), 1835. *Index corporis historico-diplomatici Livoniae, Esthoniae, Curoniae oder: Kurzer Auszug aus derjenigen Urkunden-Sammlung, für die Geschichte und das alte Staatsrecht Liv-, Ehst- und Curlands*, Th. 2. Rīga; Dorpat: E. Frantzen.
- Riechhof, J., 1764. Nachricht von der Stadt Wolmar. *Sammlung russischer Geschichte*, Bd. 9, St. 4–6. St. Petersburg: Kaiserlichen Academie der Wissenschaften.
- Rīgas–Tartu ceļa karte, zīmējis J. Ā. Ulrihs 1695. gadā. LNA-LVVA, 7404–1–2195.
- Sachssendahl, J. (Hg.), 1887. *Est- und Livländische Briefflade*, Bd. 4: Siegel und Münzen der weltlichen und geistlichen Gebietiger über Liv-, Est- und Curland bis zum Jahre 1561 nebst Siegeln einheimischer Geschlechter. Reval: Kluge und Ströhm.
- Švābe, A. (sast.), 1941. *Vidzemes tiesību vēstures avoti 1336–1551*. (Latvijas vēstures avoti, 7. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens.

PIEZĪMES

- ¹ “Item cum domino Joanne archiepiscopo Rigensi instituit et dotavit ecclesias in Wolmar, Wenden, Burtnic et Tricaten in parte fratrum.”
- ² Valmieras pils celšanas laiks, tāpat kā daudzām Livonijas pilīm, nav zināms. Ir zināms, ka 13. gs. 80. gadu sākumā šeit izveidota baznīca, kā arī ap šo laiku tirdznieciskajos darījumos Rīgā tiek minētas personas no Valmieras. Ņemot vērā iepriekš minēto, var konstatēt, ka šajā laikā Valmieras vietā norisinājās jau aktīva dzīve.

Tāda 13. gs. nemierīgajos apstākļos bija gandrīz neiespējama, ja tuvumā nebija kāda drošības garanta, piemēram, nocietinājuma.

- ³ Šķūnis (viduslejasvācu val. *schuene, schiun, spicher, schune*; latīņu val. *horreum, granarium, scuria*) viduslaiku pilsētā nereti kalpoja kā nakšņošanas vieta. Viduslaikos ar šo vārdu saprata celtni, kas visbiežāk bija veidota pildrežģa tehnikā (koks un māla kleķis) un kur uzglabāja lauksaimniecībā saražotos produktus (sienu, salmus). To izmantoja arī kā kulšanas vietu un noliktavu. Tam parasti bija plašs piebraucamais ceļš un augstas durvis un griesti, bieži vismaz divi stāvi, kuru grīdā bija lūkas.
- ⁴ 1972. gadā kaulu apskati un analīzi veica paleopatologs doktors Vilis Derums.
- ⁵ Vikārija – nodibinājums, kas parasti bija domāts kādas personas pieminēšanai. Vikārija viduslaikos bija kaut kas līdzīgs mūsdienų fondam. Parasti vikārijas bija veltītas kādam baznīcas svētajam, līdz ar to tās ieguva noteiktāku formu, jo parasti dibinātājs bija veltījis šim svētajam altāri baznīcā. Vikārijas darbība bija vienkārša. Konkrētās personas jeb dibinātāja interesēs bija viņa pieminēšana, kurai viduslaikos bija būtiska nozīme. Līdz ar to persona, dibinot vikāriju, paredzēja tai noteiktu summu, kas bija izmantojama vikāra (palīgpriesteris) algošanai, kas noturēja lūgšanas par dibinātāja dvēseli, kā arī vikārijai vajadzīgo priekšmetu (piemēram, sveču) iegādei. Taču pastāvēja iespēja vikārijai novēlēto naudas summu daļēji laist saimnieciskajā apgrozībā, piemēram, kādam aizdot uz nomas nosacījumiem. Tā rezultātā summa palielinājās un aizlūgumus par aizgājēju varēja noturēt ilgāk. Protams, šajā procesā pastāvēja arī savi riski, piemēram, nauda varēja netikt atdota laicīgi, kas sagādāja problēmas šī dibinājuma tālākā uzturēšanā.
- ⁶ Palisāde (latīņu val. *palus* – miets; viduslejasvācu val. *pal* – miets) – no nosmailinātiem baļķiem veidota aizsardzības siena. Baļķu viens gals tika nosmailināts, bet otrs ierakts zemē. Šāda aizsardzības siena tika veidota kopā ar uzbērumiem (vaļņiem) un grāvjiem.
- ⁷ Sanāksme, kurā sapulcējās konkrētā reģiona, šajā gadījumā Livonijas, pilsētas. Šajās sanāksmēs tika izskatīti visai Hanzas telpai svarīgi dokumenti, kā arī kopīgi izstrādāts viedoklis par aktuālajiem tirdzniecības jautājumiem, kuru lielās Livonijas pilsētas aizstāvēja Hanzas dienās jeb sanāksmēs (*Hansetage*), kas notika galvenokārt Lībekā.
- ⁸ Sanāksme, kurā pulcējās visu četru galveno Livonijas kārtu pārstāvji: garīdzniecības (Rīgas arhibīskaps, bīskapi, domkapituli), ordeņa (amatpersonas), bruņniecības (vasaļi) un pilsētu pārstāvji. Katra kārta veidoja savu kūrīju jeb kopumu, kur apspriedās tikai attiecīgās kārtas pārstāvji. Lēmumi, kas skāra Livonijas ārpolitiku un iekšpolitiku, tika pieņemti balsojot.
- ⁹ Sanāksme, kurā pulcējās konkrētās teritorijas (arhibīskapijas, bīskapijas, ordeņa zemes) vasaļi.
- ¹⁰ Sanāksme, kurā tika risināti dažādi ar iztiesāšanu saistīti jautājumi, kuriem bija lokāls raksturs.
- ¹¹ Sanāksme, kurā tika risināti dažādi ar iztiesāšanu saistīti jautājumi, kuriem bija reģionāls (Livonijas mēroga) raksturs.

THE ROLE OF SMALL TOWNS IN LIVONIA IN THE 13th–16th CENTURIES: THE CASE OF VALMIERA

EDGARS PLĒTIENS

MA in History, Doctoral degree candidate
Manager of Rauna museum (Rauna, Rīgas iela 2)
The curator of program 'Iespējamā misija'
Email: edgars.pletiens@gmail.com

ABSTRACT

In the Middle Ages Valmiera grew into a typical small town of Livonia and lived a very peaceful small localities life. The paper describes both Valmiera's attributes, such as its government and structures as well as its significance, for example, in connection with its seigneur, the Teutonic Order. Valmiera was a typical small

town of Livonia: it had its Town council, which consisted of four town's citizens, from 14th/15th century it was surrounded by a stone wall, its inhabitants were engaged in trade and crafts and the urban area clang closely to the Teutonic Order's Castle.

Key words: Valmiera, town, castle, Livonia, trade, citizens, Hanza.

SUMMARY

The research of small settlements of Livonia such as towns or urban villages is poorly developed in Latvia that is why little is known about the formation of these urban structures, their development and other aspects. This is also the case with Valmiera town.

The distinction between small and large Livonian urban areas is not accidental. Such classification is indicated in the 43rd paragraph of the 1532 Landtag decision that contains a phrase: 'On the 28th February the appointed gentlemen gathered in the Town hall and small towns like Pärnu, Narva, Cesis, Valmiera and Viljandi read out their decision' (AR, Bd. 3, no. 301). Here the mentioning of the towns as 'small towns' was not an arbitrary act from the part of the scribe as similar classification can be seen in other documents (AR, Bd. 1, Lief. 1, no. 362). It can be concluded that Livonian towns were divided not only into trade areas or the-so-called thirds (*derdendele*) (LUB, Abt. 1, Bd. 6, no. 2895), but also into cities and towns. And Valmiera, as shown in the paper, belonged to the latter group.

Valmiera, taking into consideration what is known about small settlements of Livonia, was a typical small town for the standards of the respective period of time and, although it did not have much freedom, it seems to have lived a quite and peaceful everyday life. The town had its own Town council consisting of at least four citizens who carried out simple executive functions. From the beginning of the 14th century Valmiera was attached to the Hanseatic trading system – Hanseatic long-distance traders operated there and the town together with other Livonian towns was indirectly involved in the Hanseatic affairs. Presumably due to the fact that the town was fenced off from the castle with a wall and a moat, the castle lived a different life, not linked to that of the town. At the same time the Teutonic Order as the town's seigneur had a significant role in its life. The structures of the town were made of wood and stone and starting from the 15th century the town's streets were paved. Valmiera was significant on Livonian scale as the seat of most of the 14th–16th century Landtags; thus it was very often visited by representatives of other Livonian towns in order to address various issues that they found topical. Valmiera belonged to the category of small Livonian towns and due to its very limited freedom of self-determination, it never grew out of this category.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Trade routes in the Baltic region in the Middle Ages. Valmiera's location is marked with a red dot

Fig. 2. Valmiera town seal from the year of 1524

Fig. 3. A street and the wall of the town uncovered during archaeological excavations

Fig. 4. Riga–Tartu road map, drawn by J. A. Ulrich in 1695

Fig. 5. The reconstruction of the Riga Gate. Drawn by architect and artist Artūrs Lapiņš

KO PAR LIVONIJAS SIEVIETI STĀSTA CĒSU VIDUSLAIKU PILS ARHEOLOĢISKAIS MATERIĀLS?

SANDA SALMIŅA

Mg. hist., Cēsu Vēstures un mākslas muzejs

e-pasts: sanda.salmina@cesis.lv

ANOTĀCIJA

Darbā, izmantojot dzimtes aspektu, identificēti priekšmeti, kas var liecināt par sievietes iespējamo klātbūtni un darbības jomām Cēsu viduslaiku pilī. Vadoties no šī aspekta, atlasītas 470 senlietas. Tās sistematizētas pēc to funkcijas – sievietes izskatu, sievietes darbu un sievietes higiēnu raksturojošas senlietas. Pils materiālā iegūtas atradumu grupas ar augstu ticamības pakāpi – blakus sieviešu mirstīgajām atliekām atrastās senlietas, depoziiti ar sievietēm raksturīgu priekšmetu kopumu, ekskluzīvi priekšmeti, kurus pētnieki attiecina uz sievietēm.

Atslēgas vārdi: dzimtes arheoloģija, viduslaiku pils, livoniete, sieviete.

IEVADS

Viduslaiku piļu arheoloģiskajā materiālā atrodamas dažādas viduslaiku dzīvi un sabiedrību raksturojošas priekšmetu grupas. Līdz šim pētījumi lielākoties veltīti šo piļu militārā mantojuma analīzei, taču interesantas atziņas var sniegt materiāla izpēte no citiem aspektiem. Šajā rakstā apskatīts Cēsu viduslaiku pils arheoloģiskais materiāls, par galveno kritēriju izvirzot arheoloģisko liecību saistību ar sievieti jeb izmantojot sieviešu dzimtes aspektu. Dzimtes arheoloģijas virziens Norvēģijā un Rietumeiropā aizsākts jau 20. gadsimta 70. gados, taču uzplaukumu tas piedzīvojis 80. gados, aptverot laika posmu no aizvēstures līdz 19. gadsimtam, un arī šobrīd tiek izmantots visai bieži. Tiek pētīts ne vien sievietes apģērbs, lietotie rīki un izmantotās telpas, bet arī dažādi sociāli aspekti, kurus nosaka sievietes dzimte.

Latvijas vēstures pētnieki līdz šim mērķtiecīgi nav pievērsušies dzimtes aspekta izmantošanai savos pētījumos. Livonijas sievietes pētniecībā šobrīd ievērojamākais ir Vijas Stikānes paveiktais, pētot sievietes darbu un tiesiskos aspektus viduslaikos un jauno laiku sākumā (Stikāne 2012a; Stikāne 2012b), taču arheoloģiskais materiāls no dzimtes aspekta nav apskatīts. Tā kā daļa no Cēsu pilī atrastajām liecībām par sievieti izrādījušās unikālas vai īpaši interesantas, rakstus par tām krājumā “Arheoloģija un etnogrāfija” publicējusi arheoloģe Zigrīda Apala (Apala 1983; Apala 1994a; Apala 1994b; Apala 2005). Raksti veltīti kaula kosmētikas komplektiņam, 1577. gadā bojā gājušo sieviešu senlietu kopuma, zelta gredzenu un pils rietumu nogāzē atrasto katlu aprakstam un analīzei. Lielākoties tās ir vienīgās publikācijas, kas veltītas Cēsu viduslaiku pilī atrastajām liecībām par raksta

tēmu. Īpaši vērtīgas tās padara tas, ka rakstu autore ir izrakumu vadītāja. Gan rakstītie, gan vizuālie avoti par Livonijas sievieti sniedz niecīgas ziņas. Arheoloģiskā materiāla nozīmi palielina fakts, ka līdz šim plašāk zināmie laikabiedru zīmētie Livonijas sieviešu attēli tomēr neatspoguļo šīs teritorijas pārstāves.

Iepazīstoties ar 20 Latvijas arheoloģiski pētīto viduslaiku piļu materiālu, kurā kopumā konstatēti 2194 priekšmeti, kas var liecināt par sievieti, autore secinājusi, ka daudzskaitlīgākās un spilgtākās liecības atrastas divās bīskapu pilīs – Turaidā un Koknesē – un četrās ordeņa pilīs – Cēsīs, Aizkrauklē, Alūksnē un Tērvetē (Salmiņa 2015). Pārskatot šo piļu arheoloģisko materiālu, nācās secināt, ka visdaudzveidīgāk sievieti raksturo Cēsu viduslaiku pils atradumi. Tās arheoloģiskajā materiālā konstatētas 470 liecības par sievieti. Pils izpētes vairāk nekā 30 gados atrasts vairāk nekā 13 000 senlietu, un šķiet, ka uz sievietēm attiecināmo liecību ir nenozīmīgi maz. Taču Cēsu pils gadījumā tās nereti ir unikālas un pat droši attiecināmas uz sievieti.

Caurskatot Cēsu pils senlietu klāstu, konstatētas 470 liecības ar dažādu ticamības pakāpi. Nešaubīgi sievieti raksturojoši ir blakus 1577. gadā bojā gājušo sieviešu mirstīgajām atliekām atrastie priekšmeti. Samērā droši par sievietēm liecina arī depozīti, kuru sastāvs pēc literatūras un avotu ziņām, kā arī atrašanas apstākļu kontekstā ir sievieti raksturojošs. Cēsu pilī atrasti arī vairāki unikāli un ekskluzīvi priekšmeti, kurus arheologi un pētnieki attiecina uz sievietēm. Lai veidotu pēc iespējas pilnīgāku priekšstatu par liecībām, kuras Cēsu pilī varēja atstāt sieviete, noskaidrotu attiecīgo priekšmetu pielietojumu, kā arī to, ko par sievietes klātbūtni spēj pastāstīt arheoloģiskais materiāls, iepriekš minētās drošticamās senlietas salīdzinātas ar pārējā pils materiālā sastopamām līdzīgām liecībām. Senlietas tika sadalītas trīs grupās – sievietes izskatu, sievietes darbu un sievietes higiēnu raksturojošas senlietas.

AHEOLOGISKĀS LIECĪBAS PAR SIEVIETES IZSKATU

Par izskatu visbiežāk liecina apģērba rotāšanas detaļas, rotaslietas un aksesuāri. No visiem sievieti raksturojošiem atradumiem pie šīs kategorijas pieder 72% jeb 365 senlietas (1. tabula). Liela apģērba detaļu un rotaslietu koncentrācija novērojama ārpus pils mūriem, t.i., pils rietumu nogāzē pret rietumu korpusa ziemeļu malu (Salmiņa 2010, 45). Arheoloģisko izrakumu laikā no 1986. līdz 1989. gadam noskaidrots, ka tieši šī vieta bijusi visērtākā dažādu vērtību noguldīšanai Livonijas kara laikā (Apala 1986; Apala 1987; Apala 1988). Senlietu novietojums pils rietumu nogāzē ļauj tās attiecināt uz 16. gadsimta otro pusi. Dažādas apģērba un rotu sastāvdaļas atrastas arī pils iekšienē, taču tur nav novērojama īpaša koncentrācijas vieta.

Visdaudzskaitlīgākās liecības par apģērba rotāšanu sniedz pils kultūrslāni atrastās dažādu izmēru krāsaina stikla krellītes, kas izmantotas gan apģērba un aksesuāru izšūšanai, gan vietējas izcelsmes ļaužu kaklarotu pagatavošanai jau kopš 12. gadsimta. Šo krellīšu lietošana bijusi visai izplatīta, jo tās ir visvairāk atrastās senlietas arī citās viduslaiku pilīs (Salmiņa 2015, 43). Stikla krellītes atrastas pils rietumu korpusā 1577. gada dramatiskajos notikumos bojā gājušās sievietes jeb 2. skeleta somiņā (5. tabula). Tajā atradās sarkanās krāsas krellītes, bet lielākoties šajā periodā atrodamas dzeltenās krellītes. Somiņā atradās arī uzpirkstenis un citi rotājuma elementi, kas ļauj secināt, ka krellītes izmantotas apģērba rotāšanai. Uz to plašāku pielietojumu norāda līdzīgas krellītes, kas atrastas kādā kaklarotas sastāvdaļas saturošā depozītā, kas visticamāk piederējis nevācu sievietei (Apala 1987) (5., 7. tabula). Atšķirīgu kaklarotu nēsājusi cita rietumu korpusā bojā gājusi sieviete (4. skelets). Viņas somiņā atradās astoņi zelta ķēdes gredzeni, kas izgatavoti no apaļas stieples (Apala 1983, 20). Zelta vai apzeltīta sudraba ķēdes bija kaklarota tāpat kā kreļļu virtenes. Tādas nēsāja gan sievietes, gan vīrieši. Sievietēm šī laika portretos ap kaklu dažkārt ir trīs (un pat vēl vairāk) ķēdes. Tāda ap kaklu ir

arī uz Cēsu pils kultūrslānī atrastā krāsns podiņa attēlotajai sievietei (Salmiņa 2010, 42). Bez minētā somiņā atrastā ķēdes fragmenta pie 4. skeleta konstatēja citādas, no sīkākiem gredzeniem blīvāk savērtas zelta ķēdes posmiņus.

Ievērojama daļa no aksesuārus raksturojošām lietām ir kaula krelles, kas visticamāk bijušas rožukroņa sastāvdaļa. Vācu mācītājs Kristiāns Kelhs rakstījis, ka nevāciešu dārgākā rota esot sudraba važas un pātaru krelles ar krucifiksiem, ko ļaudis pārņēmuši valkāšanai “pāvestu laikā” (Stikāne 2012, 234). Laikabiedru – Josta Amana, Abrahama de Bruina – zīmējumos Livonijas un Ziemeļeiropas sievietei biežs aksesuārs ir lūgšanu krelles. Pils pagalmis atrakts līdz 16. gadsimta līmenim, kas sakrīt ar laiku, kad lūgšanu krelles bija kļuvušas par sieviešu iecienītu aksesuāru.

Par sievietes apģērba Cēsu pils materiālā stāsta arī brokāta audumu fragmenti, pogas, apģērba aizdarei lietotie āķīši un kniepadatas (1. tabula). Pogas atrastas nelielā skaitā – trīs gatavotas no brokāta un atrastas pils rietumu korpusa telpās, viena no tām rietumu korpusā bojā gājušās sievietes somiņā. Šādas pogas viduslaiku piļu materiālā gadās reti, bez Cēsis uzietās tāda zināma vēl tikai Koknesē, kur tā atrasta priekšpils teritorijā. Pili atrasta arī bronzas un sudraba skaldņota poga. Domājams, pogas viduslaiku periodā lietotas samērā maz, visvairāk pogu uziets Bauskas pils teritorijā, kur tās datētas ar 16.–17. gadsimtu, bet citās viduslaiku pilīs tās sastopamas diezgan reti (Salmiņa 2015, 43).

Neiztrūkstošs aksesuārs viduslaikos bijuši dažādu veidu gredzeni. Tā kā tie visbiežāk bija jāpiemēro konkrētam indivīdam, gredzeni var sniegt interesantu informāciju par to valkātāju – pirksta izmēru, gredzena simbolisko nozīmi, kā arī valkātāja etnisko piederību. Vietējām tautām raksturīgu gredzenu atrasts maz. Pili atrasti dažādu materiālu gredzeni, pieci no tiem zīmoggredzeni, kurus 16. gadsimtā lietoja abu dzimumu pārstāvji. Trīs zīmoggredzenu virsmā redzams shematisks putna atveids, un tie raksturīgi 16. gadsimtam (Senkēviča 1983). Šādus gredzenus varēja lietot arī nevāci.

Uz diviem no trim zelta gredzeniem lasāms iegravējums, un tie atrasti Cēsu pils rietumu korpusa 3. telpā (Salmiņa 2010, 48). Spriežot pēc to diametra (19,5 mm mazākais, 24 mm lielākais) un iegravējuma, tie piederējuši vīram un sievietei (Apala 2006, 14). Lielākā gredzena iekšpusē ir iegravējums, visticamāk, sievas veltījums vīram, un to valkājis vīrietis. Savukārt mazākais bijis sievietes saderināšanās gredzens. Sievietei piederējušais gredzens ir daudz rūpīgāk darināts, to veidojis kvalificēts meistars (Apala 2005, 223). Trešais zelta gredzens ir ļoti maza izmēra – 13 mm, tas, iespējams, piederējis kādai sievietei, kuras vīrs, kā liecina iegravējums gredzena iekšpusē, ir bijis *J. Hannes Liphart*. Ierakstus gredzena iekšpusē iegravēja, sākot ar 16. gadsimtu (Senkēviča 1983, 95). Gredzena izmērs liek domāt, ka, iespējams, tas valkāts pirms pirksta locītavas, kā tas redzams dažos 16. gadsimta zīmējumos (Salmiņa 2010, 48). Zigrīda Apala uzskata, ka šis gredzens tomēr gatavots Johanenam Liphartam, viņam vēl bērna gados esot, tā atzīmējot kādu svarīgu notikumu viņa dzīvē (Apala 2005, 223).

Unikāli ir sudraba ķēžu jostu atradumi. Cēsu pili atrastas divas – viena ap vidu 1577. gadā bojā gājušajai sievietei, otra kā t.s. Voltera Štrika depoziņa sastāvdaļa (6. tabula). Tās uzskatāmas par senākajām zināmajām šāda veida jostām Latvijas teritorijā. Šie atradumi apliecina, ka Eiropā 16. gadsimtā populārā ķēžu jostu mode ienākusi Livonijā ar sabiedrības virsslāņa sieviešu – pilsētnieču – starpniecību. 16. un 17. gadsimta mijā šīs jostas ienāk arī citu Livonijas iedzīvotāju apģērbā, vēlāk īpašu vietu ieņemot Kurzemes tradicionālajā 19. gadsimta tērpā, kur tās dēvē par slenģeņu jostām. Kurzēmē atrasts visvairāk ķēžu jostu, kas konstatētas apbedījumos, savukārt Austrumlatvijā šādas jostas galvenokārt ir depoziņu sastāvdaļa vai savrupatradumi. Tās atrastas arī Turaidas pili, Katlakalna Jumpravmuižā un Bērzpils Bonifacovas senkapos (Muižnieks 2015, 122).

Par vēl kādu iespējamu jostu pils kultūrslānī liecina bronzas važiņa, kas atrasta pils dienvidu pusē pie dienvidu torņa (Apala 1980). Posmiņi abām sudraba jostu važiņām un atsevišķi atrastajai bronzas važiņai ir līdzīgi pēc izmēra. Gan ap sievietes vidukli atrastajai, gan bronzas važiņai posmiņi

stiprināti pamīšus – viens rievots, viens gluds. 16.–17. gadsimtā vācu apdzīvotajās Eiropas zemēs sudraba ķēžu vai segmentu jostas bija izplatīta sieviešu rota un apģērba sastāvdaļa, sudraba un zelta jostas drikstēja nēsāt tikai augstāko kārtu sievietes, savukārt bronzas vai misiņa – visu kārtu sievietes (Dzenis 2014). Iespējams, minētā važiņa piederējusi zemākas kārtas sievietei, kura nēsājusi arī no bronzas darinātu jostu.

Interesantu informāciju sniedz arī piekariņš ar monogrammu, kas bija komplektā ar abām Cēsu pilī atrastajām jostām. Sieviete ap vidu apliktās jostas piekariņa galā ir monogramma *BB*. Arheoloģe Zigrīda Apala izteikusi versiju, ka jostas galā ir iniciāļi, kas, iespējams, apzīmē Beatrisi Borhu, kuras vārds, diemžēl bez dzīves gadskaitļiem, lasāms Livonijas muižniecības sarakstos (Apala 2007, 56). Vēsturnieks Agris Dzenis uzskata, ka šie iniciāļi varētu būt svētās dievmātes godinājums un apzīmē vārdus “Beata Beatissima” (Svētā, vissvētākā – latīņu val.) (Dzenis 2014). Voltera Štrika depoziņa jostas piekariņam iniciāļi ir *HG*. Jau Valdemārs Ģinters, apskatot Jumpravmuižā atrasto slenģeņu jostu, norādījis uz piekariņa burtu piederību kādam katoliskam sauklim, kas liek domāt, ka šie piekariņi apzīmē svēto aizbildni vai kādu reliģisku devīzi (Ģinters 1938, 150).

Voltera Štrika depoziņa sastāvā konstatēts jostas somiņas rāmis, kas ir greznākais no Cēsu pils teritorijā atrastajiem, taču pilī atrasti kopumā pieci apkalumi, kas kalpojuši par pamatu makam vai somiņai (6. tabula). Trīs no tiem ir ovāli un varētu veidot arī vīriešiem raksturīgos pie jostas piestiprināmus makus. Divi rāmiši ir trijstūra veida. Šādas somiņas redzamas 16. gadsimta Eiropas sieviešu tērpu attēlojumos.

ARHEOLOĢISKĀS LIECĪBAS PAR DARBU UN HIGIĒNAS PRIEKŠMETIEM

Pils teritorijā atrasti darbarīki, kas lietoti parasti sievietēm raksturīgu darbu veikšanā. Puse no šīs grupas senlietām atrasta ārpus pils mūriem rietumu nogāzē (Salmiņa 2010, 57). Tur uzietas dažādu materiālu – dzelzs, kaula un vairākumā gadījumā bronzas adatas, kā arī vienīgā adatu kārbīņa, kas atrasta pils teritorijā (2. tabula). Tiesa, ievērojama daļa adatu atrasta arī pils pagalmā. Adatas ir visvairāk pārstāvētā darbarīku grupa – 62% no sieviešu darbarīkiem (Salmiņa 2010, 57). Pilī atrastas deviņas šķēres, no kurām vienas garantēti piederējušas vīrietim – Ivana Bargā karavīram. Darbarīku vidū ir arī bronzas uzpirksteņi un nelielā skaitā vērpjamo vārpstu skriemeļi, vārpstas kaula uzgalis, kā arī priekšmets, kas varētu būt dzelzs adāmais irbulis (2. tabula). Senlietu materiāls rāda, ka pilī bijusi aktīva amatnieku darbība, bet par to dzimumu drošu pierādījumu nav, taču rietumu korpusā bojā gājušās sievietes somiņā atradās no bronzas skārda darināts uzpirkstenis ar tiem ierasto bedrītēm klāto virsmu un ornamenta joslu malā. Eiropas literatūrā kā viena no viduslaiku sieviešu kvalitātēm minēts darba tikums, kas piekopus neatkarīgi no sievietes materiālā un sociālā statusa. Turīgām un augstdzimušām sievietēm šis tikums visbiežāk tika uzturēts ar rokdarbu palīdzību. Bez minētā atrasti vēl 15 bronzas uzpirksteņi, kas veido arī 15% no sieviešu darbarīkus raksturojošajām detaļām pils materiālā (Salmiņa 2010).

Retumis pilis atrod arī traukus ēdiena gatavošanai. Pie Cēsu pils mūriem rietumu nogāzē atrasti kopumā septiņi depoziņi, no tiem divi ir bronzas katlu depoziņi. Arī katli, visticamāk, noguldīti Livonijas kara laikā. Katrā depoziņā noguldīti divi katli, kas ievietoti viens otrā (Apala 1994a, 112–113). Iespējams, tas norāda, ka divi katli – lielais un mazais – bijis ierastais vienas virtuves aprīkojums. Šādi katli ir bijuši ārkārtīgi vērtīgi, tāpat kā rotaslietu un monētu depoziņi, kas arī atrasti noglabāti rietumu nogāzē. Citās viduslaiku pilīs atrastas arī dažādas katlu sastāvdaļas, katla karamie āķi (Salmiņa 2015, 62).

Lielākā daļa no higiēnas piederumiem (77%) ir kaula ķemmītes, kuras arī pieder pie abu dzimumu lietotajiem priekšmetiem (Salmiņa 2010, 61). Tomēr ievēribu šajā atradumu grupā pelna

mazskaitlīgākās senlietas – trīs bronzas pincetes, kaula kosmētikas piederumu komplektiņš, ausu karotītes, kas ir ekskluzīvi, īpaši darināti rīki (3. tabula). Ausu karotītes atrastas tikai septiņās viduslaiku pilīs (Salmiņa 2015, 43). Cēsu pilī tās atrastas četras, pārējās pilīs – pa vienai. Visgreznākā ir Cēsu pils pagalmā atrastā sudraba karotīte ar apzeltītu kātu. Visas karotītes uzietas 15.–16. gadsimta kultūrlānī.

Savukārt pavisam īpaši un visticamāk ekskluzīvi ir kosmētikas piederumu komplektiņi. Cēsu komplektiņš uzietas pils ziemeļu torņa pakājē. Tas darināts no valzirga ilkņa. Cēsu komplektiņa piederumi piestiprināti kātam, kura viens gals veidots kā svilpe, bet otrā galā katrā pusē piestiprināti divi priekšmeti. Tie ir ausu karotīte, irbulis ar sirpjveida galu, nazītis ar asmeni, kas noasināts no abām pusēm, ceturtajam komplekta piederumam puse nolūzusi, domājams, tāpat kā Sēlpils atradumam, tā būs bijusi dakšiņa.

SECINĀJUMI

Senlietu atlase, par galveno kritēriju izvirzot saistību ar sievieti, ir gana sarežģīts uzdevums. Lielākā daļa senlietu, kas spēj raksturot sievieti, bez citiem šādu saistību apliecinājošiem elementiem nespēj droši apliecināt sievietes klātbūtni pilī. Gan apģērba rotājuma elementus, gan higiēnas priekšmetus varēja lietot abu dzimumu pārstāvji. Reti ir priekšmeti, kas viennozīmīgi attiecināmi tikai uz sievieti, kā tas ir ar ķēžu jostām. Arī darbarīki, lai gan var tikt izmantoti sieviešu darbu veikšanai, var noderēt arī vīrietim, turklāt tieši viduslaikos vīrieši profesionālā līmenī sāka pārņemt tādas sieviešu amatus kā aušana, ēdiena gatavošana u.c. No darbarīku klāsta droši sievietēm piedēvējamas ir vērptā vārpstu detaļas – dažādu materiālu skriemeļi, vārpstiņas kaula uzgalis, adāmais irbulis.

Tomēr, vērtējot viduslaiku pils materiālu vienas dzimtes ietvaros, ir iespējams papildināt vēl aizvien trūcīgo priekšstatu par sievieti Livonijā, īpaši par pilsētniecēm. Cēsu viduslaiku pils gadījumā atradumi ir sevišķi vērtīgi atsevišķu atradumu grupu konteksta dēļ. Pils arheoloģiskajā materiālā atlasītās liecības, kas var norādīt uz sievieti, lielākoties attiecināmas uz Livonijas kara spilgtajiem notikumiem Cēsīs – tuvojoties Ivana Bargā karaspēkam, patvērumu pilī meklēja turīgi pilsētnieki ar savām meitām un sievietēm, savukārt tie, kas netika pilī, steidza savas vērtīgākās mantas noguldīt pils rietumu nogāzē pretī mūsdienu Riekstu kalnam. Sievietes raksturošanai vērtīgākās liecības sniedz blakus sieviešu mirstīgajām atliekām konstatēti priekšmeti un depozīti ar sievietēm tipisku priekšmetu kopumu. Arī pārējais pēc sieviešu dzimtes kritērija atlasītais materiāls galvenokārt raksturo 15.–16. gadsimtu, taču tas skaidrojams arī ar to, ka daļa pils teritorijas kultūrlānis nav izsmelts līdz pamatzemei. Piemēram, pils iekšpagalma bruģis atrakts 16. gadsimta līmenī.

Tā kā Latvijas teritorijā viduslaiku un jauno laiku pieminekļi reti ir pilnībā izpētīti vai pētīti tik ilgstoši kā Cēsu pils, sagaidāms, ka turpmākā izpēte sniegs jaunus materiālus par sieviešu izskatu, nodarbēm un citiem lietotajiem priekšmetiem.

1. tabula. Cēsu viduslaiku pils arheoloģiskajā materiālā atrasto ar apģērba un rotaslietām saistīto senlietu saraksts

Sievietes apģērbs un rotas	
Senlietas nosaukums	Senlietu skaits
Dzintara sirds veida rotājums	1
Dzintara aprocas posms	1
Bronzas piekariņš	7
Sudraba piekariņš	1

Senlietas nosaukums	Senlietu skaits
Kalnu kristāla piekariņš	1
Bronzas piespraude	1
Brokāta lente	29
Monētpiekars	8
Bronzas gredzens	15
Zelta gredzens	3
Dzintara krelle	18
Skaldņota stikla krelle	4
Krāsaina stikla krelle	78
Kaula krelle	65
Apzeltīta krelle	1
Sudraba krelle	2
Māla krelle	2
Koka krelle	1
Bronzas kreļļu turētājs	1
Sudraba sprādze	1
Bronzas apgērba āķītis/cilpiņa	20
Dzelzs āķītis	3
Baltmetāla kniepadata	10
Bronzas kniepadata	16
Bronzas važa	6
Sudraba važa	2
Bronzas spirālīte	11
Bronzas ķēdīte	3
Vara ķēdīte	1
Zelta ķēde	2
Sudraba josta	2
Brokāta poga	3
Sudraba poga	1
Jostas somiņas cilpa	1
Jostas somiņas maka apkalums	6
Jostas somiņas ādas detaļas	2
Zelta brokāta diegi	7
Saktas	3
Bronzas pakavsakta	8
Saktas adata	5
Alvas riņķasakta	1
Kauri gliemežvāki	9
Rotadatas	3
Kopā	365

2. tabula. Cēsu viduslaiku pils arheoloģiskajā materiālā atrasto ar darbarīkiem saistīto senlietu saraksts

Sievietes darbarīki	
Senlietas nosaukums	Senlietu skaits
Dzelzs adata	23
Bronzas adata	20
Kaula adata	10
Kaula adatu kārbīņa	1
Vērpjamās vārpstas skriemelis	9
Kaula vērpjamās vārpstas gals	1
Šķēres	9
Bronzas uzpirkstenis	15
Adāmā irbuļa fragments	1
Kopā	89

3. tabula. Cēsu viduslaiku pils arheoloģiskajā materiālā atrasto ar higiēnu saistīto senlietu saraksts

Higiēnas rīki	
Senlietas nosaukums	Senlietu skaits
Kaula ķemme	23
Bronzas pincete	3
Ausu karotīte	4
Kaula kosmētikas piederumu komplekts	1
Kopā	31

4. tabula. Pie 1577. gadā bojā gājušās sievietes – 4. skeleta – atrasto senlietu salīdzinājums ar citur Cēsu viduslaiku pilī atrastajām senlietām

1577. gada upuri. 4. skelets		
Pie skeleta atrastās senlietas	Senlietu skaits	Līdzīgas senlietas Cēsu pilī, kas attiecināmas uz sievieti
Zelta ķēdes posmiņš	1	1
Monētpiekariņi	2	6
Monētas	13	*

Piezīme. Šeit un 5.–7. tabulā ar zvaigznīti apzīmētas senlietas, kas netika atlasītas pēc sieviešu dzimtes kritērijiem.

5. tabula. Pie 1577. gadā bojā gājušās sievietes – 2. skeleta – atrasto senlietu salīdzinājums ar citur Cēsu viduslaiku pilī atrastajām senlietām

1577. gada upuri. 2. skelets		
Pie skeleta atrastās senlietas	Senlietu skaits	Līdzīgas senlietas Cēsu pilī, kas attiecināmas uz sievieti
Sudraba ķēžu josta	1	1
Pie jostas piekarama važiņa	1	2
Atslēga	1	*
Nazis	3	*
Monētas	3	*
Jostas somiņa		
Somiņas materiālu paliekas (zīds, vilna, āda)	1	1
Brokāta pogas	1	2
Brokāta auduma fragmenti, lentes	1	29
Rozete somiņas rotāšanai	1	1
Zelta ķēdīte	1	1
Sudraba krelle	1	1
Sīkas krāsaina stikla krellītes	8	71
Kalnu kristāla plāksnīte	1	0
Sudraba riņķītis	1	*
Sudraba piekariņš	1	0
Bronzas uzpirkstenis	1	14
Sudraba dakšiņa-karote	1	0
Monētas	4	*

6. tabula. “Voltera Štrika” depozīta sastāvā esošo senlietu salīdzinājums ar citur Cēsu viduslaiku pilī atrastajām senlietām

“Voltera Štrika” depozīts		
Depozītā atrastās senlietas	Senlietu skaits	Līdzīgas senlietas Cēsu pilī, kas attiecināmas uz sievieti
Tērpa sudraba rotājumi	11	0
Somiņas sudraba rāmis	1	4
Sudraba ķēžu josta	1	1
Brokāta lentes fragmenti	19	29
Sudraba futrālis	1	0
Monētas	965	*

7. tabula. Monētu un kaklarotas depozīta, kas atrasts pilij pieguļošajā rietumu nogāzē, salīdzinājums ar citām pilī uzietajām senlietām

Monētu un kaklarotas depozīts		
Depozītā atrastās senlietas	Senlietu skaits	Līdzīgas senlietas Cēsu pilī, kas attiecināmas uz sievieti
Monētas	38	*
Monētpiekariņi	2	6
Krāsaina stikla krellītes	46	32
Bronzas gredzeni	1	14
Bronzas spirālītes	5	6
Rozete ar caurumiņiem malās	1	1

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

- Apala, Z., 1980. Pārskats par 1980. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Cēsu mūra pilī. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve. VIAA: 429.
- Apala, Z., 1981. Pārskats par 1981. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Cēsu pilsdrupās. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve. VIAA: 451.
- Apala, Z., 1983. Daži uz Livonijas kara laiku attiecināmi atradumi Cēsu pilī. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 14. laid., 14.–23. lpp.
- Apala, Z., 1986. Pārskats par 1986. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Cēsu mūra pilī. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve. VIAA: 558.
- Apala, Z., 1987. Pārskats par 1986. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Cēsu mūra pilī. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve. VIAA: 903.
- Apala, Z., 1988. Pārskats par 1986. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Cēsu mūra pilī. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve. VIAA: 658.
- Apala, Z., 1994a. Cēsu mūra pilī atrastie katlu depozīti. Daži uz Livonijas kara laiku attiecināmi atradumi Cēsu pilī. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 16. laid., 110.–115. lpp.
- Apala, Z., 1994b. 16.–17. gs. tualetes piederumu komplektu atradumi Latvijā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 17. laid., 17.–21. lpp.
- Apala, Z., 2005. Zelta gredzeni Cēsu viduslaiku pils kultūrslānī. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 22. laid., 223.–225. lpp.
- Apala, Z., 2006. Arheoloģiskie pētījumi Cēsu viduslaiku pilī. *Arheologu pētījumi Latvijā 2004. un 2005. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 9.–18. lpp.
- Apala, Z., 2007. Cēsu pils arheoloģiskās izpētes (1974–2006) rezultāti. *Quo vadis, Cēsis? Vēsture un mūsdienu nosacījumi pilsētas attīstībai: Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Cēsis, 2006. gada 6.–7. aprīlis*. Cēsis: pašvaldības aģentūra “Vidzemes vēstures un tūrisma centrs”, 45.–75. lpp.
- Dzenis, A., 2014. *Cēsu pils “Voltera Štrika depozīts”: izcelsme un priekšmetu identificēšanas problēmas*. Referāts nolasīts II Cēsu viduslaiku pils arheoloģijas konferencē, Cēsis, 2014. gada 28. novembris.
- Gilchrist, R., 1994. *Gender and Material Culture: the Archaeology of Religious Women*. London; New York: Routledge.
- Gilchrist, R., 1999. *Gender and Archaeology: Contesting the Past*. London; New York: Routledge.

- Ģinters, V., 1938. Indriķa Smakata ģimenes rotas. *Senatne un Māksla*, 1, 139.–151. lpp.
- Muižnieks, V., 2015. *Bēru tradīcijas Latvijā pēc arheoloģiski pētīto 14.–18. gadsimta apbedīšanas vietu materiāla*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs.
- Salmiņa, S., 2010. *Arheoloģiskās liecības par sievietēm Cēsu viduslaiku pilī (13.–16. gs.)*. Bakalaura darbs. Rīga.
- Salmiņa, S., 2015. *Sieviete Livonijas pilī 13.–16. gs.: arheoloģiskās liecības Latvijas teritorijā*. Maģistra darbs. Rīga.
- Senkēviča, B., 1983. Gredzens. *Paaudzes paaudzēm: Toronto Latviešu Biedrības referātu, rakstu, runu un dzeju krājums izdots par piemiņu 35 gadu darbības atcerei*. Toronto: Toronto Latviešu biedrība, 86.–100. lpp.
- Stikāne, V., 2012a. *Sieviete Livonijā viduslaikos un jauno laiku sākumā 13.–16. gs.* Promocijas darbs. Rīga.
- Stikāne, V., 2012b. Algots sieviešu darbs Livonijas pilis un muižās viduslaikos un jauno laiku sākumā. Sale-niece, I. (atb. red.). *Vēsture: avoti un cilvēki. XXI zinātniskie lasījumi. Vēsture XV*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saulē”, 298.–304. lpp.

WHAT CAN BE LEARNED ABOUT LIVONIAN WOMEN BASED ON THE ARCHAEOLOGICAL EVIDENCE OF CESIS MEDIEVAL CASTLE?

SANDA SALMIŅA

MA in History, Historian at Cesis History and Art Museum

Email: sanda.salmina@cesis.lv

ABSTRACT

Based on the gender-specific aspects the author seeks to identify the possible presence of women and the possible women's spheres of work in Cesis medieval castle. In this paper the author will identify and analyze the archaeological material that can give further details about the woman. 470 items, which may have been used by women, have been selected for analysis. They are systematized and analyzed according to their function – clothing and jewellery, work and hygiene. This paper focuses on groups of items that with high credibility can be associated with women. These are items that have been found together with women's skeletons, hoards that contain artefacts traditionally used by women and exclusive artefacts that researchers attribute to women.

Key words: Gender archaeology, medieval castle, Livonian women, women.

SUMMARY

The archaeological research of Cesis medieval castle has been one of the longest-running excavations in Latvia. The castle has been researched for more than 30 years and more than 13 000 artefacts have been collected. 470 items, which may have been used by women, have been selected for analysis. As a result the artefacts have been divided into three groups: women's clothing and jewellery, women's work tools and items of women's hygiene.

The majority of the artefacts cannot prove female presence in the castle without a larger context. Most of them could have been used by both genders. Even tools that are used for the traditional women's chores, like needles, scissors, thimbles, can be useful for men, too. There are some exceptions that obviously can apply only to women. These are chain belts, elements of spindles and knitting instruments. In this context the archaeological material of Cesis medieval castle is unique. Archaeologists have discovered the remains of women together with artefacts they had with them at

the time of death. They died in the Livonian War in 1577 during the invasion of Ivan the Terrible. One of them had with her a silver chain belt, a purse and various small items for the decoration of clothes. Similar items for decoration like glass and silver beads and thimbles have been found elsewhere in Cesis Castle. Another chain belt was found in the-so-called “Wolter Strick” hoard. This hoard contains also other silver items – a luxurious frame of a purse, a wand and fragments of brocade fabric. Fragments of purses and brocade fabric are also part of other finds of Cesis Castle.

It is possible to analyse the archaeological material of a medieval castle within the framework of one gender. Most of the artefacts that characterize women are found in the cultural layer of the 15th–16th centuries. Further research is expected to provide new material related to women’s outfits and personal items, activities and other general aspects.

TABLE CAPTIONS

Table 1. The list of clothing items and jewellery in the archaeological material of Cesis medieval castle

Table 2. The list of women’s work tools in the archaeological material of Cesis medieval castle

Table 3. The list of hygiene items in the archaeological material of Cesis medieval castle

Table 4. The comparison between the artefacts found along with the fourth skeleton and the rest of the archaeological material of Cesis Castle.

Table 5. The comparison between the artefacts found along with the second skeleton and the rest of the archaeological material of Cesis Castle

Table 6. The comparison between the artefacts found in “Wolter Strick” hoard and the rest of the archaeological material of Cesis Castle

Table 7. The comparison between artefacts found in hoard in West slope of the Cesis Castle, that is considered to belong to women, and the rest of the archaeological material of Cesis Castle

MASKAVAS IELAS (RĪGĀ) DZĪVOJAMO ĒKU CELTNIECĪBAS PAMATTENDENCES NO 19. GADSIMTA OTRĀS PUSES LĪDZ 1915. GADAM

BEĀTE LIELMANE

Bc. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte
e-pasts: zizife@gmail.com

ANOTĀCIJA

Raksta mērķis ir izpētīt Maskavas ielas dzīvojamo ēku celtniecības tendences laikposmā no 19. gadsimta otrās puses līdz 1915. gadam. Izpētes hronoloģiskās robežas noteiktas no Rīgas pilsētas vaļņu nojaukšanas līdz Pirmā pasaules kara iespaidā notikušajai uzņēmumu un iedzīvotāju evakuācijai. Šo laikposmu Maskavas ielā, līdzīgi kā visā pārējā Rīgā, raksturo aktīva būvniecība, kas būtiski izmainīja pilsētvidi. Šajā periodā tapušo ēku arhitektonisko veidolu raksturo divi vadošie arhitektūras stili – eklektisms un jūgendstils. Pētījuma rezultātā var secināt, ka Maskavas ielas apbūvē saskatāmas līdzīgas tendences kā visā Rīgā kopumā. Tas skaidrojams ar to, ka priekšpilsētas pakāpeniski sāka iekļauties Rīgas pilsētas dzīvē.

Atslēgas vārdi: Maskavas iela (Rīgā), Maskavas priekšpilsēta, 19. gadsimta beigas – 20. gadsimta sākums, Rīgas apbūves vēsture, dzīvojamās ēkas.

IEVADS

Raksta mērķis ir izpētīt Maskavas ielas dzīvojamo ēku celtniecības tendences laikposmā no 19. gadsimta otrās puses līdz 1915. gadam. Mērķa sasniegšanai izvirzīti šādi uzdevumi: 1) raksturot Rīgas kopumā un Maskavas ielas dzīvojamās apbūves attīstību pēc pilsētas vaļņu nojaukšanas līdz Pirmajam pasaules karam; 2) aplūkot arhitektūras stilu izplatību Maskavas ielas dzīvojamajā apbūvē.

Raksta hronoloģisko robežu sākumu iezīmē Rīgas pilsētas vaļņu nojaukšana no 1857. līdz 1863. gadam, bet tās noslēdz 1915. gads, kad Pirmā pasaules kara iespaidā notika lielāko uzņēmumu un iedzīvotāju evakuācija, kas kardināli izmainīja ielas turpmāko attīstību.

Rakstā aplūkotais temats ir aktuāls, jo 19. gadsimta beigās Rīga piedzīvoja vienu no plašākajiem un aktīvākajiem apbūves periodiem, it sevišķi dzīvojamo ēku celtniecībā. Un, tā kā Maskavas iela bija starp lielākajām Rīgas priekšpilsētu ielām, tās ēku celtniecības vēstures izpēte var kalpot par piemēru Rīgas attīstībai šajā periodā.

Līdz šim tapušajos pētījumos par Rīgas apbūves vēsturi Maskavas iela nav bijusi galvenais izpētes objekts, tā tikusi minēta tikai atsevišķos gadījumos. Tas ir radījis situāciju, ka ne vienmēr pienācīgi tiek novērtēta tās apbūves vērtība, kas savukārt rada draudus tās saglabāšanai ilgtermiņā.

Par galvenajiem raksta tēmas izpētes avotiem kalpoja Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā pieejamie 2761. fonda (Rīgas pilsētas Būvniecības komisijas) 3. apraksta materiāli, kuros atrodama informācija par konkrētu gruntsgabalu apbūvi, publicētie avoti, kā arī historio-grāfija, veltīta 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma arhitektūras tendencēm. Starp nozīmīgākajiem pētījumiem minami arhitekta Jāņa Krastiņa darbi un Laimas Slavas redakcijā iznākusi monogrāfija "Koka Rīga".

Apbūves tendenču izpēte, izmantojot avotus un historiogrāfiju, tika balstīta uz vēsturiski ģenētisko metodi, kuru, pamatojoties uz statistikas datiem par iedzīvotāju skaitu un īres namu jaunbūvju skaitu, papildināja kvantitatīvās vēstures pētniecības metodes.

APBŪVES TENDENCES

Rīga 19. gadsimta otrajā pusē pēc pilsētas vaļņu nojaukšanas piedzīvoja vienu no straujākajiem un izmaiņām bagātākajiem attīstības posmiem un 20. gadsimta sākumā kļuva par vienu no lielākajiem Krievijas impērijas rūpnieciskajiem centriem. Rīgas straujo rūpniecisko attīstību sekmēja vairāki faktori. Viens no būtiskākajiem bija tās ģeogrāfiskais novietojums, t.i., atrašanās pie Daugavas ietekas Baltijas jūrā, kas jau viduslaikos Rīgu bija padarījis par vienu no nozīmīgākajām reģiona ostām. Savu nozīmi osta saglabāja arī Krievijas impērijas laikā.

Sakarus ar citiem impērijas apgabaliem, īpaši 19. gadsimta otrajā pusē, veicināja dzelzceļa tīkla izbūve. Tam bija svarīga loma Rīgas rūpniecības un tirdzniecības attīstībā, jo tas Rīgu savienoja ar Krievijas pilsētu tirgiem, no kuriem varēja ievest izejvielas. 1861. gadā Latvijā atklāja pirmo dzelzceļa līniju Rīga–Daugavpils. Pa dzelzceļu un arī ūdensceļiem Rīgā no Krievijas un ārzemēm tika ievestas rūpniecībai nepieciešamās mašīnas, izejvielas un pusfabrikāti, kas sekmēja Rīgas rūpniecisko attīstību, it īpaši vagonbūves, mašīnbūves un metālapstrādes jomās (Skolis 1965, 100–101).

Vēl viens no šo attīstību veicinošajiem faktoriem bija 1863. gadā izdots Vidzemes pasu likums, kas būtiski paplašināja kalpu un zemnieku pārvietošanās tiesības, kas savukārt veicināja to došanos uz pilsētām (Skolis 1965, 100–101). Rīga tādējādi ieguva lētu darbaspēku, un iedzīvotāju skaits strauji auga. 1867. gadā pilsētā dzīvoja aptuveni 100 tūkstoši cilvēku (Jung-Stilling 1873, 2), bet 1913. gadā – jau vairāk nekā 500 tūkstoši (Shtida 1914, 17).

Šie Rīgas attīstību sekmējošie priekšnosacījumi kalpoja par iemeslu plašākai un aktīvākai pilsētas apbūvei, jo bija gan palielinājusies apbūvei atļautā pilsētas teritorija, gan parādījušies pietiekami daudz materiālo līdzekļu un pats galvenais – bija radusies nepieciešamība pēc jaunām dzīvesvietām.

Lielākā daļa iebraucēju, kuri uz Rīgu devās darba meklējumos, uz dzīvi apmetās kādā no trim Rīgas priekšpilsētām (Pēterburgas, Maskavas un Mītavas), tādēļ arī tajās palielinājās apbūves apjoms.

Maskavas priekšpilsētas galvenā iela bija Maskavas iela, kura bija veidojusies kā Rīgas–Polockas–Vitebskas tirdzniecības un pasta ceļa daļa pilsētas robežās. 18. gadsimtā šis ceļš ieguva nosaukumu Jaunkrievu ceļš, bet 1810. gada Rīgas ielu sarakstā tas minēts kā Lielā Jaunkrievu iela. Pēc 1812. gada ugunsgrēka ielu tīkls tika pārveidots un Lielā Jaunkrievu iela pagarināta, pievienojot tai Jāņa dambi un Lastādijas ielu. 1859. gadā iela tika pārdēvēta par Lielo Maskavas ielu (turpmāk Maskavas iela). Pēc vaļņu nojaukšanas tā vairākkārt tika pagarināta: 1867. gadā līdz Ķeizara (tagadējai Dzērvju) ielai, pēc tam līdz Kuzņecova fajansa un porcelāna rūpnīcai un pirms Pirmā pasaules kara līdz Kišiņevas (tagadējai Ķengaraga) ielai (Jērāns 1988, 448).

Tā kā Rīgas priekšpilsētās bija aizliegta mūra ēku celtniecība, līdz pat iekļaušanai Rīgas pilsētā Maskavas ielas apbūvi veidoja koka ēkas, pārsvarā vienkārtā vai ar mansarda stāvu (Vasil'ev 1961, 207), kas daudz neatšķīrās no zemnieku mājām (Vasil'ev 1961, 188). Šīs apbūves mūžs visbiežāk nebija

ilgs, jo, pirmkārt, Rīgas priekšpilsētas, tuvojoties pretinieka karaspēkam, salīdzinoši bieži tika dedzinātas (pēdējo reizi tas notika 1812. gadā), otrkārt, ne pārāk augstas kvalitātes koka ēkas laika gaitā tika pārbūvētas vai nojauktas.

Pēc Rīgas pilsētas nocietinājumu likvidēšanas 19. gadsimta otrajā pusē pakāpeniski sāka izmainīties arī celtniecības likumdošana, kas tagad priekšpilsētu apbūvē pieļāva daudz lielāku brīvību nekā iepriekš. 1860. gadā Rīgas apbūves nolikumā Maskavas priekšpilsētā iezīmēja robežu, kuras iekšpusē drīkstēja būvēt mūra ēkas (Slava 2001, 108). Tomēr strauja pāreja uz mūra apbūvi Maskavas ielā vēl nesekoja. Tas skaidrojams ar to, ka jaunu ēku būvniecībai gruntsgabala īpašniekam bija nepieciešami finansiālie līdzekļi. Tāpēc tikai ekonomiskā uzplaukuma periodos ielā visaktīvāk cēla jaunbūves un veica pārbūves darbus.

Rīgā pētāmajā periodā pirmais uzplaukuma laiks bija 19. gadsimta 60. gadu otrā puse, kad notika pāreja no manufaktūru uz fabriku ražošanu. Pēc 19. gadsimta 80. gadu ekonomiskās stagnācijas perioda gadsimta beigās ekonomiskā pacēluma rezultātā bija vērojams jauns būvniecības uzplaukuma periods. 20. gadsimta pirmajos gados būvniecībā iestājās atslābums. 1900.–1903. gadā, ekonomiskās krīzes sākuma periodā, būvniecības apjomi uzreiz vēl nesamazinājās, jo tika pabeigti jau iepriekš iesāktie būvprojekti, tomēr pēc tam sekoja milzīgs kritums. Masveida būvniecība pilnā spēkā atjaunojās tikai ap 1910. gadu (Ozoliņa 1976, 192–196).

Par šīm tendencēm liecina arī apstiprināto būvprojektu skaits. No 1879. līdz 1883. gadam vidēji gadā tika apstiprināti 370 jaunbūvju būvprojekti; 1894. gadā – 281; 1896. gadā – 952; 1898. gadā – 1469 (Ozoliņa 1976, 192); 1900. gadā – 926; 1901. gadā – 1024; 1902. gadā – 786; 1903. gadā – 722; 1904. gadā – 500; 1905. gadā – 416; 1906. gadā – 424; 1907. gadā – 586; 1908. gadā – 730; 1909. gadā – 892; 1910. gadā – 1176; 1911. gadā – 1206; 1912. gadā – 1087; 1913. gadā – 895; 1914. gadā – 615 (Bērzkalns 1940, 389).

Vēl 19. un 20. gadsimta mijā attiecība starp koka un mūra ēkām bija 63 koka ēkas uz 37 mūra ēkām. Tomēr jau 1913. gadā šī proporcija bija kļuvusi diametrāli pretēja – 39 koka ēkas uz 61 mūra ēku (Bērzkalns 1940, 390).

Maskavas ielā un Rīgā kopumā aplūkotajā periodā pilsētas apbūvē dominēja īres namu celtniecība, jo, palielinoties iebraucēju skaitam, dzīvojamo telpu izīrēšana kļuva par ienesīgu peļņas avotu (Strods 1969, 352–353).

Īres namu plānojums un labiekārtotības līmenis bija atkarīgs no tā, kādai iedzīvotāju sociālajai grupai tie bija paredzēti. Lielie un labiekārtotie dzīvokļi koncentrējās galvenokārt Rīgas centrālajos rajonos. Šie nami arī arhitektoniski mākslinieciskā ziņā bija augstvērtīgāki (Krastiņš 1978, 422). Savukārt priekšpilsētu apbūvē joprojām dominēja mazstāvu koka ēkas, kuras vēl nebija nomainījuši mūra īres nami. Tajās dzīvoja sīktirgotāji, ierēdņi un strādnieki, kuru skaits šajā periodā kļuva arvien lielāks. Tas bija saistīts ar ielā un tās tuvākajā apkārtnē esošajām rūpnīcām. Maskavas priekšpilsētā 19. gadsimta 60. gados atradās 23 rūpnīcas (Krastiņš 1978, 37). Savukārt 1900. gadā Maskavas priekšpilsētā rūpnīcu skaits bija palielinājies līdz 63 (Krastiņš 1978, 52–53). Nozīmīgākās rūpnīcas, kuras atradās Maskavas ielā, bija Kuzņecova fajansa un porcelāna rūpnīca (72. grupa, 70. grunts I. LNA-LVVA, 2761–3–9824) un alus darītava “Livonija” (72. grupa, 56. grunts. LNA-LVVA, 2761–3–9808).

Izmaiņas likumdošanā ļāva daudzām vienkārtām koka ēkām uzbūvēt papildus stāvus un tās plašināt. Ar to tika turpināta jau 19. gadsimta sākumā aizsāktā tendence kādreizējos viengimenes koka dzīvojamus namus pārprojektēt par īres namiem. To parasti veica, sētas fasādei piebūvējot galeriju ar kāpnēm, dažus logus pārveidojot par durvīm un izbūvējot jaunas iekšsienas. Lai ziemā nebūtu tik auksti, galeriju apšuva ar dēļiem un ielika logus. Ir grūti precīzi datēt, kad šādas pārbūves notikušas, iespējams, pat vēl pirms 19. gadsimta vidus. Droši zināms, ka šādas izmaiņas bija skārušas namus Maskavas ielā 7, 16 (Slava 2001, 163–164) un 41 (Cinis 1991, 64).

ARHITEKTŪRAS STILI

Par galveno ēkas raksturlielumu var uzskatīt tās arhitektonisko veidolu, kas ietver ne tikai ārējo formu un elementus, bet arī būvniecības metodi un izmantojamos materiālus.

No arhitektūras viedokļa, par spīti stila norietam 19. gadsimta otrajā pusē, Maskavas ielas dzīvojamā koka ēku apbūvē joprojām saglabājās klasicisms. Šajā stilā dzīvojamās koka ēkas Maskavas ielā turpināja būvēt līdz pat 19. gadsimta beigām. Piemēram, ēka Maskavas ielā 138 (agrāk 130a) ir viena stāva augstumā ar mezonīnu un līdzinās 19. gadsimta sākumā tapušajām, tomēr tā ir celta 1874. gadā (48. grupa, 14. grunts. LNA-LVVA, 2761-3-5873).

Nav iespējams precīzi datēt Maskavas ielas koka apbūvi pēc tās ārējā veidola, jo atšķirībā no mūra apbūves koka apbūvei pāreja no klasicisma uz eklektismu notika daudz lēnāk un pakāpeniskāk. Ar novēlošanos eklektisms ienāca arī Maskavas ielas koka arhitektūrā. Sākotnēji tas izpaudās jau pēc 19. gadsimta sākuma parauga fasādēm celto namu izmainītajās fasādēs un piebūvēs. Tomēr pie eklektisma stilā celtajām jaunbūvēm var pieskaitīt ēkas Maskavas ielā 95a (agrāk 105), 171 (agrāk 183) (sk. 1. att.) un 181 (agrāk 193).

Koka ēku, kuras varētu pieskaitīt jūgendstilam, Maskavas ielā nav, jo, pirmkārt, stila uzplaukuma periodā 20. gadsimta sākumā cēla gandrīz tikai mūra ēkas, otrkārt, eklektisms koka arhitektūrā bija noturīgāks (Krastiņš 2005, 112) un pāreja uz jūgendstilu koka namu apbūvē notika lēnāk nekā mūra apbūvē.

Mūra ēku būvniecības uzsākšana sakrita ar laiku, kad eklektisms bija vadošais stils arhitektūrā. Piemēram, neorenesanses stilā ir tapusi Reinholda Šmēlinga 1891. gadā (Krastiņš 2011, 20) projektētā trīsstāvu mūra dzīvojamā māja Maskavas ielā 172 (agrāk 142b) (sk. 2. att.).

Sākoties 20. gadsimtam, arī Maskavas ielā notika arhitektūras stila nomainīšana, un arvien biežāk mūra ēkas sāka celt jūgendstilā. Jūgendstila ēkas Maskavas ielā pārsvarā pieskaitāmas pie stateniskā jūgendstila. Uz dažām ēkām ir atrodami dekoratīvāki elementi, tomēr atšķirībā no Rīgas centrā būvētajiem īres namiem tie ir daudz vienkāršāki un mazāk grezni.

Maskavas ielā 55 (agrāk 61) 1905. gadā pēc Heinriha Devendrusa projekta tika uzcelta piecstāvu mūra ēka, kurā var pamanīt pāreju no eklektisma uz jūgendstilu, kas izpaužas uz tās fasādes esošajos jūgendstila dekora motīvos (Krastiņš 2002, 27).

1. att. Maskavas iela 171. Foto: Beāte Lielmane, 2016

2. att. Maskavas iela 172. Foto: Beāte Lielmane, 2016

3. att. Maskavas iela 39. Foto: Beāte Lielmane, 2016

Vēl viena Heinriha Devendrusa 1912. gadā projektēta ēka atrodas Maskavas ielā 39 (agrāk 43) (sk. 3. att.) (43. grupa, 58. grunts. LNA-LVVA, 2761-3-5269). Šī ēka ir celta stateniskajā jūgendstilā. Tajā pašā stilā ir arī lielākais ielas sešstāvu īres nams Maskavas ielā 108/110 (agrāk 106), kurš celts 1912. gadā pēc arhitekta Nikolaja Norda projekta (43. grupa, 131. grunts. LNA-LVVA, 2761-3-5332).

Pie stateniskā jūgendstila var pieskaitīt arī pēc arhitekta Oskara Frīdriha Hakela projekta 1911. gadā celto sešstāvu mūra namu Maskavas ielā 79 (agrāk 89) (39. grupa, 136. grunts. LNA-LVVA, 2761-3-4964).

Vēl viena stateniskā jūgendstila ēka ir 1911. gadā Oskara Bāra projektētais sešstāvu mūra īres nams Maskavas ielā 68 (agrāk 62) (43. grupa, 153. grunts. LNA-LVVA, 2761-3-5352). Tomēr šī ēka arhitektoniski nav viennozīmīgi pieskaitāma tikai jūgendstilam, tās dekorā ir saskatāmas nacionālā romantisma iezīmes.

Vienīgā ēka Maskavas ielā, kuru viennozīmīgi var pieskaitīt pie nacionālā romantisma, ir Rīgas pazīstamākā nacionālā romantisma arhitekta Eižena Laubes 1908. gadā projektētais piecstāvu mūra nams Maskavas ielā 18 (agrāk 6) (sk. 4. att.) (41. grupa, 94. grunts. LNA-LVVA, 2761-3-5168).

Vēl citas ēkas, kuras ne tik izteikti, tomēr arī būtu pieskaitāmas pie nacionālā romantisma, ir Maskavas ielā 24 un 131. Piecstāvu mūra nams Maskavas ielā 24 (agrāk 14/16) tika būvēts 1911. gadā pēc Jāņa Alkšņa projekta (41. grupa, 90. grunts. LNA-LVVA, 2761-3-5164). Par nacionālo romantismu tās arhitektoniskajā veidolā liecina dekora elementi.

4. att. Maskavas iela 18. Foto: Beāte Lielmane, 2016

5. att. Maskavas iela 177. Foto: Beāte Lielmane, 2016

Maskavas ielā tika uzceltas arī vairākas Rīgas apbūvē ne tik izplatītajā neoklasicisma stilā veidotas ēkas. Piemēram, sešstāvu mūra ēka Maskavas ielā 163 (agrāk 173), kuru 1912. gadā pats sev projektējis arhitekts Viktors Štams (46. grupa, 110. grunts. LNA-LVVA, 2761-3-5716).

Arī pēc Oskara Bāra projekta 1912. gadā uzceltais sešstāvu mūra nams Maskavas ielā 177 (agrāk 189) (sk. 5. att.) (46. grupa, 119. grunts. LNA-LVVA, 2761-3-5724) var tikt pieskaitīts pie neoklasicisma.

SECINĀJUMI

Rīgas pilsētas vaļņu nojaukšana no 1857. līdz 1863. gadam kalpoja par robežšķirtni, kas iezīmēja jauna posma sākumu pilsētas attīstībā. Šo posmu raksturo Rīgas industrializācija, kas sekmēja iedzīvotāju skaita strauju palielināšanos, kas savukārt radīja nepieciešamību pēc vairāk dzīvojamās platības, un tādēļ tas kļuva par vienu no aktīvākajiem celtniecības posmiem pilsētas vēsturē.

Visu iepriekšējo laikposmu priekšpilsētas bija atradušas ārpus pilsētas un bija attīstījušās patstāvīgi. Tā kā iepriekš tajās drīkstēja būt tikai koka ēkas, priekšpilsētas apbūves ziņā atšķīrās no pilsētas centra mūra apbūves. Tomēr pēc iekļaušanas Rīgas sastāvā lēnām, bet pakāpeniski koka apbūvi sāka nomainīt mūra nami.

Maskavas iela 19. gadsimta sākumā, tāpat kā citas Rīgas priekšpilsētu ielas, bija veidota no koka apbūves, jo mūra ēku būve šeit bija aizliegta. Tomēr gadsimta otrajā pusē sākās jauns posms tās attīstības vēsturē, kurš ienesa tajā mūra apbūvi.

Aplūkojamā laika periodā divi valdošie arhitektūras stili bija eklektisms un jūgendstils, tādēļ tajos ir veidota arī Maskavas ielā esošo ēku arhitektūra. Ielas mūra dzīvojamo namu apbūvē izplatījās gan eklektisma, gan jūgendstila novirzieni, savukārt Maskavas ielas koka arhitektūrā valdīja citas tendences. Šīs ēkas visu 19. gadsimta otro pusi vēl turpināja celt iepriekš valdošajā parauga fasāžu klasicisma stilā, un tikai ēku pārbūvju rezultātā koka arhitektūrā sāka ienākt eklektisma stila elementi. Tomēr pēc eklektisma parādīšanās tas Maskavas ielas koka arhitektūrā nostabilizējās un saglabājās līdz pat Pirmajam pasaules karam, tādēļ jūgendstils ielas koka arhitektūrā tā arī neienāca.

Pilsētā ienākušajiem iedzīvotājiem bija nepieciešama dzīvesvieta, tāpēc šo periodu raksturo ļoti aktīva īres namu celtniecība. Īpaši liels iecerotāju skaits apmetās uz dzīvi priekšpilsētās, tuvāk savām darbavietām. Tāpēc arī Maskavas ielā palielinājās celtniecības darbu apjoms. Tika celtas gan jaunas ēkas, gan arī īres namu funkcijas pildīšanai pārprojektētas vecās.

SAĪSINĀJUMI

LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

39. grupa, 136. grunts [vācu/kr. val.]. LNA-LVVA, 2761–3–4964

41. grupa, 90. grunts [vācu/kr. val.]. LNA-LVVA, 2761–3–5164

41. grupa, 94. grunts [vācu/kr. val.]. LNA-LVVA, 2761–3–5168

43. grupa, 58. grunts [vācu/kr. val.]. LNA-LVVA, 2761–3–5269

43. grupa, 131. grunts [vācu/kr. val.]. LNA-LVVA, 2761–3–5332

43. grupa, 153. grunts [vācu/kr. val.]. LNA-LVVA, 2761–3–5352

46. grupa, 110. grunts [vācu/kr. val.]. LNA-LVVA, 2761–3–5716

46. grupa, 119. grunts [vācu/kr. val.]. LNA-LVVA, 2761–3–5724

48. grupa, 14. grunts [vācu/kr. val.]. LNA-LVVA, 2761–3–5873

72. grupa, 56. grunts [vācu/kr. val.]. LNA-LVVA, 2761–3–9808

72. grupa, 70. grunts I [vācu/kr. val.]. LNA-LVVA, 2761–3–9824

Jung-Stilling, F., 1873. *Rīga in den Jahren 1866–1870: ein Beitrag zur Städte-Statistik*. Rīga: J. Deubner.

Shtida, E. (red.). 1914. *Perepis' naseleniia v g. Rige I Rizhskom patrimonial'nom okruge ot 5 dekabria 1913 g.* Rīga: Rizhskaia Gorodskaiia Statisticheskaia Komissiiia.

LITERATŪRA

Bērzkalns, P., 1940. Dzīvokļu būvniecība Rīgā 1913. g. *Latvijas Universitātes raksti. Arhitektūras fakultātes sērija*, II sēj. Rīga: Latvijas Universitāte.

Cinis, A. (sast.), 1991. *Vēsturiskā celtniecība Latvijā*. Rīga: Restaurācijas institūts.

Jērāns, P. (galv. red.), 1988. *Rīga: enciklopēdija*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija.

Krastiņš, J. (red.), 1978. *Rīga: 1860–1917*. Rīga: Zinātne.

Krastiņš, J., 2002. *Rīgas arhitektūras meistari, 1850–1940*. Rīga: Jumava.

- Krastiņš, J., 2005. *Rīgas arhitektūras stili*. Rīga: Jumava.
- Krastiņš, J., 2011. *Rīgas pilsētas arhitekts Reinholds Šmēlings 1840–1917*. Rīga: Rīgas pilsētas arhitekta birojs.
- Ozoliņa, Dz., 1976. *Rīgas “pilsētas tēvi” un viņu komunālā politika: 1877–1913*. Rīga: Zinātne.
- Skolis, J., 1965. *Rīga: Apcerējumi par pilsētas vēsturi*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Slava, L. (red.), 2001. *Koka Rīga*. Rīga: Neputns.
- Strods, H. (red.), 1969. *Latviešu etnogrāfija*. Rīga: Zinātne.
- Vasiļev, Iu., 1961. *Klassitsizm v arkhitekture Rigi: ocherk istorii planirovki i zastroiki Rigi v kontse XVIII – nachale XIX v.* Rīga: Izd-vo AN LSSR.

THE MAIN TENDENCIES IN THE CONSTRUCTION OF RESIDENTIAL BUILDINGS ON MASKAVAS STREET FROM THE 2nd HALF OF THE 19th CENTURY UNTIL 1915

BEĀTE LIELMANE

BA in History

Email: zizife@gmail.com

ABSTRACT

The aim of this paper is to examine the main tendencies in the construction of residential buildings on Maskavas Street from the 2nd half of the 19th century until 1915. The chronological limits were set from the demolition of Riga's fortification system until the evacuation of the city during the First World War.

This period is characterized by intensive construction both on Maskavas Street and in the city of Riga as a whole, which significantly changed the urban environment. In the buildings built during this period, mainly two architectural styles – eclecticism and art nouveau – were used.

The results of the research suggest that building tendencies on Maskavas Street were similar to those in Riga as a whole during this period. It can be explained by the fact that the suburbs gradually began integrating into the life of the city.

Key words: Maskavas Street in Riga; Maskavas suburb; the late 19th century – early 20th century; the construction history of Riga; residential buildings.

SUMMARY

The paper aims to examine the main tendencies in the construction of residential buildings on Maskavas Street from the 2nd half of the 19th century until 1915. This period brought the industrialization of Riga and a rapid increase of the city's population, which led to an urgent need to expand the residential area. It is the reason why this became one of the most intensive periods of construction in the history of Riga.

Before becoming an integral part of the city, Riga's suburbs developed independently. The construction of masonry buildings was forbidden there and only after the demolition of Riga's fortification system it became possible to use stone and brick as building materials.

Maskavas Street like the rest of Riga's suburban streets consisted of wooden buildings and only in the late 19th century masonry houses began to gradually appear on Maskavas Street.

From the architectural point of view, it was the time of eclecticism and art nouveau, which can be observed in the architecture of the masonry houses on Maskavas Street, whereas in the wooden architecture other tendencies prevailed. Until the very end of the century, the facades of new wooden buildings followed the examples of the previously predominant style of Classicism. It was only due to the alterations made to the wooden buildings that elements of eclecticism started to appear there. Nevertheless, eclecticism gained a stable position and remained the leading style of wooden buildings until the First World War and because of that art nouveau did not have the chance to express itself in the wooden architecture of Maskavas Street.

The low-skilled labour force who came to Riga in search of employment mainly settled in Riga's suburbs, which caused a very active construction of rental houses. Maskavas Street was also highly affected by it because of the presence of many factories near and on this street.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Maskavas Street 171. Photo: Beāte Lielmane, 2016

Fig. 2. Maskavas Street 172. Photo: Beāte Lielmane, 2016

Fig. 3. Maskavas Street 39. Photo: Beāte Lielmane, 2016

Fig. 4. Maskavas Street 18. Photo: Beāte Lielmane, 2016

Fig. 5. Maskavas Street 177. Photo: Beāte Lielmane, 2016

NACIONĀLĀS IDENTITĀTES ATSPUGUĻOJUMS LATVIEŠU GLEZniecībā UN GRAFIKĀ (1900–1914)

ALISE OZOLA

Mg. hist.

e-pasts: alise.ozola@outlook.lv

ANOTĀCIJA

Raksts veltīts nacionālās identitātes atspoguļojumam latviešu glezniecībā un grafikā no 1900. līdz 1914. gadam. Tuvāk aplūkoti atsevišķi mākslas darbu piemēri, akcentējot pazīmes, kuras ļauj tos saistīt ar latviešu kultūru un tradīcijām. Izvēlētie glezniecības un grafikas darbi atlasīti ar nolūku pēc iespējas labāk raksturot galvenās nacionālās identitātes atspoguļojuma metodes un īpatnības, un tie nebūt neataina 20. gadsimta sākuma mākslas dzīvi pilnībā. Raksta noslēgumā konstatēts, ka šā perioda latviešu glezniecībā un grafikā dominē tādi tradicionāli pieņemtie latviešu pašidentifikācijas elementi kā zemnieku dzīve, daba, mitoloģija, folklorā un etnogrāfiskie ornamentu.

Atslēgas vārdi: nacionālā identitāte, latviešu glezniecība, latviešu grafika, 20. gadsimta sākums.

IEVADS

Nacionālā identitāte jeb nacionalitāte ir piederības apziņa pie kādas nācijas, kā arī to veidojošie faktori, kas vistiešāk izpaužas caur kultūru. Bez identitātes nācijai pastāvēt nav iespējams, un tieši tā ietekmē sabiedrības attīstības ceļu. Raksturīga identitātes iezīme ir arī savdabība, jo tikai atšķiršanās spēj nodrošināt tās pastāvēšanu (Henings 2006, 126–127).

Lai izprastu nacionālās identitātes būtību, primāri nepieciešams saprast pašu “nācijas” jēdzienu. Vācu vēsturnieks Frīdrihs Maineke nošķīra divus nāciju veidus – kultūrnācijas (*Kulturnation*) un valstsnācijas (*Staatsnation*). Pirmās balstās uz kopēju kultūras mantojumu, bet otrās – uz politisku vienotību (Lawrence 2005, 24). Šim nāciju iedalījumam piekrīt arī Entonijs D. Smits, kurš gan akcentē, ka jebkura nācija saistāma arī ar vismaz nelielu politiskās kopības izjūtu (Smits 1997, 17). Laika periodā no 1900. līdz 1914. gadam Latvijas valsts vēl nebija dibināta, tomēr latvieši jau apzinājās savu etnisko un kultūras kopību, kā arī bija pakļauti vienādiem likumiem Krievijas impērijas ietvaros. Tātad bija izveidojusies latviešu kultūrnācija, kas ir galvenais priekšnoteikums nacionālās identitātes apziņas esamībai.

Šī raksta mērķis ir raksturot nacionālās identitātes atspoguļojumu latviešu glezniecībā un grafikā laikposmā no 1900. līdz 1914. gadam. Tolaik savu darbību vietējā mākslas dzīvē aktīvi uzsāka vairāki Pēterburgā izglītību ieguvušie latviešu mākslinieki, to vidū Janis Rozentāls, Vilhelms Purvītis un Johans Valters. Ja iepriekš latviešu profesionālo mākslinieku, piemēram, Artura Baumaņa, daiļ-

radē atainotais latvieša tēls vēl balstījās uz baltvāciešu radītajiem priekšstatiem, tad šajā periodā autori sevi un savas tautas kultūru jau apzinājās patstāvīgi (Spārītis 1992, 1). Pirmais pasaules karš, kas sākās 1914. gadā, bija nozīmīgs pagrieziena punkts ne tikai politikajās norisēs, bet arī mākslas dzīvē, ieviešot izmaiņas darbu tematikā un stilistikā. Rezultātā 19. un 20. gadsimta mijas neoromantiskā modernisma periodu 1915. gadā nomainīja klasiskā modernisma un jaunreālisma periods.

Rakstā tuvāk analizēti tie nacionālās identitātes etniskie elementi, kuri saistāmi ar 19. un 20. gadsimta mijā izveidojušos latviešu kultūrnāciju. Kaut arī centieni akcentēt mākslas darbos atainotos nacionālo identitāti raksturojošos elementus historiogrāfijā nav bijuši sveši (sk. Spārītis 1992; Krastiņš 2013; Kļaviņš 2014), tomēr joprojām trūkst plašāka pētījuma, kurā mākslas darbos ietvertajiem latviešu pašidentifikācijas elementiem būtu pievērsta centrālā uzmanība. Tēlotājas mākslas darbu analīze var būt viens no veidiem, kā turpināt citu autoru jau uzsāktos pētījumus par latviešu pašidentifikāciju un paštēlu (sk. Boldāne 2011).

NACIONĀLĀS IDENTITĀTES ATAINOJUMS LATVIEŠU GLEZniecībā

Latviešu mākslinieki glezniecībā darbojās jau no 19. gadsimta vidus, taču sākotnēji viņi galvenokārt dzīvoja un strādāja ārpus mūsdienu Latvijas teritorijas. Rīga par viņu centrālo darbības vietu kļuva tikai 19. gadsimta beigās, kad norisinājās ievērojamas pārmaiņas vietējā mākslas dzīvē (sk. Ābele 2006). Tajā latviešu tautības mākslinieki bija kaut kas jauns, taču tas, cik latviski, proti, saistīti ar latviešu valodas un kultūras vidi, viņi patiešām bija, sabiedrībā tika arī apšaubīts. Dzejnieks un literatūrkritiķis Teodors Zeiferts, kurš 1899. gadā laikrakstā “Mājas Viesis” aplūkoja Rīgas Mākslas veicināšanas biedrības rīkotās izstādes norisi, šajā jautājumā rakstīja: “Bet nu varētu teikt, no latviešiem gan šie mākslinieki, Purvītis un Valters, cēlušies, pie latviešiem savā mācības laikā turējušies, bet kas zina, vai tie vairs ir īsti latvieši; mazākais, par vienu no viņiem var šai lietā it stipri strīdēties” (Teodors 1899, 5).

Izpratne par to, kas ir uzskatāms par latvisku, laika gaitā, protams, ir mainījusies. Katrā vēstures periodā dzīvojošajiem cilvēkiem piemīt atšķirīga pašidentifikācija. Mākslas zinātnieks Ojārs Spārītis to dēvē par “laika identitāti”, norādot, ka tā formējas visdažādāko attiecīgā brīža garīgās un materiālās dzīves apstākļu ietekmē. Tāpat liela nozīme identitātes konstruēšanā vienmēr bijusi tautas vēsturiskajai attīstībai. Latviešu etniskās un nacionālās identitātes veidošanās procesus būtiski iespaidoja tas, ka līdz pat dzimtbūšanas atcelšanai visi latvieši tika uzlūkoti kā zemnieku kārtas pārstāvji. Šis priekšstats laika gaitā ir kļuvis par tradicionāli pieņemtu latviskās identitātes kritēriju mākslā, kuram līdzās likumsakarīgi ierindojas tādas pazīmes kā lauku ainavas un darba dzīves tēlojums, mitoloģijas un folkloras tēlu atainojums, etnogrāfiskie ornamentu un to stilizācijas (Spārītis 1992, 1).

Viens no vadošajiem aplūkotā perioda māksliniekiem bija Janis Rozentāls (1866–1916). 20. gadsimta sākumā viņa darbos parādījās jūgendstila un simbolisma iezīmes, un mākslinieks savās gleznās atainoja dažādus ar teikām, leģendām un nostāstiem saistītus elementus (Blūma u.c. 1986, 120–121). Iedvesmu savu darbu sižetiem J. Rozentāls tolaik meklēja folklorā un mitoloģijā, par ko liecina tādi darbi kā “Gulbju jaunavas” (dažādas variācijas, 1904–1911) un “Pēc pirmajiem gaiļiem” (1905).

Latviskā vide un tradīcijas labi atainotas vairākos J. Rozentāla sadzīvīskā sižeta darbos. Viņš bija viens no pirmajiem māksliniekiem, kurš 19. gadsimta beigās sāka glezniecībā precīzi parādīt tautas ikdienu. Šajos darbos J. Rozentāls lielu vērību pievērsa zemnieka vai laucinieka tēlam, kas joprojām tiek uzskatīts par spilgtu latviskās dzīves tradīciju izteicēju. Īpaša uzmanība tika veltīta cilvēka apģērbam, nodarbei un apkārtējai videi. Tādos darbos kā “Pie strauta” (1901, divi varianti), “No pļavas” (“No darba”, 1903), “Siena laikā” (1903), “Sieviete ar ūdens nēšiem” (1904), “Veļas mazgātājas” (1904) un citos J. Rozentāls ir gleznieciski dokumentējis dzīvi Latvijas laukos 20. gadsimta sākumā

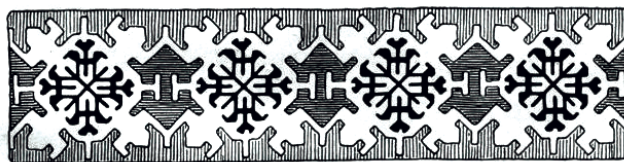

1. att. Janis Rozentāls. Gulbju jaunavas
(1904–1911. Papīrs, tempera, tuša;
22 × 18,5 cm. Privātkolekcija)

2. att. Johans Valters. Pavasaris (Bārenīte) (1907. Audekls, eļļa; 78 × 95 cm. Latvijas Nacionālais
mākslas muzejs)

3. att. Jūlijs Madernieks. Zīmējumi no krājuma
 “Ornaments” (no: *Ornaments:
 Jūlija Madernieka oriģinālzīmējumu krājums.*
 1. daļa. Rīga: Autora izdevumā, [1913], 45. lpp.)

(Blūma u.c. 1986, 124–125). Ļoti reālistisku un latvisku vidi J. Rozentāls attēlojis arī savās ainavās. Gleznotājs, grafiķis un mākslas kritiķis Jūlijs Madernieks, vērtējot viņa gleznas “Lauku istabas priekša” un “Mājiņa ar malkas ielu”, 1925. gadā rakstīja, ka “tik izjusti dzīvi tēlota salmu jumta mēs neatceramies redzējuši” (Madernieks 1925, 99).

Izteikti latvisko identitāti raksturojoši elementi saskatāmi arī Vilhelma Purviša (1872–1945) daiļradē. Viņš bija pirmais latviešu gleznotājs, kas konsekventi pievērsās Latvijas dabas attēlošanai. Piemēram, 1910. gadā tapusi slavenā eļļas glezna “Pavasara ūdeņi” jeb “Maestoso” ataino tipisku Latvijas lauku ainavu pavasara palu laikā. V. Purviša radītie dabasskati bija vispārināti un ar tik perfektu kompozīciju, kāda dabiskos apstākļos nebūtu iespējama. Kaut arī tas mazina to reālistiskumu, tomēr šie mākslas darbi tik un tā izcili sniedz priekšstatu par Latvijas dabas tēlu.

V. Purviša teicamā dabas un lauku ikdienas izjūta tiek skaidrota ne vien ar vēlāko gadu studijām, bet arī ar viņa bērnības pieredzi, jo gleznotājs uzauga zemnieku sētā Zaubes pagastā. Mākslas vēsturnieks Jānis Siliņš publikācijā, kas veltīta Vilhelma Purviša 70 gadu jubilejai, norāda, ka “dažkārt runāts par mūsu ievērojamā vecmeistara latvisko izjūtu, to saskatot dabas tēlojumā, tematikā. Īsteni šī izjūta visnotaļ meklējama viņa uztveres veidā un skatījuma struktūrā” (Siliņš 1942, 265). Mūsdienās V. Purviša ainavas ir neatņemama latviešu nacionālās identitātes sastāvdaļa, kas iekļauta arī nozares ekspertu sastādītajā Latvijas kultūras kanonā. Varētu pat teikt, ka viņa gleznas neuzkrītoši ir radījušas tautas apziņā priekšstatu par to ainavu, kas šodien tiek izprasta kā latviska. To apliecina arī vēlākos gados tapušie daudzie V. Purviša gleznu atdarinājumi.

Trešais ievērojamākais šā perioda mākslinieks bija Johans Valters (1869–1932), kurš gan Latvijā uzturējās tikai līdz 1906. gadam, kad pārcēlās uz Vāciju. Viņa personība labi raksturo tā laika multi-etnisko Latvijas sabiedrību. Mākslas vēsturniece Kristiāna Ābele viņu pat nodēvējusi par “hibrīda personību”, jo J. Valters bija audzis vāciskā vidē, studiju gados aktīvi darbojies latviešu tautības mākslas studentu pulciņā “Rūķis”, bet vēlākos gados atkal galvenokārt uzturējies vācbaltiešu sabiedrībā (Ābele 2010, 3).

Studiju perioda latviskā vide būtiski iespaidoja J. Valtera vēlāko darbību mākslas jomā. Viņa glezniecību spēcīgi ietekmēja arī impresionisma idejas, kas labi saskatāmas viņa ainavās attēlotajās krāsu un gaismu spēlēs (Blūma u.c. 1986, 128). Lai gan J. Valters, tāpat kā V. Purvītis, gleznoja arī Latvijas pavasara dabasskatus, tomēr viņa impresionistiskais stils šīs ainavas padarīja grūtāk identificējamās ar Latvijas lauku vidi, jo tā laika sabiedrība bija pieradusi pie akadēmiskās glezniecības tradīcijas (Pelše 2007, 159). Latvisko identitāti raksturojošas pazīmes saskatāmas, piemēram, ap 1904. gadu tapušajā J. Valtera gleznā “Zemnieku meitene” un jau Vācijā uzgleznotajā “Bārenītē” (“Pavasaris”, 1907), kas bija pēdējais darbs, kurā mākslinieks iekļāva savas dzimtenes tēmu (Blūma u.c. 1986, 129). “Zemnieku meitene” labi parāda latviskā un vāciskā mijiedarbību J. Valtera daiļradē, jo, uzlūkojot fonā atainoto tipiski latvisko ainavu un pļāvēju ar izkapti, kuru nezinātājs varētu noturēt arī par J. Rozentāla gleznotu, priekšplānā redzamā meitene šķiet kontrastējoša un svešāda. Šādas izjūtas raisa viņas sastingušais skatiens, tumšais apģērbs un neparastā galvassega.

NACIONĀLĀ IDENTITĀTE LATVIEŠU GRAFIKĀ

Tāpat kā glezniecībā, arī latviešu grafikā 20. gadsimta sākums bija strauja uzplaukuma laiks. Nacionālās identitātes meklējumi saskatāmi daudzos tolaik tapušajos šī tēlotājas mākslas veida darbos.

Īpaši aktuāls šis jautājums bija grafikim Rihardam Zariņam (1869–1939), kurš savā daiļradē iedvesmojies no dabas un latviešu teikām. Viņa darbu klāstā sevišķi izceļams ofortu cikls “Ko Latvijas meži šalc” (1908–1911), kas sākotnēji bija iecerēts kā ilustrācijas teikai par Kurbadu, taču netika līdz galam pabeigts. Paredzēto trīsdesmit darbu vietā tapuši tikai seši: “Pērkons brauc”, “Raganas būda”, “Kurbads un sumpurnis”, “Varonis Kurbads un deviņgalvainais velns”, “Nemierīgi laiki” un “Gaujas atvarā”. Šajās grafikās spilgti atainoti R. Zariņam tematiski tuvie Latvijas meži, kas padarīti par mītisku un trauksmainu notikumu norises vietu.

Seno latviešu varonībai pievērsies arī J. Rozentāls, kurš zīmējumā “Strēlnieks” (1914) attēlojis uzbrukumu gatavu loka šāvēju. Drīz pēc tam tapusi arī tāda pati krāsaina litogrāfija, kas izmantota IV latviešu mākslinieku izstādes reklāmas plakātā (1914). Šis J. Rozentāla darbs vēlākos gados kļuva par iedvesmas avotu citiem māksliniekiem, kuri turpināja latviešu karavīra tēmu (Kļaviņš 2014, 267).

Nacionālās identitātes meklējumu process izteikti atklājas Jūlija Madernieka (1870–1955) grafikā. Viņš savos darbos veiksmīgi apvienojis dažādus ģeometriskos ornamentus ar jūgendstilam raksturīgo floras un faunas motīvu stilizāciju (Kļaviņš 2014, 335).

Latviešu mākslinieku vidū kopš 19. gadsimta beigām bija izveidojušies divi strāvājumi, kas izpaudās arī grafikā. Tādi mākslinieki kā Rihards Zariņš un Gustavs Šķilters iestājās par atgriešanos pie tautas mākslas tradīcijas neizmainītā veidā, bet Jūlijs Madernieks, Teodors Zaļkalns un Janis Rozentāls – par jaunradi un radošu tautas mākslas mantojuma apguvi (Novadniece 1982, 37). Lai arī J. Madernieks senāko gadsimtu tautas mākslu tradīciju izpētei pievērsa lielu uzmanību, tomēr, kad 1913. gadā tika izdots viņa zīmējumu krājums “Ornaments”, izcēlās samērā plaša rezonanse. Izdevums tika nosodīts, pārmetot tam atkāpšanos no tautas mākslas materiāla, un viens no tā lielākajiem kritiķiem bija G. Šķilters (Novadniece 1982, 61–66). Vēlākos gados J. Madernieka daiļrade saņēmusi arī gana daudz pozitīvu novērtējumu. Piemēram, gleznotājs Kārlis Miesnieks 1920. gadā par J. Madernieku rakstīja, ka “viņš ir ieaudzis savā stilā un latvju tauta ieausi viņā” (Miesnieks 1920).

Nacionālā identitāte spilgti izpaucas arī grāmatu grafikā – Eduarda Brencēna (1885–1929) ilustrācijās brāļu Kaudzišu “Mērnieku laikiem” (1911–1913) un Jāņa Jaunsudrabiņa (1877–1962) spalvas zīmējumos “Baltajai grāmatai” (1914). Lauku vides tēlojums dominē jau pašos literārajos darbos, jo vairums latviešu tolaik pārstāvēja zemniecību, tādēļ piederība šim sociālajam slānim tika

uzskatīta par vienu no latviskuma pazīmēm. Tā kā ilustrāciju saturu galvenokārt nosaka literārā darba saturs, tad arī tajās redzams lauku ļaužu darbs un sadzīve.

Eduarda Brencēna ilustrācijas tapa tikai pēc tam, kad mākslinieks pats bija tuvāk iepazinis “Mērnieku laiku” norises vietu, apstaigājot Piebalgu un vācot materiālus. Etnogrāfe Anna Krastiņa apstiprinājusi, ka grafiķis 19. gadsimta otrās puses Vecpiebalgas un Jaunpiebalgas māju ārskatus un iekšskatus savos zīmējumos attēlojis ļoti precīzi, tādējādi veiksmīgi papildinot brāļu Kaudzišu detalizētos vides aprakstus (Krastiņa 1959, 18).

Savukārt J. Jaunsudrabiņa ilustrācijas pārsteidz ar vienkāršību, kas atstāj vietu paša lasītāja fantāzijai. Izteiksmīgi ir viņa zīmētie bērzi, kuri it nemaz nelīdzinās V. Purviša gleznotajiem, tomēr ir tikpat atpazīstami un tuvi latviskajai mentalitātei. Gan šo koku, gan lauku ikdienas atainojums J. Jaunsudrabiņa zīmējumos un “Baltajā grāmatā” plašākā mērogā uzlūkojams kā simbols latvieša identitātei, ko tradicionāli pieņemts saistīt ar zemnieku sētu un dabas tuvumu.

4. att. Eduards Brencēns. Oļiņiete un Liena. Ilustrācija “Mērnieku laikiem” (no: Kaudzīte, R., Kaudzīte, M. *Mērnieku laiki*. Rīga: [RLB Derīgu grāmatu nodaļa], 1913, 125. lpp.)

SECINĀJUMI

Laika periodā no 1900. līdz 1914. gadam nacionālās identitātes atspoguļojums uzskatāmi parādās gan latviešu glezniecībā, gan grafikā. Tas, ka šie motīvi bija ļoti aktuāli, skaidrojams ar šī perioda vēsturisko situāciju, jo tolaik turpinājās tautas garīgā atmoda un nacionālās pašapziņas veidošanās.

Lielākajai daļai no 20. gadsimta sākuma populārajiem māksliniekiem bija tuva saikne ar zemnieku dzīvi un dabu, jo viņi bija uzauguši lauku saimniecībās. Tas nenoliedzami iespaidoja darbu sižetus, kuros atklājās bērnišķīgs gūtie iespaidi. Lauku ainava un zemnieku dzīves tēlojums bija ļoti populāri temati šā perioda tēlotājmākslā. Tā kā latvieši tautas vēsturiskās attīstības rezultātā pieraduši sevi identificēt ar zemnieku kultūru, tad šie sižeti uzskatāmi par nacionālās identitātes atspoguļojumu.

Kā nacionālo identitāti raksturojoši motīvi minami arī latviskie ornamentu, mitoloģiskie un folkloras sižeti. Bieži tika izmantoti ne tikai oriģināli, nepārveidoti etnogrāfiskie raksti, bet arī stilizēti “tautiskie” raksti. Tāpat darbu sižetos atainotas latviešu mitoloģiskās dievības (piemēram, Pērkons, Saule, Veļu māte) un tēli (piemēram, sumpurnis, ragana), kā arī folkloras varoņi, piemēram, Kurbads. Vairākos darbos redzams arī senlatviešu karavīra tēls. Nereti konstatējami tādi gadījumi, kad pašā mākslas darbā kādi izteikti nacionālo identitāti raksturojoši elementi saskatāmi ļoti maz vai varbūt pat nemaz, taču tas tomēr tiek pieskaitīts pie identitāti atspoguļojošiem mākslas darbiem tā autora tautības, panākumu vai popularitātes dēļ.

Tas, vai mākslas darbs uzskatāms par nacionālo identitāti raksturojošu, saistāms arī ar mākslas stilu, kādā tas radīts. Latviskajai identitātei ļoti svarīgs bija jūgendstils, kas asociējas ar nozīmīgu latviešu nacionālo mākslinieku, piemēram, J. Rozentāla un V. Purviša, ienākšanu kultūras apritē un ar nacionālās pašapziņas palielināšanos. Tāpat jūtams, ka latviešu skatītājam tuvāki bijuši reālistiskajā stilā tapušie darbi, kamēr, piemēram, impresionistu darbi dažkārt palikuši nepelnīti nenovērtēti.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

- Ābele, K., 2006. Tautieši un novadnieki. Nacionālais jautājums un teritoriālā identitāte Latvijas mākslas dzīvē 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Lāce, D. (sast.). *Māksla un politiskie konteksti*. Rīga: Neputns, 39.–63. lpp.
- Ābele, K., 2010. *Johans Valters, 1869–1932*. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts.
- Blūma, Dz., u.c., 1986. *Latviešu tēlotāja māksla: 1860–1940*. Rīga: Zinātne.
- Boldāne, I., 2011. *Etnisko stereotipu veidošanās apstākļi Latvijā: 1850–2004*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Henings, D., 2006. Vēsturiskā identitāte un audzināšana. Cimdiņa, A. (galv. red.). *Letonikas Pirmais kongress: Latvijas un latviešu identitātes: kultūra, izziņa, komunikācija*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija.
- Kļaviņš, E. (sast. un zin. red.), 2014. *Latvijas mākslas vēsture*. 4. sēj.: Neoromantiskā modernisma periods 1890–1915. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts.
- Krastiņa, A., 1959. *Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē klaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Krastiņš, J., 2013. Latvijas un Rīgas arhitektūra latviskā kultūrskatījumā. Stradiņš, J. (galv. red.). *Latvieši un Latvija*. 4. sēj.: Latvijas kultūra, izglītība, zinātne. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 539.–568. lpp.
- Lawrence, P., 2005. *Nationalism: History and Theory*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Madernieks, J., 1925. Janis Rozentāls (1866–1916). *Ilustrēts Žurnāls*, 4, 97.–104. lpp.
- Miesnieks, K., 1920. Jūlija Madernieka izstāde. *Latvijas Sargs*, 229, 3. lpp.
- Novadniece, I., 1982. *Jūlijs Madernieks*. Rīga: Zinātne.
- Pelše, S., 2007. *Latviešu mākslas teorijas vēsture*. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts.
- Siliņš, J., 1942. Vilhelma Purviša glezniecība. *Latvju Mēnešraksts*, 3, 261.–266. lpp.
- Smits, E. D., 1997. *Nacionālā identitāte*. Rīga: AGB.
- Spārītis, O., 1992. Polemiska versija par “Latvieša tēla” meklējumiem tēlotājā mākslā. *Literatūra un Māksla*, 23. okt., 1., 5. lpp.
- Teodors [Zeiferts], 1899. Pēdējās Rīgas mākslas biedrības izstādes nozīme. *Mājas Viesis*, 3, 5.–6. lpp.

REPRESENTATION OF THE NATIONAL IDENTITY IN THE LATVIAN PAINTING AND GRAPHIC ART (1900–1914)

ALISE OZOLA

MA in History

Email: alise.ozola@outlook.lv

ABSTRACT

The paper is dedicated to the representation of the national identity in the Latvian painting and graphic art from 1900 to 1914. It looks closer at definite samples of art work emphasizing the features that allow associating them with the Latvian culture and traditions. The respective works of painting and graphic art have been selected with the purpose better to characterize the main methods and peculiarities of reflecting the national identity and they do not represent the art of the early 20th century in its entirety. The research leads to the conclusion that the Latvian painting and graphic art in the respective period were dominated by such tradi-

tionally accepted elements of the Latvian self-identification as peasant life, nature, mythology, folklore and the Latvian ornaments.

Key words: national identity, Latvian painting, Latvian graphic art, the early 20th century.

SUMMARY

The period between 1900 and 1914 was very important in the history of Latvia as it was the time when the intellectual awakening of the nation took place and its national self-confidence and the aspiration towards statehood were developing. It was also a period of rapid growth of Latvian fine arts when many artists who had been educated abroad started their creative carriers. Their works of painting and graphic art demonstrate their search for their national identity, which was a topical theme at that time.

Most of the artists who were popular in the early 20th century still had close bounds with the peasant life and nature because they had grown up in farms. Rural sceneries and the depiction of peasants' everyday life were among the popular themes of the art of that period. As Latvians had been accustomed to identifying themselves with the culture of peasantry, these subjects should be considered a reflection of the national identity. Among the motifs that characterize the national identity the Latvian ornaments and characters of folklore and mythology are also to be mentioned. Not only unchanged ethnographic ornaments but also their pastiches were in broad use. The artworks on mythological themes depict mostly Latvian deities, but characters of folklore like Kurbads also appear. In several works an image of an ancient Latvian soldier can also be seen.

Whether a work of art is to be perceived as one characterizing the national identity, depends also on the art style that is employed in the particular work. For the Latvian identity art nouveau was of high importance and was associated with the first artists of Latvian origin who entered the cultural circles and with the growth of national self-confidence. It is also perceptible that the Latvian audience has always been more in favour of works made in the realistic manner while the works of impressionists have sometimes been undeservedly underestimated.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Janis Rozentāls. The Swan Maidens (1904–1911. Tempera and Indian ink on paper; 22 x 18,5 cm. Private collection)

Fig. 2. Johann Walter, Spring (The Orphan) (1907. Oil on canvas; 78 x 95 cm. Latvian National Museum of Art)

Fig. 3. Jūlijs Madernieks. Drawings from collection 'Ornament' (in: *Ornaments: Jūlija Madernieka oriģinālzīmējumu krājums, 1. daļa*. Riga: Author's Edition, [1913], p. 45)

Fig. 4. Eduards Brencēns. Oļņiete and Liena. A plate from 'The Times of the Land-Surveyors' (in: Kaudzīte, R., Kaudzīte, M. *Mērnieku laiki*. Riga: [RLB Derīgu Grāmatu nodaļa], 1913, p. 125)

KOMUNISTU PAGRĪDES DARBĪBA BAUSKAS APRIŅĶĪ 20. GADSIMTA 20. UN 30. GADOS: IESKATS BAUSKAS MUZEJA KRĀJUMA MATERIĀLOS UN PRESE

AGNIJA RUHOCKA

Bc. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes maģistrante,
Bauskas muzejs
e-pasts: aruhocka@inbox.lv

ANOTĀCIJA

Pētījuma mērķis ir analizēt divu aktīvāko pagrīdes organizāciju – komunistu un komjaunatnes pretvalstisko darbību Bauskas apriņķī 20. gadsimta 20. un 30. gados. Šīs pagrīdes organizācijas 20.–30. gados sagatavoja pamatu varas maiņai Bauskas apriņķī 1940. gadā, kad Padomju Savienība okupēja Latviju. Tad šo organizāciju locekļi ieņēma nozīmīgus amatus apriņķa pārvaldē un līdzdarbojās sociālistiskajos pārkārtojumos.

Atslēgas vārdi: Bauskas apriņķis, komunisti, komjaunatne, pagrīdes organizācija, 20. gadsimts.

IEVADS

Pēc Brīvības cīņām 1920. gada 11. augustā tika noslēgts miera līgums, Padomju Krievijai oficiāli atzīstot Latvijas neatkarību, tomēr miers bija relatīvs. Boļševiku partijā joprojām valdīja idejas par vispasaules revolūciju, kā rezultātā ar komunisma idejām saistīta konspiratīva darbība Latvijā 20. gadsimta 20. un 30. gados turpinājās, un cerības tika liktas uz komunistisko pagrīdi. Latvijas komunistu organizācija, lai gan aktīva, bija samērā vāja, jo tās biedrus bieži arestēja par pretvalstiskām darbībām pēc Sodu likuma 6. vai 7. nodaļas 87.–116. panta, piespriežot aktīvistiem spaidu darbus vai ieslodzījumu.

Jaunās Latvijas valsts drošības intereses aizstāvēja Valsts drošības departaments, kas no 1924. gada 9. maija plašākai sabiedrībai kļuva pazīstams kā Politiskā pārvalde. Tā izvērsa aktīvu cīņu pret nelegālajām organizācijām, it īpaši Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā, kad tika pievērsta pastiprināta uzmanība visām aizdomīgajām personām un organizācijām, kas būtu saistītas ar komunistu, pērkonkrustiešu¹ pagrīdi, un cita veida valsts drošības apdraudējumiem.

Pētījuma mērķis ir atspoguļot Bauskas apriņķa aktīvākās pagrīdes organizācijas – komunistu – darbību 20. gadsimta 20. un 30. gados, noskaidrojot pagrīdes darbības pašu sākumu, galvenās personas, darbības mērogu, kādas tieši pretvalstiskas darbības tika veiktas un kāda bija pagrīdes komunistu loma 1940. gada jūnijā notikumos Bauskas apriņķī, kad Latviju okupēja PSRS spēki.

IZMANTOTIE AVOTI

Pētījumā kā pamats tika izmantoti Bauskas muzeja krājumā esošie nepublicētie dokumenti – lielākoties laikabiedru vēstules, atmiņas un 20. gadsimta 50. un 60. gados Bauskas muzeja darbinieku pierakstītās pašu komunistu atmiņas. Analizēti arī preses izdevumi, kas iznāca laika posmā no 1920. gada līdz 1940. gada vasarai, kā, piemēram, “Bauskas Avīze”, “Bauskas Vēstnesis”, “Jaunais Zemgālietis”, “Jelgavas Vārds”, kuri sekojuši līdzī un atspoguļojuši Politiskās pārvaldes darbu cīņā pret pagrīdes komunistiem Bauskas apriņķī. Laikraksti palīdzēja arī rast notikumu sakritību ar laikabiedru un pašu komunistu atmiņās teikto.

Mūsdienu Latvijas historiogrāfijā nav veikti nozīmīgi pētījumi par komunistu pagrīdes darbību starpkaru perioda Latvijā, īpaši Latvijas apriņķos. Vairāk šim jautājumam pievērsušies Padomju Latvijas pētnieki, pastāvošās ideoloģijas ietekmē publicējot virkni pētījumu par komunistu cīņu par *sociālistisko revolūciju*. Kā fundamentāli darbi no LPSR historiogrāfijas jāmin LKP CK Partijas vēstures institūta sējumi “Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi: 1920–1940” (1–2, 1961–1965), LPSR Zinātņu akadēmijas izdevums “Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā (20. VI–5. VIII): dokumenti un materiāli” (1963), kā arī Ērika Žagara grāmata “Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā: 1940–1941” (1975).

PAGRĪDES DARBĪBAS SĀKUMS

Aktīva komunistu darbība Bauskā vērojama, sākot ar 20. gadsimta 20. gadu otro pusi, kad 1927. gadā tika izveidota Bauskas komunistu pagrīdes organizācija (BNM 1.263, 2. lpp.) un vēlāk apcietināti pirmie komunistu aģitatori. Piemēram, 1928. gada 7. novembrī Bauskas pilsētā plašos apmēros bijušas izplatītas komunistu proklamācijas, kā arī pilsētas apkārtnē izkārti seši sarkani karogi (Latvis, 1928, 13. nov., 1). Tajā pašā mēnesī Politiskās pārvaldes Jelgavas rajona darbinieki atklāja slepeno komunistu organizāciju Bauskā un apcietināja vairākus tās dalībniekus, tomēr brīvībā palikušie turpināja darboties, izplatot Bauskā un tās apkārtnē komunistiska satura literatūru un izkarot sarkanus karogus ar uzrakstiem, vēršot pret Latvijas pastāvošo valsts iekārtu.

Par pagrīdes komunistu darbības areālu jāsecina, ka galvenā komunikācija ietvēra trijstūri starp Bausku, Jelgavu un Rīgu: no Jelgavas un Rīgas galvenokārt tika piegādāta nelegālā prese un uzturēti kontakti, kā arī gaidītas norādes no tur esošajiem komunistiem. Vistiešākā un aktīvākā sadarbība bija starp Jelgavu un Bausku. No Bauskas komunistiska rakstura materiāli un informācija tika nogādāta tālāk uz Bauskas apriņķa tā laika administratīvā iedalījuma pagastu ciematiem, kur mitinājās komunisti, – Codi, Īslīci, Mežotni, Rundāli, Vecumniekiem. Šāds modelis ir attiecināms arī uz pagrīdes komjaunatni, izņemot to, ka tai visintensīvākā sadarbība bija ar Rīgu.

1928. gadā sevišķi rosīgas bija Bauskas komunistu aģentes. Politiskā pārvalde novēroja vienu otru aizdomīgu vietu un sievietes. Novērošana sevišķi pastiprinājās no 1929. gada maija, kad Politiskās pārvaldes darbinieki saņēma ziņas, ka Bauskas komunistu organizācijai komunistisko literatūru piegādājot kāda propagandiste, maza auguma sieviete ar tumšiem matiem un rētu uz sejas (Jaunais Zemgālietis, 1930, 8. jūn., 2). Pēc tām pašām ziņām, propagandiste Bauskā bieži apmeklēja kādu Ernu Daudzvārds, caur kuru uzturēja sakarus starp Bauskas slepeno komunistu organizāciju un komunistu organizācijas centrālo komiteju Rīgā. Politiskās pārvaldes Jelgavas rajona darbinieki ieradās Bauskā, lai novērotu pagrīdes organizācijas biedrus un tos aizturētu. Viņu uzmanības lokā bija arī nams, kurā dzīvoja aizdomās turētā Erna Daudzvārds, pie kam 1929. gada 16. novembrī viens no viņiem ievēroja, ka tajā laikā, kad no Rīgas Bauskā pienāca autobuss, kāda maza auguma sieviete iegāja pa šī nama sētas vārtiņiem ar nelielu ceļasomu rokā. Apmēram pēc

pusstundas viņa iznāca uz ielas kopā ar otru sievieti, un abas saķērušās zem rokas gāja, un mazākajai sievietei rokā bija jau agrāk ievērotā ceļasoma. Politiskās pārvaldes darbinieki sekoja sievietēm, panāca tās un aizturēja, pēc tam aizveda uz Bauskas pilsētas policijas telpām (Jaunais Zemgaliētis, 1930, 8. jūn., 2). Noskaidroja, ka viena no sievietēm ir Bauskas pilsoņe Erna Daudzvērdis, bet otra, mazākā, uzrādīja Latvijas iekšzemes pasi uz Annas Timofejevas vārda. Attiecībā uz šo personas vārdu – Anna Timofejeva – tika noskaidrots, ka aizturētā komuniste dzīvo Latvijā ar citas personas pasi. Sākumā domāja, ka viņai pasi sagādājusi čeka (Jelgavas Vārds, 1929, 24. nov., 1), taču vēlāk Jelgavas Politiskā pārvalde noskaidroja, ka sieviete nelegāli ieradusies Latvijā Maskavas Kominternes uzdevumā, lai veiktu nelegālas darbības, bet pasi ieguvusi no kādas personas Latvijā, kura bija Latvijas pavalstniece. Pasē viņa ielīmējusi savu foto, bet vārdu atstājusi agrāko. Politiskā pārvalde izmeklēšanas rezultātā atklāja arī to, ka komuniste boļševiku laikā 1919. gadā Latvijā ieņēmusi ievērojamu amatu un piedalījusies pilsoņu slepkavošanā un daudzu arestēto mocīšanā. Pēc komunistu izdzīšanas aizbraukusi uz Maskavu, kur beigusi dažādus propagandas kursus (Bauskas Vēstnesis, 1929, 22. nov., 3). Pēc tautības viņa bija latviete, agrāk dzīvojusi Jelgavas apriņķī. Veicot kratīšanu viņas dzīvoklī, tika atrasti dažādi kompromitējoši dokumenti, proklamācijas un vietējo komunistu pagrīdes organizāciju sarakste ar Maskavu. Ar šīs sievietes apcietināšanu Politiskā pārvalde veiksmīgi nonāca uz pēdām nelegāliem komunistu pulciņiem, kuru darbības vietas līdz tam nebija zināmas.

Aizturēšanas brīdī sievietes ceļasomā atrada saini ar dažāda satura komunistu literatūru, uz kura bija uzrakstīts “Bauska”, mazā rokassomiņā bija Latvijas sarkanās palīdzības ziedojumu vākšanas liste. Somiņā bija arī sarkanos vākos iesieta grāmatiņa ar uzrakstu “Dienas grāmata” un dažādām

1. att. Jāzeps Leitāns drīz pēc atbrīvošanas no cietuma 20. gadsimta 30. gadu sākumā. BNM-8976

piezīmēm, caurspīdīga papīra lapa ar zīmuli veiktām piezīmēm un 60 lati. Attiecībā uz šo naudu aizturētā sieviete paskaidroja, ka tā esot komunistu organizācijas nauda (Jaunais Zemgaliētis, 1930, 8. jūn., 2).

Bauskas komunistu pagrīdes organizācijas satikšanās vieta bija Rūpniecības ielā, kur mūsdienās atrodas tirgus laukums. Satikšanās notika nelielā ēkas piebūvētē, kur vienam no pagrīdniekiem bija kurpnieka darbnīca. Piebūvētē nodegusi PSRS–Vācijas kara gados. Tās izmantošana bija ļoti izdevīga, jo pie kurpnieka pastāvīgi nāca pasūtītāji, kam vajadzēja nodot nelegālo literatūru (BNM 2.379, 2. lp.). Turpat aiz sienas dzīvoja arī pagrīdes organizācijas līderis Jāzeps Leitāns (1. att.), kurš kopā ar Vasīliju Korelovu bija uzsācis organizācijas darbību. Revolucionāro literatūru slēpuši speciāli izbūvētā lielā krāsnī. Šo paslēptuvi nav spējuši atrast pat Politiskās pārvaldes aģenti un policija kratīšanu laikā (BNM 1.263, 3. lp.).

Jāzeps Leitāns pagrīdes darbā Bauskā aktīvi piedalījās no 1927. līdz 1929. gadam. Līdz pagrīdes organizācijas izveidošanai Bauskā J. Leitāns uzturēja sakarus ar Zemgales apgabala pagrīdes organizāciju Jelgavā (BNM 1.263, 3. lp.).

2. att. Mežotnes komjauniešu grupa, 20. gadsimta 30. gadi. No kreisās: J. Stariņš, A. Brežinskis, V. Rutkovskis, J. Pelēns. BNM-16094

J. Leitāns dzīvoja vienkārši, strādāja par akmeņskaldītāju, līdz 1926. gadā kopā ar domubiedru V. Korelovu tika ievēlēts Bauskas domē no *Neatkarīgo strādnieku, sīkamatnieku un bezzemnieku* saraksta Nr. 5, jo, lai gan likumā komunistu partija netika aizliegta (BNM 6.200, 2. lp.), pēc Sodu likuma tai piedēvēja apvienības/biedrības pantu, kas piekopj uz naidu musinošus, valsts drošību un mieru apdraudošus mērķus (Sodu likums, 1934, 43–44). Partijas darbs 1928. gadā bija ļoti aktīvs un nevarēja nepievērst Politiskās pārvaldes uzmanību, tāpēc ilgs mūžs šai darbībai nebija – J. Leitānu 1929. gadā apcietināja uz 5 gadiem, 1935. gadā neilgi pēc iznākšanas no cietuma viņu apcietināja otrreiz, un arī citi Bauskas pilsētas un apriņķa aktīvistu bieži nonāca aiz cietuma restēm, nereti pat atkārtoti. Iemesli bija dažādi, bet parasti tā bija nelegālās preses un proklamāciju izplatīšana, publiska pretvalstisku uzskatu paušana. Pagrīdniekus bieži piekāva vietējie aizsargi, Nacionālā kluba biedri un 30. gados arī “Pērkonkrusta” locekļi tā oficiālās un neoficiālās darbības laikā (BNM 3.272, 1. lp.). Pēc J. Leitāna apcietināšanas 1929. gadā Bauskas revolucionāri noskaņotajā strādnieku kustībā iestājās atslābums, taču pavisam tā neiznīka. Pēc J. Leitāna pagrīdes organizāciju vadīja Juris Šņore, Erna Daudzvārds, lai gan arī E. Daudzvārds turpmākajos gados tika vairākkārt apcietināta.

KOMUNISTU JAUNATNES KUSTĪBA

Kamēr lielākā daļa Bauskas pagrīdes komunistu sēdēja cietumos, daudz lielāka aktivitāte komunistu ideju piekropšanā 20. gadsimta 30. gados bija atsevišķu jauniešu vidū, izvēršot pagrīdes komunistu jaunatnes kustību. Pētot Latvijas Darba jaunatnes savienības (LDJS) jeb komjaunatnes aizsākumus un darbību Bauskas apriņķī, vērojams, ka 20. gadsimta 30. gados par jaunatnes kustības centru izveidojās Mežotne un Rundāle (BNM 24.062, 3. lp.). Trīsdesmito gadu sākumā Mežotnē Voldemāra Rutkovska vadībā darbojās ap 20 cilvēku liela jauniešu grupa (2. att.). V. Rutkovskis uzturēja regulārus sakarus ar Jelgavu un Rīgu, no kurienes saņēma dažādus komunistiska rakstura materiālus. Jaunieši parasti pulcējās tuvējā mežā, “Ezeriņos”, “Birzniekos”, kur dzīvoja brāļi Celzes, vai Codes ciema “Stirnās” pie Ludviga Draudziņa. Šajās slepenajās sanāksmēs V. Rutkovskis izdeva izplatīšanai revolucionāro literatūru, stāstīja jauniešiem par partijas izvīzītajiem uzdevumiem (BNM 24.062, 3. lp.), bieži nolasīja referātus par marksisma-ļeņinisma teorijas jautājumiem. Laiku pa laikam apspriedēs piedalījās arī partijas pārstāvji no Rīgas un iepazīstināja jauniešus ar starptautisko stāvokli un darbaļaužu cīņu Latvijas *fašistiskās diktatūras* apstākļos. V. Rutkovskis arvien atgādināja biedriem par Padomju Latviju, kas bija radusies 1919. gada cīņu ugunīs un kuru aktīvs cīnītājs bija viņa tēvocis Roberts Ģelze. V. Rutkovskis savai biežajai braukāšanai pie domubiedriem bija izdomājis interesantu iemeslu – braukāšanu pie *iecerētajām*, kas bija atsaukušās uz viņa ievietoto tolaik populāro “precību sludinājumu” avīzē. Tiesa gan, šī braukāšana pie “līgavām” vietējiem varasvīriem likās aizdomīga. Vietējais policists bieži ieradās “Ezeriņos” uz telpu pārbaudi, kas bija neoficiāla kratīšana. Partijas literatūra tika glabāta dārzā bišu stropos, bet tur policija nepārbaudīja (BNM 24.062, 3. lp.). Mājinieki, arī jaunākais brālis Oļģerts labi zināja, ka nav lieks vārds jārūnā par kūtsaugšas salmos ieraudzīto krāsu kastī ar tipogrāfijas burtiem un citiem piederumiem vai arī par malkas šķūnītī atrasto noslēpto nelegālo laikrakstu “Cīņa” un dažādām lapiņām (BNM 24.062, 4. lp.).

1940. gadā jau padomju okupācijas laikā Bauskas policijas papīros atrada sagatavotu pavēli par vairāku pagrīdnieku, to skaitā arī V. Rutkovska, arestu. Pēc Padomju Latvijas nodibināšanas jauniešus – pagrīdniekus, kuri bija veikuši revolucionāros partijas uzdevumus, uzņēma Latvijas Komunistiskās partijas rindās. V. Rutkovskis sāka strādāt par LKP Bauskas apriņķa komitejas pirmo sekretāru (BNM 24.062, 4. lp.). Precīzs Bauskas apriņķa komjauniešu skaits līdz 1940. gada vasarai nav dokumentēts.

Runājot par vispārējo situāciju, 1940. gada jūnijā LDJS iznāca no pagrīdes novājināta, jo lielākā daļa tās Centrālās komitejas locekļu, kā arī daudzi apgabala un rajonu organizāciju vadītāji bija arestēti. Legalizācijas periodā LDJS rindās bija apmēram 1500 biedru un 200 sarkano pionieru nelegālo grupu biedru. LDJS kodolu veidoja Rīgas organizācija, kurā pēc iznākšanas no pagrīdes bija ap 500 biedru. 1940. gada jūnijā un jūlijā tās rindās tika uzņemti 1500 jaunu biedru. LDJS bija 15, bet vēlāk 17 rajona organizācijas, kuras savukārt sastāvēja no šūniņām. Katrs rajons apvienoja četras-piecas šūniņas, kurās katrā bija četri–pieci biedri (Latvijas Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienības vēstures apcerējumi, 1987, 93), ieskaitot Bauskas apriņķi, kur gan Bauskā, gan apkārtējos pagastos – Mežotnē, Rundālē, Codē, Īslīcē, Stelpē, Bārbelē un citur tika legalizētas un dibinātas šīs nelielās jauniešu šūniņas.

SECINĀJUMI

1940. gada jūnijā gan komunistiskās organizācijas, gan komjaunatnes biedri iznāca no pagrīdes vai tika atbrīvoti no cietuma un ar jaunu sparū sāka darboties. Starpkaru periodā viņu darbība, kura galvenokārt izpaudās kā proklamāciju, komunistiskas literatūras izplatīšana, sapulču rīkošana un

jaunu biedru piesaiste, no 20. gadsimta 20. gadu otrās puses līdz 1940. gadam nebija veiksmīgi izvēsta daudzo arestu un drošības iestāžu radītā spiediena dēļ, taču būtiski ir tas, ka šīs pagrīdes organizācijas Bauskas apriņķī 20. un 30. gados bija pamats un kodols nākamajai varas maiņai Bauskas pilsētā un apriņķī, PSRS okupējot Latviju. Jau 1940. gada 20. jūnijā vietējo komunistu vadībā tika nodibināta orgkomiteja, kas apsargāja galvenos pilsētas pārvaldes objektus un uzņēmās rūpes par kārtību pilsētā, drīz vien legalizējās arī komunistiskās organizācijas – Komunistiskās partijas Bauskas šūna un komjaunatne. Pēc partijas legalizēšanas Bauskas apriņķī bija ap 20 LKP biedru. Par nozīmīgāko varas orgānu pēc padomju okupācijas Bauskas pilsētā un līdz ar to arī visā apriņķī kļuva Latvijas Komunistiskās partijas Bauskas šūna. LKP Bauskas šūnu varētu raksturot kā varas institūciju, kuras pārvaldē bija visas pilsētas dzīve – lielāko uzņēmumu pārraudzība, 13. Bauskas aizsargu pulka likvidācijas process, politiskā izglītība biedru, iedzīvotāju un Sarkanās armijas jauniesaucamo vidū, lauksaimniecības darba organizācija, atbalstītāju šūnu organizēšana, agrārā reforma, nacionālizācija, Bauskas militārie formējumi, kā, piemēram, Strādnieku gvarde, un citas sfēras.

Starpkaru periodā komunistiskās pagrīdes aktīvistiem bija nenozīmīga loma Bauskas apriņķa dzīvē, taču tā laika aktīvākie pagrīdes organizācijas biedri pēc 1940. gada okupācijas, pēc iznākšanas no cietuma, spēja izveidot galveno Latvijas Komunistiskās partijas Bauskas nodaļas sastāvu, ieņēma nozīmīgākos amatus un līdzdarbojās sociālistiskajos pārkārtojumos. Jāzeps Leitāns bija Bauskas pilsētas vecākais, Jānis Šņore – revīzijas komisijas loceklis, Jāzeps Dulmiņš – pilsētas valdes loceklis/pilsētas vecākā vietnieks, Alfrēds Birznieks – revīzijas komisijas priekšsēdētājs, Bauskas apriņķa milicijas priekšnieks, Ādolfs Fogts – Bauskas apriņķa partijas komitejas tehniskais sekretārs un NKVD jeb Bauskas čekas priekšnieks, Ludvigs Draudziņš – apriņķa vecākais, Jānis Veņislavs – partijas valdes loceklis. Arī Latvijas Darba jaunatnes savienības Bauskas apriņķa šūniņām bija īpaša loma. Tās 20. gadsimta 30. gados, kad lielākā daļa komunistiskās pagrīdes aktīvistu sēdēja cietumos, turpināja aktīvi pievērsties komunistiskajām idejām un popularizēt tās jaunu cilvēku vidū. Pēc 1940. gada padomju okupācijas komjaunatne kļuva par aģitācijas instrumentu LKP pārziņā visu turpmāko 1940./41. gadu līdz nacistiskās Vācijas okupācijai, un komjaunieši, kuri aktīvi darbojās 30. gados, iesaistījās LKP Bauskas nodaļas darbā.

SAĪSINĀJUMI

- BNM – Bauskas muzeja dokumentu novietojuma koda iniciāļi
- CK – Centrālā komiteja
- LDJS – Latvijas Darba jaunatnes savienība
- LKP – Latvijas Komunistiskā partija
- LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
- NKVD – Narodnyi komissariat vnutrennikh del (krievu val.) – Iekšlietu tautas komisariāts
- PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

- BNM 3.272, *Ādolfa Fogta atmiņu stāstījums par 1920. gadiem*, 1965.
- BNM 1.263, *Jāzepa Leitāna atmiņas par komunistisko organizāciju 1925.–1929. g.*, 1963.
- BNM 2.379, *J. Rūša atmiņas par revolucionāro kustību Bauskā 1927. g.*, 1962.
- BNM 6.200, *J. Rūša atmiņas par J. Leitānu 1926.–1940. g.*, 1962.
- BNM 24.062, *B. Šulces referāts “Bauskas rajona komjaunatnes organizācijas vēsture”*, 1984.
- Bauskas Vēstnesis*, 1929, 22. nov.

Jaunais Zemgalietis, 1930, 8. jūn.

Jelgavas Vārds, 1929, 24. nov.

Latvis, 1928, 13. nov.

Latvijas Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienības vēstures apcerējumi, 1987. Rīga: Avots.

Sodu likums, 1934. Rīga.

PIEZĪME

- ¹ “Pērkonkrusts” (Latviešu tautas apvienība “Pērkonkrusts”) – latviešu aktīvā nacionālisma organizācija un politiska partija Latvijā; dibināta 1933. gadā Rīgā Gustava Celmiņa vadībā uz slēgtās apvienības “Ugunskrusts” bāzes; 1934. gadā tika aizliegta, vācu okupācijas sākumā darbību atjaunoja; pēc 1944. gada “Pērkonkrusta” darbība apsika un pēc padomju okupācijas atgriešanās neatjaunojās ne Latvijā, ne trimdā.

COMMUNIST UNDERGROUND ACTIVITIES IN BAUSKA DISTRICT IN THE 1920s–1930s: MATERIALS FROM THE COLLECTION OF BAUSKA MUSEUM AND THE PRESS

AGNIJA RUHOCKA

BA in History

University of Latvia, Faculty of History, MA in History study program

Bauska Museum

Email: aruhocka@inbox.lv

ABSTRACT

The aim of this research is to analyze the antigovernment activities of two of the most active underground organizations in Bauska District in the 1920s-1930s: the Communist and Komsomol organizations. In the 1920s-1930s these underground organizations built the foundation for and formed the core of the alternation of power in Bauska District in 1940, when the Soviet Union occupied Latvia – then the members of these organizations occupied significant positions in district administration and participated in socialist reforms.

Key words: Bauska District, Communists, Komsomol, underground organization, 20th century

SUMMARY

The aim of this research is to analyze the antigovernment activities of two of the most active underground organizations in Bauska District in the 1920s–1930s: the Communist and Komsomol organizations. The research tasks include the clarification of the beginnings of these underground organizations, the identification of their leading activists and the antigovernment activities that they carried out and finding out whether these underground organizations played any role in June 1940, when the Soviet Union occupied Latvia.

Bauska Communist underground organization was created in 1927. It distributed illegal newspapers, literature and leaflets and raised anti-government flags. It was active only until 1929, because then many of its members were arrested, but in the 1930's the basic functions of this organization were taken over by the underground Komsomol.

In June 1940 the Communist and Komsomol organizations started operating openly and their arrested members were released from prison and resumed their activities with renewed vigour. Thus

we may conclude that in Bauska District in the 1920s–1930s these underground organizations built the foundation for the 1940 alternation of power and formed the core of the new authorities. The members of these underground organizations constituted the core of the Bauska Department of the Latvian Communist Party, occupied important positions in district administration and participated in socialist reforms.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Jāzeps Leitāns shortly after release from prison in the early 1930s

Fig. 2. Members of the Young Communist League in Mežotne in the 1930s. J. Stariņš,
A. Brežinskis, V. Rutkovskis, J. Pelēns

20. GADSIMTA 30. GADOS LATVIJĀ RAŽOTO SKAŅUPLAŠU STATISTIKAS DATU IZPĒTES PROBLĒMAS

ALBERTS ROKPELNIS

Mg. hist., Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas doktorants, Valmieras muzeja vēsturnieks
e-pasts: alberts.rokpelnis@gmail.com

ANOTĀCIJA

Raksta mērķis ir aktualizēt 20. gadsimta 30. gados Latvijā ražoto skaņuplašu izpētes jautājumu, balstoties uz oficiāli publicēto rūpniecības statistiku. Izmantojot Valsts statistiskās pārvaldes izdevumos sniegtos datus, kas papildināti ar Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentiem un pētnieku viedokļiem, analizēta Latvijā saražoto skaņuplašu statistika par laiku no 1933. līdz 1940. gadam. Galvenās izpētes problēmas rada pētījumu trūkums, “Bellaccord – Electro” un citu Latvijas 30. gadu skaņuplašu fabriku dokumentācijas fragmentārais raksturs, kā arī tas, ka statistikas dati neatspoguļo visu apskatāmo laika periodu.

Atslēgas vārdi: Latvijas skaņuplašu vēsture, “Bellaccord – Electro”, statistika.

IEVADS

20. gadsimta 20. un 30. gadu mijā, kad pasaules ekonomika piedzīvoja krīzi, Eiropas valstis pastiprināja sava tirgus protekcionismu. Valstis un privātie uzņēmēji meklēja risinājumus, kā pēc iespējas vairāk ražot uz vietas, izmantojot vietējās izejvielas un pārdodot iekšējā tirgū (Zālīte 1999b, 111–113; Lerhis 2010, 61, 63). Skaņuplašu rūpniecības uzsākšanu Latvijā veicināja vairāki faktori. ASV un Eiropā 20. gadu otrajā pusē bija vērojama strauja skaņuplašu ierakstu tehnoloģiju attīstība, kas radīja t.s. gramofonu drudzi jeb strauju skaņuplašu patēriņa pieaugumu (Gronow, Saunio 1998, 39). Labklājības pieaugums Latvijā ietekmēja pieprasījumu pēc precēm, kas neskaitījās pirmās nepieciešamības preces, to skaitā kvalitatīvām skaņuplatēm. Krīzes iespaidā pieauga muitas barjeras, kas importēto skaņuplašu cenas daudzkārt paaugstināja. Tas deva impulsu Latvijas uzņēmējiem radīt privātās skaņuplašu kompānijas vietējam tirgum (Rudzītis 1984, 144; Rokpelnis 2012/2013, 52).

Raksta mērķis ir aktualizēt 20. gadsimta 30. gados Latvijā ražoto skaņuplašu izpētes jautājumu, balstoties uz oficiāli publicēto rūpniecības statistiku.

Mērķa sasniegšanai tika izvirzīti šādi uzdevumi:

- 1) raksturot tēmas izpētes stāvokli;
- 2) apkopot un analizēt Valsts statistiskās pārvaldes publicēto statistiku par Latvijā saražotajām skaņuplatēm, papildinot ar Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (LNA-LVVA) fondu informāciju par skaņuplašu rūpniecību;
- 3) raksturot izpētes iespējas, ko paver nepublicētie avoti un citi publicētie statistikas materiāli.

SKAŅUPLAŠU IZPĒTES JAUTĀJUMS

Skaņuplašu vēsture skar dažādu zinātņu pētniecības laukus, ieskaitot mediju, tehnoloģiju, muzikoloģijas u.c., bet Latvijā līdz šim tēmas izpētei pievērsušies vien daži pētnieki. Latvijas situācija 20. gadsimta 30. gadu kontekstā ir līdzīga Skandināvijai un Somijai, kur paralēli starptautisko kompāniju importētajiem skaņu ierakstiem radās vietējās firmas, kas salīdzinoši nelielos apjomos piedāvāja gan vietējo mūziķu ierakstus, gan pavairoja un izplatīja ārzemju mūziku (Gronow, Englund 2007, 293).

Eiropā skaņuplašu vēsture, mūzikas industrijas vēsture tiek pētīta dažādos rakursos, ne tikai kā globālā mūzikas tirgus sastāvdaļa, bet arī jau vairākas desmitgades uzmanību pievēršot skaņu ierakstu mūzikas saturam. Liels uzsvars pētniecībā tiek likts uz starpkaru perioda pasaules lielāko gramofonu un skaņu ierakstu kompāniju, kā “Carl Lindström A.G.”, “Pathé Frères” un “The Gramophone Company”, darbības izpēti (Franzén, Thelander, Vanberg 1998), arī starptautisko uzņēmumu darbību atsevišķos Eiropas reģionos (Griunberg, Ianin 2002; Liliedahl 1977). Būtiska loma ir pētījumiem par mazo nacionālo fabriku veidošanās procesiem Eiropas kontekstā 20. gadsimta 20.–30. gados, kas tiešā veidā saistīti ar Latvijas situāciju (Gronow 1998, 2007; Negus 1999; Gebesmaier, Smudits 2001). Latvijā pagaidām nav zinātnisku pētījumu par vietējo skaņuplašu uzņēmumu veidošanos un darbību Eiropas kontekstā.¹

Brīvpieejas katalogos internetā angļu, krievu, zviedru u.c. valodās starp populāriem un mazpazīstamiem 20. gadsimta pirmās puses zīmoliem atrodama neliela informācija arī par Latvijas skaņuplašu ražotnēm (“Bellaccord – Electro” un pat nelielo “Record – Electro”).² Latvijas Nacionālā bibliotēka uztur un regulāri papildina datubāzi “Latvijas vēsturiskie skaņu ieraksti”, veicot īsas piezīmes par skaņuplašu izdošanas laiku un izpildītājiem.³ Nozīmīgi ir tas, ka lielāko daļu ierakstu var noklausīties, tomēr šīs datubāzes ierobežotību nosaka digitalizācijas iespējas un skaņu ierakstu pieejamība, ko piedāvā sadarbības partneri (muzeji un privātkolekcionāri).

Lielāko daļu informācijas par skaņuplašu vēsturi Latvijā veido dažāda apjoma publikācijas presē. Vairākas monogrāfijas un zinātniski raksti tikai netieši skāruši ar skaņuplatēm saistītus jautājumus. Piemēram, mediju pētnieks Sergejs Kruks pētījumos par Latvijas Radio vēsturi un monogrāfijā par Padomju Latvijas kultūras politiku raksta par skaņuplašu lomu mūzikas izplatībā (Kruks 2001; 2008). Muzikoloģijas jomā atzinīgi jāvērtē Arnolda Klotiņa un Daigas Mazvērsītes pētījumi populārās mūzikas laukā. Tomēr, pēc šī raksta autora domām, minēto muzikologu pētījumi vērsti uz populārās mūzikas recepcijas teorētiskajiem aspektiem, kā arī ar mūziku saistītu personību darbības izpēti laikmeta kontekstā, un tajos, iezīmējot tendences un procesus, skaņuplašu vēsture skarta tikai pastarpināti (Klotiņš 1987; 2011; Mazvērsīte 2009; 2014). “Bellaccord – Electro” (turpmāk BE) bija lielākā skaņuplašu fabrika Latvijā, kas kā privāta firma darbojās no 1931. gada līdz 1940. gada rudenim, kad padomju vara to nacionalizēja. Gan agrāk trimdas laikrakstos, gan mūsdienā Latvijas presē saistībā ar skaņuplašu fabrikas vai tās dibinātāja Helmāra Rudziša (1903–2001) jubilejām nereti sastopamas nelielas publikācijas,⁴ kas nepretendē uz nopietnu vēstures procesu analīzi, bet tikai uz retrospekciju (Korsaks 1999, 17; Bolgzds 2008).

Atsevišķa uzmanība jāpievērš šķirkļiem vārdnīcās un enciklopēdiska rakstura izdevumos, kas jāvērtē kritiski, īpaši gadījumos, kad nav skaidri norādīta statistikas datu izcelsme. Piemēram, Ivara Bolgzda šķirklis par skaņuplatēm, kas ievietots ASV izdotajā “Latvju enciklopēdijā: 1962–1982”, rada jautājumu par to, kādi dati izmantoti 1940. gada saražoto skaņuplašu kopapjoma noteikšanai. Šķirkli minēts, ka 1940. gada pirmajos sešos mēnešos BE izgatavoja 140 000 kopiju (Bolgzs 1990, 308). Salīdzinot šos skaitļus ar oficiālo statistiku par 1933.–1938. gadu, konstatējama krasa skaita atšķirība (sk. 2. tabulu). LNA-LVVA Sabiedrisko lietu ministrijas lietā par skaņuplašu ražojumiem 1940. gada pirmajā pusē ir uzskaitītas 39 318 BE ražotas skaņuplates. Pieskaitot arī otras tobrīd darbojošās

firmas “A. Ludziņš” saražotās 1250 skaņuplates, kopā sanāk ne vairāk kā 40 568 vienības, kas ir trīsarpus reizes mazāks skaitlis par enciklopēdijā minēto (LNA-LVVA, 2734–1–11601, 18–28). Te varētu atsaukties uz kādu 1941. gadā publicētu padomju propagandas rakstu, kur minēts, ka skaņuplašu produkcija kopš uzņēmuma nacionalizācijas augusi par 250% ([B. a.] 1941, 27). Bet apjoms nav norādīts absolūtos skaitļos, līdz ar to nav nosakāms, vai šis ir Ivara Bolgzda izmantotais avots. Būtiski ir tas, ka apjomīgajā Arnolda Klotiņa redakcijā izdotajā pētījumā “Mūzika okupācijā” šie dati ir tikuši nekritiski izmantoti, tādējādi maldinot lasītāju un radot potenciālas kļūdas turpmākos pētījumos (Klotiņš 2011, 203).

Pagaidām plašākais, tomēr ne zinātnisks darbs skaņuplašu vēsturē ir kolekcionāra Ata Guni-valža Bērtiņa pētījumu apkopojums par Latvijā un ārpus Latvijas izdotām Latvijas mūziķu skaņupla-tēm laikā līdz 1940. gadam, kas Daigas Mazvērsītes redakcijā izdots 2015. gadā. Lai arī grāmata pa-redzēta kā informatīvs katalogs, tās pievienotā vērtība ir izdoto skaņuplašu saraksti, kas ļauj šo grāmatu izmantot kā avotu apkopojumu turpmākai padziļinātai skaņuplašu vēstures izpētei (Bērtiņš 2015). Īsi rezumējot, jāsecina, ka nevienā no iepriekš minētajiem darbiem nav tikusi analizēta Valsts statistiskās pārvaldes apkopotā informācija.

SKAŅUPLAŠU RŪPNIECĪBAS STATISTIKA

Valsts statistiskā pārvalde no 1920. līdz 1934. gadam izdeva “Latvijas statistisko gada grāmatu”, kas no 1935. līdz 1939. gadam iznāca ar nosaukumu “Latvijas statistikas gada grāmata”. Skaņuplates Latvijā ražoja kopš 1931. gada, bet neregulārus skaņu ierakstus veica jau agrāk (Bērtiņš 2015, 148; LNA-LVVA, 1326–1–1171, 74). “Latvijas statistikas gada grāmatā” ziņas par šo nozari fiksētas tikai 1939. gadā, iezīmējot 1935. un 1938. gada skaitļus. Skaņuplašu rūpniecība pēc nozaru klasifikatora ietilpa “Metālapstrādāšanas un mašīnbūves” nozarē, kas laikā no 1934. līdz 1938. gadam izvirzījās no ceturtās uz pirmo vietu strādnieku skaita ziņā (Zālīte 1999a, 93). 1938. gadā no nozarē strādājo-šajiem uzņēmumiem tikai trīs bija skaņuplašu uzņēmumi. To saražotā produkcija veidoja tikai 0,13% no nozares kopapjoma. Latvijas rūpniecības kontekstā skaņuplašu pienesums bijis mikroskopisks, ar ko, iespējams, izskaidrojams statistisko ziņu trūkums (sk. 1. tabulu).

Valsts statistiskās pārvaldes paspārnē no 1938. līdz 1940. gadam tika izdota “Rūpniecības statis-tika”, kas trīs gadagājumos apkopoja 1936.–1938. gada datus. Pēdējos divos gados fiksēts pārskats par skaņuplašu rūpniecību 5 gadu laikā. Tādējādi iegūstami ražojumu dati par laiku no 1933. līdz 1938. gadam (Rūpniecības statistika 1939, 18; Rūpniecības statistika 1940, 24). Oficiālajā statistikā publicēta arī detalizētāka informācija par darbojošos uzņēmumu skaitu 30. gadu vidū, darbinieku skaitu, nostrādātajiem mēnešiem, stundām u.tml. No šiem datiem konstatējams, ka uzņēmumi ir privāti, aktīvāk darbojas ziemas mēnešos u.tml.

Analizējot statistiku, jāuzsver vairākas problēmas:

- 1) dati nesniedz ziņas par konkrētiem uzņēmumiem;
- 2) nav iespējams noteikt atsevišķu uzņēmumu saražotos apjomus;
- 3) statistikā uzrādītie skaitļi ir acīmredzami noapaļoti;
- 4) rūpniecības un tirdzniecības klasifikācija nav vienota, kas rada nesakrītību starp saražoto un pārdoto. Ja rūpniecībā skaņuplates daļa atsevišķi no mūzikas instrumentiem, tad tirdzniecības stas-tistikā “Mūzikas instrumenti” ir ne tikai notis, gramofoni, skaņuplates, bet arī “blakus preces”, kā velosipēdi, radioaparāti un pat maksšķernieku piederumi (Salnais, Jurevics 1938, 11);
- 5) darbojošos uzņēmumu skaits un tā izmaiņas nenosedz visu izpētes periodu. Nav pārskata par visos gados ražoto, kas ir pretrunā ar skaņuplašu eksporta statistiku, kuras pārskatos publicēti dati arī par iepriekšējiem gadiem (Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts 1921–1939).

1. tabula. 1938. gada metālapstrādes un mašīnbūves nozares statistika attiecībā pret skaņuplašu rūpniecības daļu (pēc: Zālīte 1999a, 94; Latvijas statistiskā gada grāmata 1939, 134)

1938. gada Metālapstrādes un mašīnbūves nozares statistika attiecībā pret skaņuplašu rūpniecības daļu				
	Strādnieku skaits	Uzņēmumu skaits	Produkcijas vērtība (milj. Ls)	Produkcijas vērtība no Latvijas rūpniecības kopapjoma (%)
Metālapstrāde un mašīnbūve	16 893	758	88,5	12,7
Skaņuplašu rūpniecība	19 (0,27 %)	3 (0,4%)	0,112 (0,13%)	0,02

2. tabula. Latvijā ražoto skaņuplašu statistika no 1933. līdz 1940. gadam: publicēto un nepublicēto datu apkopojums (pēc: Rūpniecības statistika 1936–1938; Latvijas statistiskā gada grāmata 1939; Bērtiņš 2015; LNA-LVVA, 3724–1–11601; LNA-LVVA, 3724–1–50)

Gads	Daudzums (saražoto vienību skaits)	Darbojošos uzņēmumu skaits	“Bellaccord – Electro” saražoto vienību skaits un % daudzums no saražotā kopapjoma
1933	96 400	≥ 2 (jāprecizē)	75 000 (77,8%)
1934	98 500	≥ 2 (jāprecizē)	80 000 (81,2%)
1935	117 400	4	97 963 (83,4%)
1936	75 500	2	Datu nav
1937	103 900	3	Datu nav
1938	106 900	3	87 918 (82,2%)
1939	Datu nav	≥ 2 (jāprecizē)	75 302
1940	40 568 (dati par 1. pusgadu)	≥ 2 (jāprecizē)	39 318 (96,9%) (dati par 1. pusgadu)

Vadoties pēc izvirzītajām problēmām, jāsecina, ka rūpniecības statistikas detalizētākai izpētei ir nepieciešama korelācija ar LNA-LVVA fondu dokumentiem. Līdz šim nav izdevies lokalizēt BE ražošanas dokumentāciju, kas pagaidām tiek uzskatīta par iznīcinātu. Daļu informācijas par ražojumiem ir iespējams izsekot un rekonstruēt pēc atskaitēm un sarakstes ar valsts iestādēm, piemēram, Sabiedrisko lietu ministrijas Preses un biedrību departamentu (LNA-LVVA, 3724) vai Finanšu ministrijas Tirdzniecības un rūpniecības departamentu (LNA-LVVA, 4595), kas 20. gadsimta 30. gadu otrajā pusē pastiprināti kontrolēja skaņuplašu ražošanu, importu, eksportu un tirdzniecību. BE ražojumu apjomi pieejami par 1937.–1940. gadu, bet informācijas par citu mazo uzņēmumu saražoto nav. Vadoties pēc Ata Bērtiņa norādītajiem ražojumu datiem, kam ne visur tiek dotas precīzas atsauces, var uzskatīt, ka laikā no 1933. līdz 1935. gadam BE saražojis 77,8%, 81,2%, 83,4% no skaņuplašu kopapjoma (Bērtiņš 2015, 175). Līdzīgu proporciju apstiprina arhīva materiāli par 1938. gadu, kur atskaitēs par no Sabiedrisko lietu ministrijas iegādātām nodevu zīmogmarkām tiek uzrādītas saražotas 87 918 skaņuplates,⁵ kas proporcionāli veido 82,2% no Latvijā saražotā (sk. 2. tabulu). Tomēr pastāv zināmas nesakrītības uzņēmumu skaita ziņā. Statistikā uzrādīti trīs darbojošies uzņēmumi, kas kopā saražojusi 106 900 skaņuplates, bet LNA-LVVA dokumentos pārējie divi netiek uzrādīti.

1939. gada otrajā pusē un 1940. gada pirmajā pusē, pēc Sabiedrisko lietu ministrijas Preses un biedrību departamenta informācijas, skaņuplates ražoja tikai BE, kā arī nelielos apjomos firma “A. Lu-dziņš” (LNA-LVVA, 3724-1-50; 3724-1-11601). Jāsecina, ka tālākā izpētes procesā problēmas rada ierobežotās iespējas dokumentāri precizēt visus ražotājus, datēt viņu darbības hronoloģiju. Balstoties uz līdzšinējo izpēti, var droši apgalvot, ka BE bija vienīgais uzņēmums Latvijā 20. gadsimta 30. gados, kas nodarbojās tikai ar savu skaņuplašu ražošanu un izplatīšanu. Pārējie, kuru kopskaits vērtējams vairākos desmitos, nodarbojās ar pārpirkšanu, bet daži specializējās importā.

Raksta autors vēlētos vērst uzmanību uz vēl vienu problēmu, kas tieši saistīta ar skaņuplašu statistikas pētniecību. Lai arī ražojumu kopapjomi vairākiem gadiem ir zināmi, tie nesniedz informāciju par konkrētu mākslinieku ierakstīto skaņuplašu skaitu. Tas, protams, nav statistikas uzdevums, bet skaņuplašu izpētes jautājumā tam ir būtiska loma sabiedriski kulturālā ziņā. Šādi dati ļautu izdarīt secinājumu, piemēram, mēģinot noteikt kāda atsevišķa mūziķa popularitāti. 1940. gadā pavasarī kādā preses publikācijā lasāms viedoklis, ka “populāro dziesmiņu notis un skaņuplates vislabākā gadījumā Latvijā iziet tikai 1500–2000 eksemplāros. Zināms, arī tas ir liels skaits, ja ievēro, ka nopietno dziesmu notis iespiež tikai 2–300 eksemplāros un apmēram tikpat daudz iziet skaņuplatēs” (Krūmājs 1940, 3). Izmantojot pieejamo statistiku, šie skaitļi ir salīdzināmi. Ja BE ik gadu laida klajā ap 100 jaunu ierakstu, tad jāsecina, ka, piemēram, 1938. gadā vidēji katru plati pavairoja apmēram 880 eksemplāros (Rokpelnis 2012/2013, 54–55).

Tēmas turpmākai izpētei svarīgi būtu importa, eksporta un iekšējās tirdzniecības jautājumi, kas saistīti ar skaņuplašu tirgu Latvijas reģionos. Bet tas būtu vismaz disertācijas apjoma cienīgs pētījums.

SECINĀJUMI

Raksta mērķis ir aktualizēt skaņuplašu rūpniecības vēstures jautājumu Latvijā, norādot uz pašreizējo izpētes stāvokli un problēmām. Jāsecina, ka šobrīd būtiskākā skaņuplašu rūpniecības statistikas datu pētniecības problēma ir zinātnisku diskusiju un fundamentālu pētījumu trūkums, kā arī tas, ka statistikas dati par 20. gadsimta 30. gadiem ir fragmentāri un nepilnīgi. Latvijas Nacionālajā arhīvā pieejamie dokumenti palīdz precizēt jautājumus, kas saistīti ar uzņēmumu darbību, īpaši 30. gadu nogalē, kad Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma cenzūra un birokrātija pastiprināja kontroli skaņuplašu aprītē. Tomēr daži jautājumi paliek neatbildēti, piemēram, par nesakritību starp statistikas un LNA-LVVA dokumentu ziņām par uzņēmumu skaitu 1938. gadā.

Literatūrā skaņuplašu rūpniecības vēsture līdz šim skatīta tikai fragmentāri, saistībā ar citām uz mūzikas vēsturi attiecināmām norisēm, statistikas datiem nepievēršot īpašu uzmanību. Savukārt uzziņu literatūrā un publicistikā dati izmantoti nekritiski un bez dziļākas analīzes. Paliek vēl daudz neskaidru jautājumu attiecībā uz skaņuplašu uzņēmumu skaitu un atsevišķu uzņēmumu ražoto apjomu 20. gadsimta 30. gadu kontekstā. Tā rodas virkne stereotipisku pieņēmumu, kas tiek tiražēti, piemēram, uzskats, ka “Bellaccord – Electro” bija vienīgā skaņuplašu fabrika Latvijā, vai arī tiek pārspīlēti tās ražojumu apjomi, vienlaikus noklusējot skaņuplašu nozares niecīgo iesaisti uz metālapstrādes un mašīnbūves nozari kopumā. Tomēr, vadoties pēc izvīzītajiem uzdevumiem, autors uzskata, ka raksta mērķis ir izpildīts.

SAĪSINĀJUMI

ASV – Amerikas Savienotās Valstis

BE – Bellaccord – Electro

LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

- [B. a.], 1941. Kā top skaņuplate. *Atpūta*, 25, 26.–27. lpp.
- Bērtiņš, A. G., 2015. *Latviešu skaņuplašu vēsture*. 1. daļa. Rīga: Vesta-LK.
- Bolgzds, I., 1990. Skaņuplates. Andersons, E. (red.). *Latvju enciklopēdija: 1962–1982*. 4. sēj.: R–Šm. Rockville: Amerikas latviešu apvienības Latviešu institūts, 307.–310. lpp.
- Bolgzds, I., 2008. Mūzika mīlai un jaunībai. *Laiks*, 11. oktobris.
- Day, Th., 2000. *A Century of Recorded Music*. New Haven; London: Yale University Press.
- Franzén, T., Thelander, L., Vanberg, V., 1998. *Pathé: acoustic recordings in Scandinavia with historical survey and biographical data: a discography of recordings made and issued between 1901 and 1925 in Denmark, Finland, Norway, and Sweden by the Company Pathé Frères and its Scandinavian agents*. Oslo.
- Gebesmair, A., Smudits, A. (eds.), 2001. *Global Repertoire: Popular music within and beyond the transnational music industry*. Aldershot et al.: Ashgate.
- Griunberg, P. N., Ianin, V. L., 2002. *Istoriia nachala gramzapiski v Rossii: Katalog voka'lnikh zapisei rossiiskogo otdeleniia kompanii "Grammofon"*. Moskva: Iaziki slavianskoj kul'tury.
- Gronow, P., Englund, B., 2007. Inventing recorded music: the recorded repertoire in Scandinavia 1899–1925. *Popular Music*, 26(2), pp. 281–304.
- Gronow, P. Saunio, I., 1998. *An International History of the Recording Industry*. London: Cassell.
- Klotiņš, A., 1987. *Mūzika un idejas*. Rīga: Liesma.
- Klotiņš, A. (red.), 2011. *Mūzika okupācijā: Latvijas mūzikas dzīve un jaunrade, 1940–1945*. Rīga: LU Latvijas folkloras un mākslas institūts.
- Korsaks, P., 1999. Helmārs Rudzītis un viņa laiks. *Dziesmusvētki*, 11, 17. lpp.
- Kruks, S., 2001. "Hallo, šeit Rīga – Radiofons!" *Latvijas Arhīvi*, 2, 45.–73. lpp.
- Kruks, S., 2008. "Par mūziku skaistu un melodisku!": padomju kultūras politika, 1932–1964. Rīga: Neputns.
- Krūmājs, K., 1940. Lipīga melodija. *Jaunākās Ziņas*, 13. aprīlis, 3. lpp.
- Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts, 1921–1939*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.
- Latvijas statistiskā gada grāmata: 1920–1939*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.
- Lerhis, A., 2010. Latvijas ārējā tirdzniecība (1934–1936). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 60.–82. lpp.
- Liliedahl, K., 1977. *The Gramophone Co.: acoustic recordings in Scandinavia and for the Scandinavian market*. Helsinki: Finnish Institute of Recorded Sound.
- Mazvērsīte, D., 2009. Kā var aizmirst. *Rīgas Laiks*, 10, 46.–55. lpp.
- Mazvērsīte, D., 2014. "Garu, garu, uzmet garu!" *Ievas Stāsti*, 24, 16.–21. lpp.
- Negus, K., 1999. *Music Genres and Corporate Cultures*. New York; London: Routledge.
- Rīgas 9. iecirkņa Peļņas nodokļa lietas par 1931. gadu. LNA-LVVA, 1326–1–1171, 74 lp.
- Rokpelnis, A., 2012/2013. Skaņuplašu fabrikas Bellaccord – Electro katalogs kā vēstures avots un skaņuplašu datēšanas iespējas (20. gs. 30. gadi). *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki*, 4/1, 46.–57. lpp.
- Rudzītis, H., 1984. *Manas dzīves dēkas*. Bruklina: Grāmatu Draugs.
- Rūpniecības statistika 1936. Pirmais gads, 1938*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.
- Rūpniecības statistika 1937. Otrais gads, 1939*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.
- Rūpniecības statistika 1938. Trešais gads, 1940*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.
- Sabiedrisko lietu ministrijas Preses un biedrību departamenta lieta par ražotām, importētām, pārdotām skaņuplatēm 1937–1939. LNA-LVVA, 3724–1–50, 123 lp.
- Sabiedrisko lietu ministrijas Preses un biedrību departamenta lieta par ražotām, importētām, pārdotām skaņuplatēm 1939–1940. LNA-LVVA, 3724–1–11601, 28 lp.

- Salnais, V., Jurevics, J., 1938. *Pirmā tirdzniecības skaitīšana Latvijā 1935. gadā*. Rīga: Valsts statistiskās pārvaldes izdevums.
- Zālite, E., 1999a. Ekonomiskā politika un rūpniecības reorganizācija pēc 1934. gada 15. maija. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 74.–106. lpp.
- Zālite, E., 1999b. Rūpniecības attīstība Latvijā 1920.–1934. gadā. Problēmas un rezultāti. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 87.–122. lpp.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Ata Gunivalža Bērtiņa katalogs ir pirmais ievērojams mēģinājums popularizēt mūzikas industrijas ietekmi Latvijā (Bērtiņš 2015).
- ² <http://www.tufftuff.net/78/or.htm> (skatīts 20.04.2016.). Zviedru datubāze angļu valodā piedāvā apskatīt lielu daļu Eiropas 78 apgriezīgu skaņuplašu firmu etiķetes alfabētiskā secībā. Saraksts ir nepilnīgs, ņemot vērā to, ka daudzi uzņēmumi izmantoja vairākus zīmolus, bet daži senākie nav saglabājušies. http://www.lotz-verlag.de/online-disco-lindstroem_matrix_blocks.html (skatīts 20.04.2016.) datubāzē apkopoti dati par “Carl Lindström A.G.” kompānijas izmantotajām matricēm, kas darbojās ar vairākiem desmitiem zīmolu visā Eiropā.
- ³ <http://audio.lndb.lv/lv/> (skatīts 20.04.2016.).
- ⁴ Plašākā rakstu sērija “Pasaule zem spārna jeb Grāmatu Draugs Helmars Rudzītis”, kas veltīta izdevēja sabiedriskajai darbībai un grāmatu izdevēja darbam, publicēta laikrakstā “Laiks” 45 turpinājumos no 2004. gada 18. septembra līdz 2005. gada 20. augustam, taču skaņuplašu biznesam šajā publicistikā atvēlēta tikai pastarpināta loma.
- ⁵ 1937. gadā tika ieviests Tēvzemes balvas fonds, kas skaņuplašu ražotājiem, importētājiem un pārpircējiem noteica nodevu par katru pārdoto skaņuplati. Par platēm virs 4 latiem nodeva bija 20 santīmu, bet lētākām tikai 10 santīmu. Realitātē tas nozīmēja, ka Latvijā ražotās aplika ar 10, bet importētās ar 20 santīmu nodokli. Sabiedrisko lietu ministrijas Preses un biedrību departaments stingri apsekoja skaņuplašu izplatītājus, lai pārliecinātos, vai “skaņuplates ir aplipinātas ar zīmogmarku” (LNA-LVVA, 3724–1–50; 3724–1–11601).

PROBLEMS FOR RESEARCH INTO THE STATISTICS ON LATVIAN-PRODUCED SOUND RECORDS IN THE 1930s

ALBERTS ROKPELNIS

MA in History, Doctoral student of Historical Musicology at Jazeps Vitols Musical Academy of Latvia,
Historian at Valmiera Museum

Email: alberts.rokpelnis@gmail.com

ABSTRACT

The aim of this research paper is to identify the main problems for the research of Latvian-produced sound records from the 1930s, based on the official industrial statistics of the period. The two main sources are *The Statistical Yearbook of Latvia* and *The Industrial Statistics*. Consulting press publications and the findings of other researchers, the author has accumulated and analyzed the statistics on the total amount of Latvian-produced sound records in the time period of 1933–1940. One of the key identified problems is the fragmentary character of documents as pointed out also by other researchers. The second problem arises from the fact that the official statistics does not cover the whole time period of 1930s.

Key words: Latvian-produced sound records, Bellaccord – Electro, statistics.

SUMMARY

The relevance of this research stems from the fact that no reliable scholarly study of the sound record industry of Latvia has been produced yet. In the 20th and even in the 21st century the issue of Latvian-produced records has been touched only in a handful of books, for the most part in memoirs of musicians. Journalists have referred to this issue fragmentarily, mostly in the context of popular music and individual musicians. However, the National Library of Latvia holds publicly accessible statistics that has not been analyzed yet.

The aim of the present paper is to identify the main problems for the research of Latvian-produced sound records from the 1930s based on the official industrial statistics of the period.

The main research tasks are:

1) in a comprehensive way to analyze the general discourse on the issue;
2) to evaluate the total amount of sound records produced in the specific years, based on *The Statistical Yearbook of Latvia (Latvijas Statistikas gada grāmata)* and *The Industrial Statistics (Rūpniecības statistika)*.

3) to characterize the perspectives for further studies based on the available statistics, as well as on unpublished historical sources.

The main sources are two editions of *The Statistical Yearbook of Latvia* (1935, 1938) and three editions of *The Industrial Statistics* (1938, 1939, 1940) that contain data about industrial statistics, including the production of sound records in the time period of 1933–1938. Documents stored in the National Archive of Latvia offer additional data about this period and contain information also for the years of 1939–1949, thus increasing by two years the period covered by the statistics.

This study allows identifying the core problem for research – the scarcity of data about the total amount of sound records produced in the early 1930s. This is due to the lack of relevant documentary sources in archives. The situation is aggravated by the fact that documents about the activity of factories, such as *Bellaccord – Electro* and smaller producers, are fragmentary and secondary. As the key perspective field for further research the author sees the export and domestic market of the sound records produced in Latvia.

TABLE CAPTIONS

Table 1. Statistics on metalworking and mechanical engineering industry compared to the industry of sound records for the year of 1938

Table 2. Latvian-produced sound records for the time period of 1933–1940

ATTURĪBAS KUSTĪBAS DARBĪBA SPORTA JOMĀ LATVIJĀ 20. GADSIMTA 20.–30. GADOS

GUNTIS VĀVERIS

Mg. hist., Mg. oec., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorants, Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva Fondu analitikas un uzziņu sistēmas nodaļas galvenais arhivists
e-pasts: guntis.vaveris@arhivi.gov.lv

ANOTĀCIJA

Raksta mērķis ir raksturot līdz šim Latvijas vēstures historiogrāfijā neaplūkotu tēmu – Latvijas atturības organizāciju darbību sporta jomā, tās virzienus un īstenotos pasākumus. Starpkaru periodā atturības organizācijas pirmoreiz Latvijā pievērsās sportam kā nozīmīgai sabiedrību disciplinējošai nodarbei. Veicinot sporta sekciju veidošanos pilsētās un provincē, šo organizāciju darbība sporta jomā bija saistīta ar vēlmi sekmēt veselīgas, sportiskas un no kaitīgiem ieradumiem atturīgas sabiedrības veidošanos, kura brīvo laiku pavadītu bez alkoholisko dzērienu lietošanas.

Atslēgas vārdi: atturība, sports, atturības organizācijas, Latvijas Pretalkohola biedrība, veselība, disciplīna.

IEVADS

Mūsdienu organizētā sporta tradīciju sākums rodams 19. gadsimta pirmajā pusē, kad sportiskiem vingrinājumiem bija divējāda – militāra un pedagoģiska nozīme.¹ Sports 19. gadsimta pirmajā pusē bija skolēna rakstura un disciplīnas veidošanas neatņemama daļa (Hughes 2009, 23). Pakāpeniski 19. gadsimta gaitā sports kļuva par vienu no modernās sabiedrības iezīmēm – par kustību ar misiju sakārtot, disciplinēt, attīrīt sabiedrību no kaitīgām un destruktīvām izpausmēm. 19. gadsimta beigās pazīstamais franču pedagogs, saukts arī par olimpiskās kustības atjaunotnes tēvu – Pjērs de Kubertēns (1863–1937) kādā no saviem rakstiem uzsvēris, ka “sports ir vienīgais audzināšanas līdzeklis, kas aicina samērot pretējas īpašības: piesardzību un drosmi, aizrautību un aprēķinu, uzticēšanos un neuzticēšanos, frustrāciju un atbrīvošanos, kaislību un saprātu” (Gulbe, Šveica 2013, 12).

Līdzās sporta kustībai 19. gadsimts iezīmīgs arī ar citu laikmeta populāru sociālu kustību – atturības kustību. Tās ideju strauja izplatība ASV un Rietumeiropas protestantu zemēs kopš 19. gadsimta pirmās puses ļauj to dēvēt par vienu no pirmajām globālajām sociālajām kustībām. Sporta un atturības kustību vienoja mērķis reformēt jeb izmainīt sabiedrības ikdienas priekšstatus un paradumus (Reinalda 2009, 175). Atturības kustības kontekstā sports tika uzlūkots kā perspektīvs sabiedrību disciplinējošs instruments dažādos tās sociālajos slāņos. Piemēram, Skotijas pilsētu industriālajos rajonos strādnieku alkoholisma un citu sociālu problēmu risināšanā tur darbojošās

atturības organizāciju sporta nodaļas sekmīgi izmantoja strādnieku vidū ļoti populāro futbola spēli (Telfer 2004, 197). Futbols kalpoja kā lietderīga un veselīga brīvā laika pavadīšanas iespēja strādniekiem iepretim alkoholisko dzērienu dzeršanai bārā.

Latvijā sports par vērā ņemamu atturības kustības² jomu kļuva vien starpkaru periodā,³ kad pie organizācijām bez teātra, mūzikas, kino u.c. nodaļām tika izveidotas arī sporta sekcijas jeb komitejas. Raksta mērķis ir raksturot Latvijas atturības organizāciju darbību sporta jomā, tās virzienus un īstenotos pasākumus. Atturības organizāciju izpētei Latvijā pagaidām ir bijusi pievērsta minimāla uzmanība.⁴ Sports kā atturības kustības darbības instruments līdz šim nav pētīts, kaut gan arhīvos u.c. dokumentu krātuvēs atrodama informācija ļauj veikt kvalitatīvu izpēti. Ļoti būtiski avoti tēmas izpētei ir Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva 2397. fondā (Latvijas Pretalkohola biedrība) esošie dokumenti par sporta nodaļu darbu (piemēram, nodaļu valdes ziņojumi, rīkoto sacensību rezultāti), biedru skaitu, darbību, inventāru u.c. dokumenti, kas ļauj gūt skaidru priekšstatu par organizāciju rīkoto sporta dzīvi. Tāpat būtiska informācija, kas papildina arhīvā esošās ziņas, kā arī sniedz arhīvā neesošas ziņas, – referātu teksti, sporta sacensību hronikas un statistika atrodama atturības tēmai veltītajā žurnālā “Jaunā Balss”.⁵ Minētie arhīva un preses materiāli ir izmantoti kā avoti raksta sagatavošanai.

ORGANIZĀCIJAS UN SPORTA VEIDI

Starpkaru periodā darbību sporta jomā visaktīvāk izvērsa Latvijas lielākā atturības organizācija – Latvijas Pretalkohola biedrība⁶ (LPB), kas darbojās trīs virzienos: 1) publicējās presē; 2) sagatavoja priekšlasījumus; 3) rīkoja atturībnieku sporta sacensības un paraugdemonstrējumus.

Tāpat sporta sekcijas bija izveidotas pie Latvijas Universitātes paspārnē esošajām studentu atturības organizācijām (“Veronia”, “Saulstars”, “Ausma”, “Dzintars”), bezalkohola biedrības “Ziemeļblāzma”, strādnieku pretalkohola biedrības “Apziņa” un Latvijas Labtempļiešu biedrības.

Populārākie sporta veidi 20. gadsimta 20. gados bija vieglatlētika un futbols, bet kopš 30. gadiem popularitāti strauji iemantoja arī citi komandu sporta veidi – basketbols un volejbols. LPB darbības pārskatos minēts, ka bez minētajiem sporta veidiem atturībnieku iecienīts bijis arī galda teniss, novuss, riteņbraukšana, šaušana, šahs un slēpošana.⁷ Interesanti, ka atturības organizāciju izvēle bija par labu tiem sporta veidiem, kuros nepieciešama pašdisciplīna, pacietība un nepieciešamība izkopt konkrētas sporta disciplīnas nianses.

Sporta aktivitāšu sezonu LPB u.c. atturības organizāciju sporta nodaļas uzsāka maijā un noslēdza oktobra sākumā. Ziemas sezonā sporta nodaļu darbība nebija aktīva. Vienīgais izņēmums ir LPB Trikātas nodaļa, kuras biedri 1934. gada decembrī “cītīgi trenējās ar slidskriešanu”.⁸ Sezonas laikā nodaļas centās nodrošināt treniņu apstākļus un sporta inventāru. Piemēram, LPB Rīgas (Iekšrīgas) nodaļas sportisti regulāri izmantoja Jaunekļu kristīgās savienības sporta laukumu, rīkojot volejbola treniņus katru trešdienu no plkst. 19 līdz 21. Savukārt provincē nodaļas visbiežāk treniņiem izmantoja vietējo skolu sporta laukumus. Sporta inventāru un sporta tērpus nodaļas visbiežāk iegādājās par Žūpības apkarošanas fonda piešķirtajiem līdzekļiem. Piemēram, LPB Nurmuižas nodaļai 1929. gadā fonda piešķirtie 50 lati ļāva sporta sekcijas vajadzībām iegādāties vingrošanas trapeci, riņķus, stieņus, virves, vienu kājbumbu (15 lati), disku (20 lati), lodi (5 lati) un divus šķēpus (10 lati).⁹ Savukārt 1932. gadā LPB Augulienes nodaļas valde fonda piešķirtos 100 latus nolēma izlietot futbola un vieglatlētikas sporta tērpu iegādei.¹⁰ Nepieciešamo sporta inventāru nodaļas varēja iegādāties vai pasūtīt atturībnieka Motmillera sporta piederumu veikalā Rīgā, K. Barona ielā 16/18.¹¹

SPORTA UN ATTURĪBAS TĒMA ŽURNĀLĀ “JAUNĀ BALSS”

20. gadsimta 20. gadu pirmajā pusē Latvijas Pretalkohola biedrība žurnāla “Jaunā Balss” slejās pievērsās alkohola lietošanas problēmai starp Latvijas sportistiem, kas, pēc LPB uzskatiem, bija iemesls starptautisku panākumu trūkumam. Tika pārmests, ka sporta biedrības Latvijā savos sarīkumos joprojām uztur alkoholisko dzērienu tirdzniecības bufetes,¹² norādot, ka tas ir pretrunā ar biedrību statūtos nosprausto mērķi – “tautas veselības veicināšanu” (K. S. 1923, 14–15). Savukārt ar alkoholisko dzērienu lietošanu “grēko gandrīz bez izņēmuma visi mūsu riteņbraucēji un [...] ne mazums smagatlētu un futbolistu” (E. T. 1924, 15). Atsevišķos rakstos tika kaunināti pat konkrēti sportisti, norādot, ka neiespējami gūt panākumus, ja līdzās treniņiem nodarbojās ar “iemešanas sportu” (T. 1924a, 14) vai “treniņu procesu vairāk organizē krogā pie glāzītes, nevis stadionā” (Solars 1925, 17). Jāpiebilst, ka līdzās vietējo sportistu kaunināšanai uzmanība tika veltīta arī starptautiskajā arēnā veiksmīgi startējošiem Latvijas sportistiem – atturībniekiem, piemēram, ātrslidotājam Albertam Rumbam (1892–1962), vieglatlētiem Vilim Cimmermanim (1896–1936), Alfrēdam Rukam (1890–1941) un Artūram Motmilleram (1900–1980) (T. 1924b, 14).

Īpaši tika pasvītota sporta nozīme higiēnas un morāles jautājumos, kā arī pievērsta uzmanība atsevišķu sporta veidu (piemēram, slēpošanas un daiļslidošanas) un to treniņu metodikas izkopšanai. Aktīvākais 20. gadsimta 20. gadu LPB lektors sporta dzīves rīkošanas jautājumos Eduards Tūbelis (1890–1976) 1928. gadā “Jaunās Balss” maija numurā publicēja rakstu “Sports un alkohols”, kurš bija daudzu provincē nolasītu lekciju kopsavilkums. Tūbelis uzsvēra, ka pat minimāla alkohola lietošana atstāj negatīvu ietekmi uz ķermeņa fizioloģiju, treniņu procesu un izturību (Tūbelis 1928, 13). Raksta teorētisko informāciju papildināja autora atlasīti izcilu ārzemju sportistu un sporta dzīves organizētāju izteikumi pret alkohola lietošanu.¹³

Cits LPB lektors Jānis Rācenis akcentēja sporta kā ikdienas brīvā laika nodarbes nozīmi, norādot, ka pretēji “dzeršanai piesmēķētā krogā” sportošana sekmēs “veselību, ķermeņa attīstību un ēšanas režīmu” (J. R. 1929, 11). Tāpat tika pasvītota sporta loma amorālas uzvedības novēršanā, norādot, ka kustība svaigā gaisā it īpaši jauniešiem neraisīs “dzimumorgānu kairinājumu [...], tieksmi pēc nenormālām dzimumattiecībām [...] un apmierinājuma meklējumus prostitūcijā, kura vienmēr beidzas ar saslimšanu ar veneriskajām slimībām” (J. R. 1929, 12). Rakstā par nikotīna postošo ietekmi uz veselību tā autors – vairāku starptautisko skriešanas sacensību uzvarētājs Artūrs Motmillers aicināja jaunatni aizdomāties, “vai būsiet tik stipri, lai kalpotu diviem kungiem reizē: sportam un alkoholam” (Motmillers 1938, 332). Rakstos kopumā uzsvērtā sporta disciplinējošā nozīme, kas sekmētu sportiskus panākumus un atturētu no kaitīgas uzvedības.

PRIEKŠLASĪJUMI UN PARAUĞDEMONSTRĒJUMI

20. gadsimta 20. gadu pirmajā pusē sports bija zināms pilsētu vidē, bet laukos tas joprojām bija svešs. Līdz ar to LPB darbība provincē bija vērsta uz to, lai tur izveidotajās biedrības nodaļās: 1) iepazīstinātu ar sporta aktivitāšu lietderību un 2) skaidrotu, kāda nozīme ir atturībai. Šī mērķa īstenošanai sākotnēji LPB, bet arī “Apziņa” un “Ziemeļblāzma” organizēja īpašas Sporta propagandas dienas, kur bez sporta sacensībām un paraugdemonstrējumiem lektori sagatavoja priekšlasījumu par sporta vai kādu citu aktuālu tēmu.¹⁴ Piemēram, 1925. gada 16. augustā LPB Ramkas nodaļas sporta svētkos uzstājās LPB lektors Dr. med. Gustavs Reinhards (1868–1937),¹⁵ bet pēc tam “Tūbelis un Vītiņš demonstrēja dažus vieglatlētikas paņēmienus – diska sviešanu, lodes grūšanu, šķēpa mešanu un stundas skrējieni”.¹⁶ Atturības organizācijas savā darbībā centās izmantot tolaik iecienītas brīvā laika pavadīšanas iespējas. Piemēram, LPB Livānu nodaļa 1929. gada 8. septembrī

rikoja pat īpašu kino izrādi par alkohola kaitīgumu, ko pēcāk papildināja 10 km skrējiena paraugdemonstrējums.¹⁷

1930. gada 29. marta LPB nodaļu kopsapulcē pēdējo gadu paveiktais darbs sporta jomā tika atzīts par veiksmīgu un nākotnē perspektīvu. Tika lemts par sporta dzīves tālāku attīstīšanu, “sekojot to valstu (ASV un Somijas) paraugam, kur atturības kustība un sports ir nešķirami jēdzieni” (J. R. 1930, 8). Lai to sasniegtu, bija nepieciešams sagatavot jaunus speciālistus (piemēram, sporta sacensību tiesnešus, trenerus), kā arī turpmāko sporta pasākumu rīkošanu nodrošināt saskaņā ar konkrēta sporta veida savienību darbības principiem. Piemēram, lai organizētu vieglatlētikas sacensības, LPB kļuva par Rīgas apgabala vieglatlētikas savienības locekli.¹⁸ Turpmāk arī atturības kustības svētku ietvaros sports, ja vien to atļāva finanšu līdzekļi un laikapstākļi, kļuva par daļu no pasākumu programmas. Tā, piemēram, LPB 25 gadu un bērnu un jauniešu atturības organizācijas “Cerību pulciņš” 10 gadu jubilejas svinību programmā tika iekļautas vieglatlētikas un volejbola sacensības biedrības “Ziemeļblāzma” parkā.¹⁹

Lai piesaistītu sabiedrības interesi sportošanai un lielāku apmeklētību konkrētām sporta sacensībām, atturības organizācijas centās aicināt goda viesus – sabiedrībā populārus sportistus. Neveiksmīga gan bija LPB Dzelzavas nodaļas iecere tās 1933. gada 5. un 6. jūlijā rīkotajos sporta svētkos ieraudzīt divus tā laika labākos Latvijas vieglatlētus – Jāni Daliņu (1904–1978) un Jāni Dimzu (1906–1942).²⁰ Lielākie panākumi bija biedrības “Ziemeļblāzma” sporta sekcijai, 1937. gadā savu ikgadējo Sporta svētku atklāšanu uzticot olimpiskā sudraba ieguvējam Edvīnam Bietagam (1908–1983), bet nākamajos divos gados vienam no labākajiem Eiropas ātrslidotājiem Alfonam Bērziņam (1916–1987).²¹

ATTURĪBNIĒKU SPORTA SACENSĪBAS

Starpkaru periodā atturības organizācijas rīkoja gan vietēja, gan plašāka – valsts mēroga sporta sacensības. Lokāla mēroga sacensības parasti notika starp vietējo biedrību sporta vai Aizsargu pulka nodaļām. Jāuzsver, ka, lielā mērā pateicoties Aizsargu organizācijas fanātiskajam darbam sporta jomā provincē (Butulis 2011, 142), ieguvējas bija arī atturības organizācijas, jo nereti tām radās iespēja vietēja mēroga sacensībās pārbaudīt savus spēkus uz aizsargu sportistu fona.

Īpaši jāizceļ LPB Trikātas nodaļas sporta sekcijas aktīvā sporta dzīve 20. gadsimta 30. gadu otrajā pusē, kad nodaļa vieglatlētikas sacensībās vairākkārt mērojās spēkiem ar 8. Valmieras Aizsargu sporta kluba Jaunvāles nodaļu.²² Līdzīgi savstarpēji derbiji notika arī starp sporta spēļu komandām, piemēram, 20. gadsimta 30. gadu otrajā pusē starp Vecmīlgrāvja un Jaunmīlgrāvja atturībnieku basketbola un volejbola komandām. Savstarpēja sacensība bija ne tikai azartiska un sportiska brīvā laika nodarbe, bet arī iespēja novērtēt sportisko līmeni. Jāpiebilst, ka šādas sacensības vairoja arī sporta līdzjutēju skaitu. Trikātas nodaļas ziņojumā LBP valdei norādīts, ka “sporta sacensības interesē jauniešus, ir labi apmeklētas un izrādījušās par labāko propagandas metodi”.²³ Sportu kā veiksmīgu atturības organizāciju atbalstītā dzīvesveida popularizēšanas instrumentu uzsvēra arī citas LPB nodaļas, piemēram, Mālpils un Neretas pārstāvji 1932. gadā atzina, ka “uz kopumā pasīvās nodaļu darbības fona sports ir patīkams izņēmums”.²⁴

Par atturības organizāciju rīkoto sporta pasākumu kulmināciju starpkaru periodā kļuva ikgadējās Atturībnieku sporta spēles Rīgā, kuras pašu atturībnieku starpā tika dēvētas par “atturībnieku olimpiādi”.²⁵ Laika posmā no 1930. līdz 1937. gadam, septembra beigās vai oktobra sākumā atkarībā no laikapstākļiem, šīs sacensības pulcēja labākos sportistus – atturībniekus no dažādām atturības organizācijām. Sportisti sacentās vieglatlētikas (Rīgas pilsētas stadions),²⁶ volejbola (Jaunekļu kristīgās savienības vai Konservatorijas sporta zāle) un atsevišķos gados arī riteņbraukšanas sacensībās.

Sacensības notika trīs kategorijās – vīriešu, jauniešu un sievietes, un sasniegtie rezultāti kalpoja kā atskaites punkts katrai organizācijai par aizvadīto sporta sezonu. Kopumā, pēc raksta autora aprēķiniem, balstoties uz arhīva dokumentiem un publicētajām sporta dzīves hronikām žurnālā “Jaunā Balss”, Latvijā starpkaru periodā atturības organizācijas (galvenokārt LPB), neieskaitot paraugdemostrējumus, sarīkoja vismaz 60 sporta sacensības.

SECINĀJUMI

Starpkaru periodā atturības organizācijas darbā sports kalpoja, lai, gūstot fizisku un garīgu rūdījumu, veidotos veselīgs, sportisks un no alkohola un citiem kaitīgiem ieradumiem atturīgs sabiedrības loceklis. Nozīmīgākā atturības organizācija sporta teorētisko un praktisko zināšanu izplatīšanā bija Latvijas Pretalkohola biedrība, kuras paveiktais darbs ielika labu pamatu tam, lai sports kļūtu par vērā ņemamu atturības organizāciju atbalstītā dzīvesveida popularizēšanas instrumentu. Nereti tieši LPB nodaļās provincē sports bija kļuvis par efektīvāko darbības jomu, kas piesaistīja sabiedrības (īpaši jauniešu) interesi un kalpoja kā alternatīvs aktīvs un veselīgs brīvā laika pavadīšanas veids bez alkohola lietošanas.

SAĪSINĀJUMI

LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Valsts vēstures arhīvs

LPB – Latvijas Pretalkohola biedrība

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

LNA-LVVA, 2397–1–54., 55., 71., 133., 178., 217., 445., 503., 548., 662.

LNA-LVVA, 3724–1–9313.

[B. a.], 1925. [B. n.]. *Jaunā Balss*, 44, 17.–18. lpp.

E. T., 1924. Jauni Latvijas rekordi smagatlētikā un vieglatlētikā. *Jaunā Balss*, 20, 15. lpp.

J. R., 1930. Sports nodaļās. *Jaunā Balss*, 4, 8. lpp.

J. R., 1929. Sports, veselība un dzimumdzīve. *Jaunā Balss*, 2, 10.–12. lpp.

K. S., 1923. Sportsmena lielākais ienaidnieks. *Jaunā Balss*, 15, 14.–15. lpp.

Motmillers, A., 1938. Sports un nikotīns. *Jaunā Balss*, 11, 332. lpp.

Solars, E., 1925. Sporta disciplīnas trūkums. *Jaunā Balss*, 25/26, 17.–18. lpp.

T., 1924a. [B. n.]. *Jaunā Balss*, 9, 14. lpp.

T. 1924b. [B. n.]. *Jaunā Balss*, 15, 14. lpp.

Tūbelis, E., 1928. Sports un alkohols. *Jaunā Balss*, 5, 12.–14. lpp.

LITERATŪRA

Butulis, I., 2011. *Sveiki, aizsargi*. Rīga: Jumava.

Gulbe, A., Šveica, D. (sast.), 2013. *Latvijas Olimpiskās akadēmijas biļetens, Nr. 9: Pjēram de Kubertēnam 150*. Rīga: Latvijas Olimpiskā akadēmija.

Hughes, G., 2009. *A Develyshe Pastime. A History of Football in All Its Forms*. Cheltenham: SportsBooks Ltd.

Kun, L., 1982. *Vseobshchaia istoriia fizicheskoi kul'tury i sporta*. Moskva: Raduga.

- Reinalda, B., 2009. *Routledge History of International Organizations: From 1815 to the Present Day*. Abingdon: Routledge.
- Telfer, H., 2004. Ludism, laughter and liquor: homosocial behavior in late Victorian Scottish harriers clubs. Huggins, M., Mangan, J. A. (eds.). *Disreputable Pleasures: Less Virtuous Victorians at Play*. Taylor & Francis, pp. 195–204.
- Vāveris, G., 2012. Latviešu pretalkohola kustība 1934.–1940. gadā: bezalkohola biedrības “Ziemeļblāzma” darbības piemērs. *Latvijas Arhīvi*, 3/4, 179.–206. lpp.
- Vāveris, G., 2014. Atturības biedrību darbība Rīgā un tās apriņķī, 1891.–1914. gads. *Latvijas Arhīvi*, 3/4, 81.–118. lpp.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Britu impērijā kopš 1837. gada tika aizsākta sporta sacensību rikošana starp skolām, ar mērķi šādās sacensībās norūdīt fiziskās un garīgās spējas, lai “no kristīga atlēta veidotos kristīgs džentlmenis” (Kun 1982, 164).
- ² Latvijā starpkaru periodā pirmo reizi radās brīvas iespējas atturības organizācijām dibināt nodaļas, tādējādi veidojot plašu tīklu. Īpaši šajā jomā izcēlās Latvijas Pretalkohola biedrība, kuras nodaļu skaits pirmajos tās darbības gados (biedrība gan sevi uzskatīja par 1908. gadā izveidotās Vidzemes Antialkoholiskās biedrības darba turpinātāju) izauga no 9 (1923. gadā) līdz 104 (1926. gadā), biedru skaitam attiecīgi palielinoties no 331 līdz aptuveni 15 000. Jāpiebilst, ka LPB nekad precīzi nezināja savu biedru skaitu, jo nodaļu veidošanai bija nepieciešams mazs dibinātāju skaits (pietika ar 5 biedriem), bet, kad 20. gs. 20. gadu beigās LPB centās apsekot savu nodaļu darbību, izrādījās, ka daļa no tām pēc dibināšanas nav turpmāk aktīvi darbojušās. Kopskaitā no 201 LPB nodaļas līdz 20. gs. 30. gadiem darbību izbeidza 58% nodaļu. Būtisks iemesls nodaļu slēgšanai bez biedru mazaktīvās darbības bija finanšu trūkums. Žūpības apkaršanas fonds saskaņā ar 1924. gada 24. decembra Žūpības apkaršanas likumu noteica iespējas pretendēt uz pabalstu darbības organizēšanai. Kopš 1932. gada līdz pat 1938. gada beigām (ši likuma kārtējiem grozījumiem) valsts finansiāls atbalsts atturības organizācijām bija minimāls. Mazliet citāda situācija bija ar biedrību “Ziemeļblāzma” (kopā ar biedrību “Apziņa” un Latvijas Labtempļiešu biedrību tās bija vienīgās biedrības, kas turpināja darboties starpkaru periodā), kur jau kopš 20. gs. sākuma bija izveidojušās noturīgas tradīcijas un stabils biedru skaits (vidēji virs 700 biedriem 20. gs. 30. gados), daļai biedru pārstāvēt dzimtu jau otrajā paaudzē (Vāveris 2012, 185, 189).
- ³ Jāpiebilst, ka jau 1914. gadā Mīlgrāvja bezalkohola biedrības “Ziemeļblāzma” paspārnē izveidoja Sporta un vingrošanas nodaļu. Pagaidām tas ir vienīgais zināmais piemērs līdz Pirmajam pasaules karam, kad kādā no atturības organizācijām šāda īpaša nodaļa tika izveidota. Tomēr zināms, ka izklaides sportiskā atmosfērā bija pazīstamas arī citām atturības organizācijām, piemēram, Rīgas igauņu atturības biedrība 1901. gada septembrī rīkoja spēka paraugdemonstrējumus, kuros piedalījās slavenais igauņu cīkstonis un svaru cēlājs Georgs Lūrihs (Vāveris 2014, 105).
- ⁴ Pat trimdas autoru Viļa Čikas un Gunāra Gubiņa informatīvi un statistiski bagātais 1970. gadā Zviedrijā izdots darbs “Latvijas sporta vēsture. 1918–1944” ne ar vienu vārdu nepiemin atturības organizāciju darbību sporta jomā.
- ⁵ No 1923. līdz 1940. gadam žurnālu izdeva LPB, un tas bija iecerēts kā būtisks informatīvs palīgīdzeklis atturības organizāciju, it īpaši to nodaļu ārpus pilsētām, darba organizēšanai, piedāvājot ieskatu Latvijas un ārvalstu alkohola politikā, likumdošanas izmaiņās, citu vietējo un ārvalstu atturības organizāciju darbā un vēsturiskajā pieredzē, kā arī referātu, priekšlasījumu tekstus, ievērojamu Latvijas un ārzemju atturībnieku domas par alkoholu, notikumu hroniku, karikatūras, anekdotes u.c. informāciju.
- ⁶ Zināms, ka starpkaru periodā sporta sekcijas tika izveidotas pie 19 LPB nodaļām – Augulienes, Bauskas, Driecānu, Dzelzavas, Rīgas (Iekšrīgas), Jaunpiebalgas, Jaundziru, Jelgavas, Kārsavas, Lejasciema, Liepājas, Livānu, Mālpils, Neretas, Nurmuižas, Plāteres, Ramkas, Trikātas un Tukuma.
- ⁷ Latvijas Pretalkohola biedrības darbības pārskati par 1937. un 1938. gadu. LNA-LVVA, 2397–1–71, 52., 70.–71. lpp.
- ⁸ Dokumenti par LPB Trikātas nodaļu. LNA-LVVA, 2397–1–662, 68. lpp.
- ⁹ LPB Nurmuižas sporta sekcijas valdes sēžu protokolu grāmata. LNA-LVVA, 2397–1–503, 2. lpp.
- ¹⁰ Dokumenti par LPB Augulienes nodaļu. LNA-LVVA, 2397–1–178, 11., 15. lpp.
- ¹¹ Artūra Motmillera sporta piederumu veikala preču katalogs. LNA-LVVA, 2397–1–54, 4.–5. lpp.

- ¹² Rakstā gan autors nepiemin to, ka t.s. bufešu uzturēšana sporta biedrībām deva daļu no ienākumiem pasākumu organizēšanai, jo biedrības kasē ieņemtā biedru nauda nespēja pilnībā nosegt izdevumus.
- ¹³ Rakstā tiek citēti izcilo un starptautiskiem panākumiem bagāto somu vieglatlētu Pāvo Nurmi (1897–1973) un Villes Ritolas (1896–1982), kā arī ASV boksa leģendas Viljama Harisona “Džeika” Dempsija (1895–1983) u.c. ar sportu saistītu personību izteikumi pret alkohola lietošanu (Tūbelis 1928, 14). Jāpiebilst, ka arī turpmāk somu un ASV sportistu panākumi tika pievesti kā piemēri atturīga dzīvesveida un sportisku panākumu iespējamībai ([B.a.] 1925, 18).
- ¹⁴ Piemēram, 1931. gada 19. jūlijā LPB Bauskas nodaļas rīkotajos sporta svētkos tika nolasīts (autors nav minēts) referāts “Cilvēka dzīves vērtība un alkohols”. LNA-LVVA, 2397–1–217, bez lp.
- ¹⁵ Ārsts, politiķis, viens no ievērojamākajiem 20. gs. Latvijas atturības kustības darbiniekiem.
- ¹⁶ Dokumenti par LPB Ramkas nodaļu. LNA-LVVA, 2397–1–548, bez lp.
- ¹⁷ Dokumenti par LPB Līvānu nodaļu. LNA-LVVA, 2397–1–445, bez lp.
- ¹⁸ Sarakste par sporta sacīkšu rīkošanu. LNA-LVVA, 2397–1–133, 207. lp.
- ¹⁹ Latvijas Pretalkohola biedrības 25 gadu un Cerību pulciņa 10 gadu jubilejas svinību programma 1933. gada 6. septembrī. LNA-LVVA, 2397–1–55, 234. lp.
- ²⁰ LBP Centrālās valdes sarakste ar LPB Dzelzavas nodaļu. LNA-LVVA, 2397–1–55, 145. lp.
- ²¹ Bezalkohola biedrības Ziemeļblāzma darbības pārskats par 1937. gadu. LNA-LVVA, 3724–1–9313, 93. lp.
- ²² Dokumenti par LPB Trikātas nodaļas darbību. LNA-LVVA, 2397–1–662, 21., 23., 34., 41., 48. lp.
- ²³ Dokumenti par LPB Trikātas nodaļas darbību. LNA-LVVA, 2397–1–662, 19. lp.
- ²⁴ LPB nodaļu konferences delegātu ziņojumi. LNA-LVVA, 2397–1–55, 64. lp.
- ²⁵ Dokumenti par LPB Trikātas nodaļas darbību. LNA-LVVA, 2397–1–662, 51. lp.
- ²⁶ Pārstāvēto vieglatlētikas disciplīnu skaits bija ļoti plašs – skriešanas sprinta distances (60 m, 100 m, 200 m, 400 m, 800 m, 1500 m, 4×100 m), skriešanas garās distances (5000 m, 10 000 m, 1 stundas skrējieni), soļošanas distances (500 m, 1000 m, 2000 m), tāllēkšana ar ieskrējieni, tāllēkšana no vietas, trissoļlēkšana, augstlēkšana, kārtslēkšana, vesera mešana, diska mešana, šķēpa mešana un lodes grūšana.

THE ACTIVITIES OF THE TEMPERANCE MOVEMENT IN THE FIELD OF SPORTS IN LATVIA IN THE INTERWAR PERIOD

GUNTIS VĀVERIS

MA in History, Doctoral student of History at the University of Latvia, Chief Archivist at the National Archives of Latvia

Email: guntis.vaveris@arhivi.gov.lv

ABSTRACT

The paper analyses a topic, which has not been studied in Latvian historiography yet but is very perspective – the activities of Latvian temperance organizations and their use of sports as a tool of social discipline. During the interwar period sports became for the first time a part of the course of action of temperance organizations. The aim of temperance organizations was to encourage education about the baleful influence of alcohol on health, about hygiene and moral behaviour and to promote sports as an effective and preferable leisure activity.

Key words: temperance, temperance organizations, sports, Latvian Anti-Alcohol Society, health, discipline.

SUMMARY

Since the 19th century sports and the temperance movement both have become important global social movements with a common goal – to discipline society wrapped in addictions and amoral behaviour. This paper analyses a topic, which has not been studied in Latvian historiography yet but

is very perspective – the activities of Latvian temperance organizations and their use of sports as a tool of social discipline. These activities can be divided into two directions:

1) the organization of educational lectures and publication of articles about the impact of temperance on sports activities;

2) the promotion of special sports events and games involving various local temperance and similar organizations.

The most efficient temperance organization was the Latvian Anti-Alcohol Society. It was the largest temperance organization in Latvia and had a large number of sections throughout the country. Through active temperance propaganda campaigns in cities and the countryside involving competitions, rallies and educational lectures on significant social topics concerning the importance of temperance, Latvian Anti-Alcohol Society played a significant role in promoting sports activities. As mentioned in several reports, in some parts of the country sports had become the most popular and attractive activity.

During the interwar period, the temperance organizations in Latvia did their best to explain the theoretical and practical usefulness of sports for health and hygiene and the vital importance of abstaining from alcohol consumption in order to achieve better results in sports.

KULTŪRAS IESTĀŽU DARBĪBAS ŠĶĒRŠĻI VALMIERĀ (1944–1949)

LIENE ROKPELNE

Mg. hist., Valmieras muzeja vēstures nodaļas vadošā pētniece

e-pasts: liene.rokpelne@valmiera.lv

ANOTĀCIJA

Rakstā aplūkoti kultūras iestāžu darbību ietekmējošie apstākļi Valmierā laikā no 1944. gada septembra līdz 1949. gada decembrim – pirmajā piecgadē pēc atkārtotas nonākšanas PSRS sastāvā. Padomju režīms solīja sniegt vienlīdz lielu atbalstu gan saimnieciskajai, gan kultūras izaugsmei. Reālā dzīve pierādīja, ka kara radīto zaudējumu un postījumu rezultātā pirmajos pēckara gados solījumus nebija iespējams izpildīt. Neskatoties uz to, visas kultūras iestādes sovetizācijas plāna realizēšanas ietvaros sāka strādāt kā padomju ideoloģijas propagandas rupori. Valmierā nozīmīgākās kultūras iestādes bija kultūras nams, teātris, kinoteātris un bibliotēka. Kara laikā tautsaimniecība pilsētā un visā apkārtnē bija smagi cietusi, un tā sociālpolitiskās sekas ietekmēja cilvēku ikdienu un darbu.

Atslēgas vārdi: kultūras iestādes, Valmiera, darbības šķēršļi, 1944.–1949. gads.

IEVADS

Latvijas un kopumā Baltijas valstu historiogrāfijā ir salīdzinoši maz zinātnisku pētījumu par kultūras un sociālajiem jautājumiem pēc Otrā pasaules kara. Lielāka uzmanība pievērsta politiskajiem un militārajiem notikumiem (Bleiere 2005, 196; Ivanovs 2011, 16). Maz pētītas ir arī atsevišķu pilsētu kultūrpolitiskās norises. Izvēlētās tēmas izpētei problēmas rada avotu trūkums, jo aplūkojamā perioda Valmieras kultūras iestāžu materiāli saglabājušies tikai daļēji. Tāpat trūkst nopietnu pētījumu par Valmieras vēsturi kopumā. Tā rezultātā viena raksta ietvaros detalizēti izvērtēt visus aspektus vai salīdzināt datus nav iespējams. Kā pētījuma avotu bāze izmantotas kultūras iestāžu materiālu kolekcijas un kolekcijas, kas saistītas ar kultūras iestādēm un kas atrodas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā un Valmieras zonālajā valsts arhīvā. Informācija atrodama arī bijušā Valmieras rajona laikrakstā “Liesma” un Valmieras muzejā.

Vēsturnieki, kas pēta padomju varas režīmu, uzsver, ka kultūras dzīves veidošana atbilstoši Maskavas izvirzītajām prasībām bija viens no sarežģītākajiem padomju režīma uzdevumiem Latvijā. Īpaši sarežģīti tas bija tādās pilsētās kā Valmiera, kuru saimniecība un ekonomika bija smagi cietusi karadarbības rezultātā (Bleiere, Butulis, Feldmanis u.c. 2008, 415).¹

Raksta mērķis ir analizēt pēckara Valmierā pastāvējušos apstākļus, kas ietekmēja kultūras iestāžu darbību laika posmā no 1944. gada septembra līdz 1949. gada decembrim. Pētījuma hronoloģija izvēlēta vairāku iemeslu dēļ:

1) Valmieras vēsturē šajā laika posmā iezīmējas ļoti precīzas hronoloģiskas robežas – 1944. gada 23. septembris, kad Valmieru ieņēma Sarkanā armija, nomainot nacistiskās Vācijas karaspēku, savukārt beigu datums ir 1949. gada 31. decembris, kurā izdots LPSR Augstākās padomes Prezidija dekrēts visā Latvijā noteica apriņķu pārstrukturizēšanu rajonos (Vikсна 1999, 245);

2) Latvijas mērogā laika posms no 1944. gada līdz 1949. gadam sakrīt ir pirmo piecgadi – PSRS saimniecības attīstības plānošanas periodu;

3) Latvijas kultūras institūciju attīstībā padomju kultūrpolitika bija ļoti būtiska tieši pēckara posmā no 1945. līdz 1949. gadam.²

Pētījuma uzdevumi:

1) balstoties uz apkopoto avotu datiem, raksturot galvenās Valmieras kultūras iestādes, to svarīgākos darbības virzienus neatkarīgi no pakļautības institūcijām;

2) identificēt un analizēt galvenos šķēršļus, kas kavēja Valmieras kultūras iestāžu darbību pēckara periodā.

Lai pilnībā izpētītu kultūras iestāžu darbību, to problēmas un attīstību, būtu nepieciešama detalizēta katras iestādes kadru politikas jautājumu³ pētniecība un iestāžu strukturēšana pēc pārvaldes institūcijām, bet raksta ierobežotā apjoma dēļ šie jautājumi tikai ieskicēti, galveno uzmanību veltot uzskatāmākajiem šķēršļiem, kas ietekmēja aplūkojamo kultūras iestāžu darbību⁴ (sk. tabulu).

KULTŪRAS IESTĀŽU DARBĪBAS GALVENIE VIRZIENI

Kultūras centralizētai attīstībai Latvijas PSR 1945. gadā tika izveidota Kultūrizglītības iestāžu komiteja (vēlāk – nodaļa) un Aģitācijas un propagandas nodaļa, kurām bija jākontrolē un jāveicina kultūras dzīves norises.⁵ Par galveno kultūras iestādi, kurai bija jā*izglīto* sabiedrība, padomju vara izvirzīja kultūras namu⁶ (LNA LVA, PA-129–3–14, 53–56). Līdzās kultūras namiem darbojās arī citas kultūras iestādes. Valmieras gadījumā tās bija LPSR Valmieras dramatiskais teātris,⁷ Valmieras bibliotēka⁸ un kinoteātris “Gaisma”.⁹ Katrai kultūras iestādei bija savi individuālie uzdevumi, tomēr tie visi bija virzīti uz masu ideoloģiskās audzināšanas pasākumiem.¹⁰ Mūsdienu autori atzīst, ka masu jeb populārās kultūras izmantošana propagandai bija veiksmīgākais veids, kā iesaistīt un pārvaldīt pakļautās tautas padomju režīma vajadzībām (Edelstein 1997; Stites 1995). Daži autori pielīdzina masu kultūras propagandu tādām narkotiskām vielām kā opijs, kas ietekmē cilvēku apziņu, viņiem to pat neapzinoties (Stites 1995, 2, 117). Vēlme pēc kulturālas atpūtas sabiedrību ir virzījusi apmeklēt kultūras iestādes un pasākumus vai iesaistīties kādā amatiermākslas kolektīvā, tā kļūstot par kultūras daļu. Cilvēki apmeklēja kultūras iestādes, bieži vien nedomājot par repertuāru vai vakara tēmas piedāvājumu. Kā apgalvojuši laikabiedri, “pēc kara bija vienkārši patīkami iziet. Tas bija savādāk, kā visu laiku strādāt vai darīt mājas darbus” (Mūkina 2012).

Kultūras iestādēm tika izvirzīti arī dažādi uzdevumi:

- **Teātra** galvenais uzdevums bija veidot *idejiski atbilstošas* izrādes un lekciju veidā skaidrot skatītājiem to ideoloģisko jēgu.
- **Bibliotēkai** vajadzēja iepazīstināt ar jaunāko literatūru, veicināt grāmatu lasīšanu un izskaust no grāmatu plauktiem aizliegto literatūru.
- **Kinoteātrim** bija salīdzinoši vieglāks uzdevums – izrādīt filmas, ko tam nodrošināja LPSR Ministru padomes Kinofikācijas pārvaldes Valmieras apriņķa kinofikācijas nodaļa (1946.–1951. gadā LPSR Ministru padomes Kinofikācijas pārvalde¹¹). Turklāt kinoteātris bija populāra darbaļaužu atpūtas un izklaides vieta arī “vācu laikā” (Pavlovičs 2012, 31–32; Mūkina 2012).

Tabula. Valmieras izpildkomiteju un kultūras iestāžu vadītāji 1944–1949

Iestādes nosaukums	Vārds, uzvārds	Ieņemamais amats	Gads	Piezīmes
Valmieras apriņķa izpildkomiteja	Rihards Gredzens	izpildkomitejas priekšsēdētājs	1944–1956	
Valmieras pilsētas izpildkomiteja	Jānis Antons	izpildkomitejas priekšsēdētājs	1944–1948	
	K. Bomiks	izpildkomitejas priekšsēdētājs	1948–1952	
Kultūrizglītības iestāžu nodaļa	Arvīds Salmiņš	nodaļas vadītājs	1944–1949	Nodaļas sastāvs nemainīgs līdz 1948. gadam, kad nomainās viens instruktors.
Valmieras apriņķa kultūras nams	Sora Itkins	vadītāja	1944–1946 maijs	Visā apskatāmā laika posmā vecākais instruktors bijis Gunārs Bošs un apkalpotāja Milda Kalniņa.
	Milda Eņģele (Engelss)	vadītāja	1946–1948 oktobris	
	Emma Koķe	vadītāja	1948–1949 maijs	
	Jūlijs Gailītis	vadītājs	1949–1951	
Valmieras apriņķa bibliotēka	Berta Biseniece	bibliotēkas vadītāja	1945–1946	1945.–1949. gadā bibliotēkas kadru sastāvs ar nelielām izmaiņām.
	Valija (Vallija) Ceriņa	bibliotēkas bērnu nodaļas vadītāja	1945–1946	Pēc 1946. gada līdz 1949. gadam bibliotēkas vadītāja.
Valmieras dramatiskais teātris	Ernests Ziediņš	direktors	1944–1946 maijs	
	Sāra (Zara) Itkina	direktore	1946–1947	
	Z. Luzinovs	direktors	1947–1948 jūlijs	Luzinova laikā direktora vietas izpildītājs Žanis Vīnkalns.
	Jānis Loms	direktors	1948–1949 augusts	
	Elmārs Kagainis	direktors	1949–195?	
	Žanis Vīnkalns	mākslinieciskais vadītājs	1944–1948	
	Pēteris Lūcis	galvenais režisors	1945–1949	
	Anna Lācis	režisore	1948–1957	Sākot ar 1948. gadu, arī mākslinieciskās daļas vadītāja un galvenā režisore.
Kinoteātris “Gaisma”	Jūlijs Gailītis	direktors	1944–1946	Kinoteātra materiāli saglabājušies vismazāk. Valmieras apriņķa izpildkomitejas Kultūrizglītības nodaļas kolekcijā (LNA VaZVA, 490–1–5, 54) atrodams, ka 1949. gada 21. decembrī kantora telpās noticis ugunsgrēks un cietušas dokumentu mapes, kopskaitā 27, par laika posmu no 1945. gada līdz 1949. gada oktobrim.
	Jānis Auniņš	direktors	1946–1947	
	Ivans Puzins	direktors	1947–1948	
	S. Čebutarevs	direktors	1948–1949	

- **Kultūras namam** kā galvenajam kultūras centram bija jāapvieno visu kultūras iestāžu funkcijas. Iedzīvotāji bija jānodrošina ar izglītojošām lekcijām, izrādēm, koncertiem un iespēju svinēt valsts nozīmes svētkus. Tam vajadzēja funkcionēt kā vēlēšanu iecirknim, būt politisko notikumu skaidrojošai iestādei utt. Lai pasākumiem piesaistītu pēc iespējas vairāk apmeklētāju un bagātinātu to piedāvājumu, bija jānodrošina pašdarbības kolektīvu darbība tādās jomās kā dejošana, dziedāšana, lietišķā māksla, orķestri u.c. (Rokpelne 2012, 51–69).

Kā redzams, katrai kultūras iestādei bija savi tieši uzdevumi, taču tajā pašā laikā tām ar visiem pieejamajiem līdzekļiem bija jānodrošina arī iedzīvotāju ideoloģiskā audzināšana.

GALVENĀS PROBLĒMAS, KAS IETEKMĒJA KULTŪRAS IESTĀŽU DARBĪBU

Izskatītie avotu materiāli liecina, ka aplūkojamajā piecgadē pilnvērtīgu kultūras iestāžu darbību Valmierā ietekmēja vairāki faktori – sadarbība ar pārvaldes institūcijām un finansiālā atbalsta trūkums, pēckara sociālekonomiskās problēmas – telpu trūkums, problēmas ar apkuri, kā arī darbinieku nedisciplinētība.

Izpildkomitejas un Kultūrizglītības nodaļas darbība

Apriņķa un pilsētas izpildkomitejas bija iestādes, kurām tiešā Maskavas un LK(b)P CK kontrolē bija jāveicina ne tikai tautsaimniecības, bet arī kultūras dzīves atjaunošana (Bleiere, Butulis, Feldmanis u.c. 2005, 294). Taču reālajā dzīvē lieli postījumi tautsaimniecībā un no tiem izrietošās sociālpolitiskās problēmas ne vienmēr ļāva pievērst pietiekamu uzmanību kultūras iestāžu attīstībai (Krūmiņš 2009, 644). To apstiprina arī Valmieras pilsētas un rajona izpildkomiteju sēžu materiāli. Valmieras pilsētas izpildkomiteja četrarpus gadu laikā 111 protokolētās sēdēs izskatījusi 556 jautājumus, no kuriem 18 saistīti ar kultūras iestāžu darbību (LNA VaZVA, 171).¹² Kultūrizglītības nodaļa lielāku uzmanību pievērsa nevis tam, vai kultūras iestādēs pietika darbinieku un inventāra, bet tam, lai tiktu sarīkoti visi oficiāli noteiktie svētki un būtu par ko atskaitīties. Gan kultūras nama, gan bibliotēkas vadītājas pastāvīgi tika sūtītas pārraudzības braucienos ārpus pilsētas, savukārt teātrim un kinoteātrim lika doties pēc iespējas vairāk izbraukumos pa visu apriņķi (LNA VaZVA, 490; LNA VaZVA, 888–2–2).

Izpētot pieejamos pilsētas izpildkomitejas (LNA VaZVA, 171) un Kultūrizglītības nodaļas (LNA VaZVA, 490) arhīva materiālus, kā arī laikrakstu “Liesma”, var secināt, ka lielākā problēma, ar ko saskārās visas kultūras iestādes, bija nevis saturiska,¹³ bet gan saimnieciska rakstura, proti, telpu trūkums un to sliktais stāvoklis, kas veicināja inventāra priekšlaicīgu nolietošanos.¹⁴ Izpildkomiteja neatbalstīja kultūras iestāžu iecerētos remontdarbus, aizbildinoties ar finanšu trūkumu un novirzot līdzekļus saimniecības jautājumu sakārtošanai. Situācija nemainījās arī pēc LK(b)P CK Aģitācijas un propagandas nodaļas lēmuma, ar kuru kultūras iestādes tika iekļautas apriņķa Kultūrizglītības nodaļā, kas savukārt nozīmēja finansiālu atbalstu (LNA LVA, PA-129–3–8, 147–154). Reāls finansiāls atbalsts no izpildkomitejas parādījās tikai 1948. gadā. Tam bija vairāki iemesli – nostabilizējās padomju varas veidotās institūcijas, tika nomainīts kultūras nama direktors, teātris bija atradis līdzfinansējumu LPSR Kultūras ministrijas Mākslas lietu pārvaldē, lai veiktu remontu, kā arī tuvojās LPSR Dziesmu svētki (1948), Valmieras apriņķa Dziesmu svētki un Republikas kultūras iestāžu skate, kuras galvenā balva – finansējums.

Inventāra, darbinieku un disciplīnas trūkums

Kultūras iestāžu inventāra bojājumus radīja bieži pasākumi, telpu trūkums un malkas sagādes problēmas. Iegādātais inventārs cieta no milzīgās cilvēku plūsmas, to nebija iespējams arī pienācīgi uzraudzīt, īpaši pasākumos, kuru noslēdzošā daļa bija *dejas* (LNA LVA, PA-129-3-8, 147-154). Pasākumu uzraugu skaits bija neatbilstošs lielajam apmeklētāju daudzumam. Laika posmā no 1945. līdz 1949. gadam kultūras namā strādāja tikai četri darbinieki: direktors, divi metodiskie vadītāji jeb instruktori, sākot ar 1946. gadu – arī apkalpotāja. Viņiem bija jāpilda vairāku amatu – kasiera, garderobista, apkopēja u.c. pienākumi. 1948. gadā laikrakstā “Liesma” lasāma sūdzība, ka krasās temperatūras maiņas, nemitīga klavieru dauzīšana un izmantošana cigarešu nodzēšanai nostādījusi kultūras nama muzikantus nepatīkamās situācijās viesmākslinieku priekšā (Mūziķis 1948, 2). Apliecinājums tam, ka nedz telpas, nedz inventārs netika saudzēts un publika bijusi visdažādākā, “sākot no jūrniekiem un beidzot ar pilsētas jaunkundzēm”, atrodams novadnieka Andreja Dripes spilgtajā aprakstā viņa atmiņu krājumā “Bez skaistas maskas” (Dripe 1993, 66, 76-77) un ar kultūras dzīvi saistīto cilvēku intervijās (Mūkina 2012; Helmanis 2016). Problēmas sagādāja arī pašdarbības kolektīvu noorganizēšana un apgādāšana ar vajadzīgo inventāru (LNA VaZVA, 490-1-2, 230; 490-1-3, 49; 490-1-4, 84; 490-1-7, 1). Laikraksts “Liesma” ziņoja, ka kultūras nams meklē ikvienu, kam mājās ir instrumenti un kas ir gatavs piedalīties pūtēju un stīgu orķestra izveidē. Spēlēt aicināja arī tādus, kas nekad nebija to darījuši ([B.a.]. Liesma, 1944, 25. nov., 4).¹⁵

Teātris saviem spēkiem mēģināja atjaunot nepieciešamo inventāru. Ar sludinājumiem avīzē pilsētas iedzīvotājus lūdza atgriezt teātrim piederošās mantas. Monogrāfijās par Valmieras teātri vairākkārt aprakstīts, kā aktieri paši veidojuši rekvizītus un šuvuši tērpus. Atmiņās lasāms: “Frontei tuvojoties pilsētai, pakāpeniski lielākā daļa inventāra tika izvazāta, noderīgais pārdots. Lielu daļu no inventāra pilsētā palikušajiem aktieriem izdevās glābt, novietojot to ugunsdrošajos pagrabos Gaujas krastā” (Skudra, Ferbers 1972, 73). Salīdzinājumā ar citām kultūras iestādēm teātrim bija vislielākais štatā esošais darbinieku skaits, vidēji 60 darbinieku. Līdz ar to aktieri darīja savu darbu un direktors pildīja savus amata pienākumus. Lielākās problēmas sagādāja teātra darbinieku, īpaši aktieru, disciplīnas pārkāpumi. Tas, protams, ietekmēja arī izrāžu kvalitāti un norisi.

Kinoteātri, līdzīgi kā teātri, problēmas radīja biežā kadru mainība un darbinieku disciplīnas jautājumi. Jau pirmajā gadā tā štatā strādāja 11 cilvēki. Kinoteātri neskāra inventāra problēmas, jo kinokārta bija saglabājusies. Filmas piegādāja centralizēti LPSR Kinematogrāfijas ministrija (Pērkone, Balčus, Surkova, Vītola 2011, 69), līdz ar to par filmām, ko izrādīt, nebija jāuztraucas.

Valmieras apriņķa bibliotēkas arhīvs nesniedz atbildes par patieso inventāra trūkumu. Kādā no atskaitēm atrodams vien tas, ka telpas gaišas, iekārtots lasīšanas stūrītis un pie sienām labi noformētas sienas avīzes (VIB, 20. lieta, 13-21). Bibliotēkas galvenais inventārs faktiski bija grāmatas, ar kuru palīdzību sabiedrība tika iepazīstināta ar padomju varas ideoloģiju. Visā Latvijā tika organizēta “bezīpašnieku” grāmatu savākšana un nodošana bibliotēkām (LNA VaZVA, 171-1-1, 5). Taču liela daļa grāmatu neatbilda valdošajai ideoloģijai un atradās aizliegto vai iznīcināmo grāmatu sarakstā. To uzskatāmi parāda Valmieras bibliotēkas pārbaužu atskaites un Kultūrizglītības nodaļas vadītāja pavēļu grāmatā atrodami ieraksti, kuros teikts, ka pretēji norādījumiem grāmatas netika iznīcinātas, bet uzglabātas un reizēm pat izsniegtas lasītājiem uz mājām (VIB, 14. lieta, 3; LNA VaZVA, 490-2-4; 490-2-5). Diemžēl atskaitē nav precizēts, kuras no aizliegtajām grāmatām atradās plauktos vai pie lasītājiem. Jauno grāmatu sūtījumi bieži nonāca pie nepareiza adresāta, proti, kultūras namā, jo pēc nolikuma visām kultūras iestādēm bija vēlams atrasties vienā ēkā (VIB, 15. lieta, 14). Pētāmajā laika posmā visstabilākais kolektīvs gan skaitliskā (septiņi), gan personālsastāva ziņā konstatējams Valmieras apriņķa bibliotēkā.

Analizējot Valmieras apriņķa Kultūrizglītības nodaļas, Kinofikācijas nodaļas un teātra pavēļu grāmatas, var secināt, ka biežākie disciplīnas pārkāpumi no darbinieku puses vērojami iestādēs,

kurās to bija vairāk, – teātrī un kinoteātrī. Savukārt kultūras namā un bibliotēkā disciplīnas pārkāpumi netika konstatēti. Tur galvenās problēmas bija saistītas ar kultūras darba veikšanu un inventāra nodrošinājumu. Spriežot pēc pavēlēm, abu iestāžu vadītājas nemitīgi tika nosūtītas citu klubu vai bibliotēku darbības uzraudzīšanā, kā rezultātā tika kavēts ikdienas darbs pašu iestādēs. Atzīmējams, ka kultūras nama funkcijās ietilpa pārzināt visa apriņķa darbu, bet darbinieku skaits nepārsniedza trīs, turklāt viens no tiem lielāko daļu laika atradās komandējumos vai mācībās.

Telpu trūkums

Lielākā daļa Valmieras ēku bija gājušas bojā 1944. gada 23. septembra naktī, Sarkanajai armijai ieņemot pilsētu. Izpildkomitejai nācās pieņemt absurds un pretrunīgus lēmumus, kas tikai teorētiski atrisināja jautājumu, bet reālajā dzīvē nedarbojās. “Pateicoties LK(b) Partijai, tāpat pilsētas un apriņķa izpildkomiteju atbalstam, bijušais Valmieras latviešu b-bas nams tika nodots teātra rīcībā un turpmāk kalpos vienīgi teātra, kā arī pārējo organizāciju kulturālām vajadzībām” ([B.a.]. Liesma, 1944, 16. dec., 2). Sākotnēji visas kultūras iestādes tika izvietotas vienā ēkā, proti, bijušajā Latviešu biedrības namā (1. att.), bet 1945. gada gaitā tās tika pārceltas uz citām vietām. Taču tas problēmu pilnībā neatrisināja, jo daudzās ēkās joprojām tika izvietotas vairākas iestādes. Ar laiku telpas kļuva par mazām arī *masu propagandas pasākumu* rīkošanai, jo pēc kara cilvēki atgriezās pilsētā.¹⁶ 1945. gadā kultūras nams tika pārcelts uz Vecpuišu parka paviljonu, kur bija skatuve un kur zāles ietilpība bija 400 sēdvietas (LNA VaZVA, 171–1–2, 36). Telpas kopš 30. gadu vidus nebija remontētas un kara laikā bija kļuvušas par mājvietu daudzām organizācijām (Pumpuriņš 1999, 127–133). Regulāri notiekošie pasākumi, kā arī malkas trūkums radīja savus postījumus. Ēkā darbojās arī Sporta skola, Kultūrizglītības nodaļa un pilsētas izpildkomiteja. Sarīkojumu zāle pildīja arī sporta zāles funkcijas (LNA VaZVA, 171–1–31, 11, 36) (2. un 3. att.).

Bibliotēka atgriezās bijušās Valmieras Pienotavas biroja telpās, kur tā bija darbojusies arī līdz kara sākumam. Tā bija vienīgā kultūras iestāde, kurai telpas nebija jādala ar kādu citu institūciju. Likumsakarīgi, ka bibliotēka bija saņēmusi vismazāk pārmetumu par tās darbību, veidojot obligātos pasākumus, vai telpām apskatāmajā laika posmā. 1945. gadā Piena tresta prasībai atgūt bijušās kantora telpas izpildkomiteja nepiekrita, pamatojoties uz to, ka tur ir telpa, kuru var noslēgt un izmantot kā aizliegtā fonda glabātavu, turklāt telpai ir ugunsdrošas durvis (LNA VaZVA, 171–1–2, 35–36).

1. att. Bijušais Valmieras Latviešu biedrības nams. LPSR Valmieras Drāmas teātris un līdz 1953. gadam arī Valmieras kinoteātris “Gaisma” (VINM 40269)

2. att. Valmieras basketbola kluba spēle Valmieras kultūras nama zālē 20. gadsimta 40. gadu beigās (foto no Benedikta Vestenberga albuma, glabājas Valmiera/ORDO arhīvā)

3. att. Valmieras kultūras nams. 20. gadsimta 60. gadi (VINM 47424.3)

LPSR Valmieras dramatiskais teātris palika savās – Valmieras Latviešu biedrības nama telpās. Telpas bija lielas, bet neremontētas kopš pēdējā Latviešu biedrības nama remonta 1931. gadā (Zīriņa 1999, 158). Līdzīgi Vecpuišu parka paviljonam, kara gados ēka bija pārlietu ekspluatēta. Tuvojoties frontei, teātra telpas pielāgoja vācu lazaretēs vajadzībām (Struka 2010, 262–265). Visā pilsētā liela problēma bija malkas sagāde un sagrautās apkures sistēmas.¹⁷ Zāle bija paredzēta 460 sēdvietām. Teātrim nācās telpas dalīt ar Valmieras kinoteātri “Gaisma”, jo tur atradās vienīgā stacionārā kino iekārta un kinoteātrim savas ēkas nebija. Kinoteātra un teātra vadībai vienojoties, kinoseansi tika rādīti ne retāk kā divas reizes mēnesī ([B.a.]. Liesma, 1945, 4. dec., 4). Nemitīgā laiku saskaņošana ar teātra vadību veicināja disciplīnas problēmas arī no apmeklētāju puses, piemēram, izrādes notika tikai vēlos vakaros, attiecīgi bērni un jaunieši ielavījās izrādēs vēlajās stundās, kā rezultātā nākamajā dienā neapmeklēja skolu (LNA VaZVA, 171–1–31, 37). Tikai 1948. gadā pēc vairākkārtējiem iedzīvotāju pārmetumiem, vienojoties izpildkomitejai, teātra vadībai un kinoteātrim, tika noorganizēti seansi arī bērniem un sadalīti kinoseansu, teātra izrāžu un mēģinājumu laiki (LNA VaZVA, 171–1–32, 101). Vadoties no visa iepriekš minētā, jāsecina, ka tieši telpu trūkums bija viena no nopietnākajām problēmām, kas radīja šķēršļus kultūras iestāžu darbībā pēckara posma sākumā.

SECINĀJUMI

Kultūras iestādēm Valmierā – kultūras namam, teātrim, bibliotēkai un kinoteātrim – katrai bija savi uzdevumi, taču tie bija izvirzīti, lai piesaistītu kultūras resursus veiksmīgākai sovetizācijas procesa norisei pilsētā un apriņķī. Galvenie darbības virzieni bija vērsti uz *masu ideoloģiskiem pasākumiem*, iesaistot kultūras dzīves veidošanā pēc iespējas vairāk dažādiem sociāliem slāņiem piederīgu cilvēku. Tieši tāpēc liela uzmanība tika pievērsta, piemēram, pašdarbības kolektīvu dibināšanai un to darbības atbalstīšanai.

Kultūras iestāžu darbības detalizētu izpēti apgrūtina tas, ka pieejamās dokumentu kolekcijas par aplūkojamo laika posmu ir nepilnīgas un nevar sniegt objektīvu ainu. Pilnīgāka kopskata izveidei palīdz vietējais laikraksts “Liesma”, intervijas ar laikabiedriem un nelielais fotogrāfiju klāsts, kas atrodams Valmieras muzejā. Lai arī šobrīd nav iespējams detalizēti izvērtēt Valmieras apriņķa DDP izpildu komitejas Kultūras izglītības iestāžu nodaļas darbību, jo pieejamie dokumenti ir fragmentāri un neatklāj nianšes, kas ietekmēja nodaļai pakļauto kultūras iestāžu darbu, pieejamo avotu analīze liecina, ka visnopietnākās problēmas jeb šķēršļi kultūras iestāžu darbībā vairāk bija saimnieciska rakstura, ne tik daudz norišu saturā bāzēti.

Pirmkārt, šķēršļus radīja pati izpildkomitejas darbība pēckara situācijā. Lieli zaudējumi tautsaimniecībai, finanšu trūkums un institūciju sistēmas pārveide ierobežoja izpildkomitejas atbalstu kultūrpolitikas realizēšanai. Dzīvojamā fonda un iestāžu izvietojuma iespējas nereti noveda pie neadekvātu lēmumu pieņemšanas, kas atrisināja problēmu tikai “uz papīra”.

Otrkārt, inventāra trūkums, ko radīja vairāki faktori: finanšu nepietiekamība tā iegādei; nopirktā inventāra izmantošana vairāku iestāžu darbības nodrošināšanā; nepienācīga inventāra uzraudzība ierobežotā darbinieku skaita dēļ. Atzīmējams, ka inventāra saglabāšanās pakāpi noteica arī ēku stāvoklis, kas noved pie tālāk aprakstītā šķēršļa.

Treškārt, kultūras iestādēm pielāgotās telpas bija remontētas pirms kara, līdz ar to ļoti nopietna problēma šo iestāžu darbā bija telpu trūkums vai to sliktais stāvoklis. Kara laikā ēkas tika izmantotas visdažādāko organizāciju un iestāžu izvietojumam – skautiem, lazaretēm utt. Plašie masu pasākumi, kas noslogoja telpas gan pirms, gan pēc kara, tās nesaudzēja, kā rezultātā pasliktinājās jau tā kritisks ēku stāvoklis.

Ceturtkārt, kā atsevišķu šķērsli var izdalīt darbinieku, arī apmeklētāju disciplīnas problēmas, kas bija grūti novēršamas nepietiekama darbinieku skaita dēļ. Darbinieku disciplīnas problēmu dēļ ne vienmēr bija iespējams veikt kvalitatīvu darbu. Tomēr Valmieras gadījumā kadru sastāvs kultūras iestādēs ir bijis stabils, turklāt lielākas problēmas dokumentētas iestādēs, kur nemainījās vadība.

1948. gadā pieauga atbalsts kultūras iestādēm, iemesls tam bija relatīvi nostabilizējusies situācija saimnieciskajos jautājumos, iepriekš izvirzītie normatīvi tika ieviesti dzīvē, zināmu progresu radīja arī plānotie 1948. gada LPSR un Valmieras apriņķa Dziesmu svētki. Mākslas lietu pārvaldei pakļautais teātris atrada līdzfinansējumu teātra remontam, un LPSR Kinematogrāfijas ministrijai radās arvien lielākas iespējas atbalstīt kinoteātrus. 1948. gadā tika pieņemts lēmums par atsevišķas kino ēkas celšanu Valmierā, daļā no Valmieras kultūras iestādēm notika kadru maiņa vadošos amatos.

Noslēgumā jāatzīmē, ka rakstā apskatītas tikai galvenās saimnieciskās problēmas, kas ietekmēja kultūras iestāžu darbību. Jautājuma dziļākai izpētei būtu nepieciešams salīdzinājums ar norisēm citās pilsētās. Tāpat jāņem vērā, ka tēmas padziļinātai izpētei būtu nepieciešami pētījumi par citiem dzīves aspektiem Valmierā pirmajos pēckara gados.

SAĪSINĀJUMI

DDP	– darbaļaužu deputātu padome
LK(b)P CK	– Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālā komiteja
LNA LVA	– Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs
LNA VaZVA	– Latvijas Nacionālā arhīva Valmieras zonālais valsts arhīvs
LPSR	– Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
PSRS	– Padomju Sociālistisko Republiku Savienība
VIB	– Valmieras integrētā bibliotēka

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

- [B.a., b.n.]. *Liesma*, 1944, 25. nov., 4. lpp.
- [B.a.]. LPSR Valmieras Drāmatiskais teātris. *Liesma*, 1944, 16. dec., 2. lpp.
- [B.a.]. Kinoteātris Valmierā. *Liesma*, 1945, 4. dec., 4. lpp.
- Bleiere, D., 2005. Pēckara posms (1944–1953) Baltijas valstu vēsturē: aktuālie pētniecības virzieni un problēmas. *Totalitārie režīmi Baltijā: izpētes rezultāti un problēmas*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 193.–210. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 15. sēj.).
- Bleiere, D., 2007. Latvijas Komunistiskās partijas organizācijas skaitliskais, nacionālais un sociālais sastāvs 1944.–1949. gadā. *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2006. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 356.–373. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 21. sēj.).
- Bleiere, D., 2013. Latvijas sovetizācija un tās ietekme uz sabiedrību un ekonomiku. *Latvieši un Latvija*, II sēj.: Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 470.–496. lpp.
- Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I. u.c., 2005. *Latvijas vēsture, 20. gadsimts*. Rīga: Jumava.
- Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I. u.c., 2008. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava.

- Butulis, I., 2004. Padomju kultūrpolitikas aspekti dažos latviešu padomju preses izdevumos (1945–1949). *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 427.–441. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 13. sēj.).
- Dripe, A., 1993. *Bez skaistas maskas*, 2. grām.: Pirmie pēckara gadi: atmiņu zīmējumi no manas dzīves. Rīga: Preses nams.
- Dzene, L., Hausmanis, V., 1989. *Padomju Latvijas kinomāksla: mākslas, dokumentālās un multiplikācijas filmas*. Rīga: Liesma.
- Edelstein, A., 1997. *Total Propaganda: From Mass Culture to Popular Culture*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Helmanis, J., 2016. Intervija. Valmieras muzejs.
- Ienākošie raksti. VIB, 14. lieta, 16. lp.
- Ienākošie raksti. VIB, 15. lieta, 14. lp.
- Ienākošie raksti. VIB, 20. lieta, 3. lp.; 13.–21. lp.
- Ivanovs, A., 2011. Latvija Otrajā pasaules karā: izpētes gaita Latvijas jaunāko laiku historiogrāfijā, izpētes rezultāti un perspektīvas. *Otrais pasaules karš un Latvija: notikumi un sekas, 20. gadsimta 40.–60. gadi*. Rīga: Zinātne, 15.–46. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 27. sēj.).
- Krūmiņš, G., 2009. Teritorijas pārvaldes organizēšana un vadošo darbinieku atlases politika Latvijā 1944.–1947. gadā. *Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1991*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 641.–664. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sēj.).
- L. Paegles Valsts Valmieras Drāmas teātris. Arodbiedrības vietējā komiteja. Vietējās komitejas sēžu protokolu grāmata. 1946–1949. LNA VaZVA, 888–2–2.
- Latvijas PSR Izglītības tautas komisāra nolikums par tautas namu uzdevumiem un darba saturu, 19.12.1945. LNA LVA, PA-129–3–14, 53.–56. lp.
- Liesma*, 1944–1950.
- Mūkina, Dz., 2012. Intervija. Valmieras muzejs.
- Mūziķis. Saudzēt mūzikas instrumentus. *Liesma*, 1948, 26. nov., 2. lpp.
- Pavlovičs, J., 2012. *Padomju Latvijas ikdiens*. Rīga: Jumava.
- Pelkaus, E., 1983. *Sociālistiskās kultūras izveide: LKP darbība sociālistiskās kultūras revolūcijas īstenošanā, 1940–1950*. Rīga: Avots.
- Pērkone, I., Balčus, Z., Surkova, A., Vītola, B., 2011. *Insceņējumu realitāte: Latvijas aktierkino vēsture*. Rīga: Mansards.
- Pumpuriņš, T., 1999. Kā tapa Valmieras Vecpuišu parks. *Ko, Tēvzeme, varu Tev dot*. Valmieras novadpētniecības muzejs, 103.–135. lpp.
- Rokpelne, L., 2012. *Sociālpolitiskie procesi un norises Valmierā 1944–1949: kultūras dzīves piemērs*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte.
- VII republikāniskais komunālo uzņēmumu darbinieku salidojums-seminārs: par iedzīvotāju apkalpošanas un komunālo uzņēmumu nozaru darba kvalitātes uzlabošanu. *Valmiera (Latvija)*, 1972. [B.v., b.i.]
- Skudra, A., Ferbers, B., 1972. *Teātris ar divsimt skatuvēm*. Rīga: Liesma.
- Stites, R., 1995. *Russian Popular Culture: Entertainment and Society since 1900*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Struka, I., 2010. Valmieras Drāmas teātris. *Latviešu teātris no pirmsākumiem līdz mūsdienām*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 257.–299. lpp.

- Šneidere, I., 2003. Padomju okupācijas režīms Latvijā: pētniecības virzieni un problēmas. *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 25.–34. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.).
- Štrāle, A. 2003. Bibliotēkas padomju ideoloģijas gūstā 1944.–1953. gadā. *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 319.–330. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.).
- Valmieras apriņķa izpildu komiteja. Izpildu komitejas sēžu protokoli. LNA VaZVA, 159. fonds, 1. apr.
- Valmieras apriņķa DDP izpildu komiteja. Izpildu komitejas sēžu protokoli. LNA VaZVA, 171. fonds, 1. apr.
- Valmieras apriņķa DDP izpildu komitejas Kultūras izglītības iestāžu nodaļa. LNA VaZVA, 490. fonds, 1. apr.
- Valmieras apriņķa DDP izpildu komitejas Kultūras izglītības iestāžu nodaļa. LNA VaZVA, 490. fonds, 2. apr.
- Valmieras LK(b)P apriņķa komitejas 1945. gada sēžu protokoli. LNA LVA, PA-129–3–8, 147.–154. lp.
- Viksna, Dz., 1999. Administratīvi teritoriālās izmaiņas Latvijā PSRS ietvaros (1940–1991). *Latvijas zemju robežas 1000 gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 241.–256. lpp.
- Zīriņa, I., 1999. Valmieras latviešu biedrība (1872–1940). *Ko, Tēvzeme, varu Tev dot*. Valmieras novadpētniecības muzejs, 152.–160. lpp.

PIEZĪMES

- ¹ Pilsēta bija zaudējusi ap 50% dzīvojamā fonda, bija izdegusi lielākā daļa vēsturiskā Valmieras centra, līdz ar to bija cietušas sabiedriskās, ekonomiskās un daļa rūpniecības ēku, kā arī dzelzceļa stacija un noliktavas. Lielākā daļa līdzekļu tika novirzīta infrastruktūras, piemēram, ūdensvada, elektrības un dzīvojamās platības atjaunošanai.
- ² “Tieši šis laiks iezīmējas ar Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas (tālāk tekstā VK(b)P CK) inspirētām ideoloģiskām kampaņām, kuru nolūks bija panākt pilnīgu ideoloģiskās un kultūras dzīves uniformēšanu. Arī Latvijā vietējā partijas vadība un vietējie kultūras funkcionāri centās pilnīgi iekļaut latviešu kultūru un kultūras dzīvi PSRS oficiālo standartu un dogmu ietvaros” (Butulis 2004, 427).
- ³ Visas Latvijas kontekstā šie jautājumi sīkāk aplūkoti Dainas Bleieres rakstā “Latvijas Komunistiskās partijas organizācijas skaitliskais, nacionālais un sociālais sastāvs 1944.–1949. gadā” (Bleiere 2007, 356–373).
- ⁴ Vadoties pēc Valmieras apriņķa Kultūrizglītības nodaļas algu izmaksu sarakstiem un nodaļas vadītāja pavēļu grāmatām, ir iespējams izveidot vadošo kadru sarakstu. Dati, ko sniedz Kultūrizglītības nodaļas kolekcija, ir fragmentāri, jo arhīvā nav atrodamas ziņas par kultūras iestāžu pirmā pēckara gada finansiāliem vai saturiskiem aspektiem. Lielā mērā visa Kultūrizglītības iestāžu nodaļas kolekcija datējama ar laika posmu, sākot ar 1946. gadu, bet ir fiksējami atsevišķi izņēmumi pavēļu grāmatā, kur atrodami ieraksti ar atpakaļejošu datumu. Arī pārējā aplūkojamā laika informācija par kultūras iestāžu darbu ir ļoti fragmentāra.
- ⁵ Visas kultūras iestādes oficiāli 1945. gada 1. jūnijā tika pakļautas Kultūrizglītības nodaļai, kura bija pakļauta apriņķa un pilsētas izpildkomitejām. Tas veicināja situāciju, ka kontrole atradās visu un neviena rokās. Kultūrizglītības nodaļai bija jānodrošina palīdzība satura ziņā, savukārt apriņķa un īpaši pilsētas izpildkomitejai – finansiālā ziņā. Tomēr, kā rāda izpētītie materiāli, ne viena, ne otra atbildīgā institūcija savu darbu atbilstoši izvirzītajām normām nepildīja līdz pat 1948. gadam.
- ⁶ Kultūras nama jeb 515. fonds LNA VaZVA sākas ar 1958. gadu. Kā minēts vēsturiskajā aprakstā, “par laika posmu no 1944.–1958. gadam materiāli nav saglabājušies sakarā ar biežo direktoru maiņu”. Šis apgalvojums gan ir diskutabls, ņemot vērā līdzšinējo kadru izpēti, kas apskatāma tabulā.
- ⁷ LNA VaZVA, 888. fonds.
- ⁸ Bibliotēkas arhīva materiāli glabājas Valmieras integrētās bibliotēkas krājumā.
- ⁹ LNA VaZVA, 873. fonds.
- ¹⁰ Savā pētījumā vēsturnieks Elmārs Pelkaus precīzi uzskaita gan svētkus un pasākumus, ar kuriem katrai kultūras iestādei bija jānodrošina sabiedrība, gan arī to, kā pareizi katrai iestādei būtu jādarbojas kultūras vai tautas namu virsvadībā (Pelkaus 1983, 247). Vienīgie svētki jeb datums, kas Valmierā atšķīrās no citiem obligāti svinamajiem, bija 23. septembris, kas tika atzīmēts kā “Valmieras atbrīvošanas diena” no nacistiskās Vācijas kara spēka.

- ¹¹ http://webcfr.arhivi.gov.lv/fond.php?p_sakums=0&kods=-999994481&db_id=1
- ¹² Pārējie apspriestie jautājumi: problēmas atrast atbilstošus kadrus, kadru maiņa vadošajos amatos, naudas trūkums, dzīvojamā fonda un telpu trūkums, tā atjaunošana, drupu novākšana, ēku atjaunošana, īpašumu jautājumi, pilsētas saimnieciskās infrastruktūras atjaunošana un sociālie jautājumi.
- ¹³ Norādījumi kultūras iestāžu darbam brošūru veidā tika izstrādāti Tautas mākslas namā un izplatīti rajonu kultūrizglītības nodaļās un kultūras namos. Piemēram: *Pašdarbības repertuārs*, 1. krāj. Rīga: Republikas Tautas mākslas nams pie LPSR Mākslas lietu pārvaldes, 1945, 129 lpp.; *Pašdarbības repertuārs*, 2./3. krāj. Rīga: Republikas Tautas mākslas nams pie LPSR Mākslas lietu pārvaldes, 1945, 129 lpp.; u.tml. Tāpat tie atrodami teju katrā aplūkojamā laika posma laikraksta “Liesma” numurā.
- ¹⁴ Laikabiedru atmiņas liecina, ka pat sliktais telpu stāvoklis un mūžīgā pārblīvētība nekavēja viņus apmeklēt visdažādākos kultūras iestāžu rīkotos pasākumus, ne tikai deju vakarus, lai gan tie, protams, atmiņā ir palikuši visspilgtāk. Arī kultūras iestāžu atskaites un biežās kultūras pasākumu reklāmas laikrakstā “Liesma” liecina, ka par apmeklētību nevarēja sūdzēties neviena no iestādēm. Drīzāk pamanāma ir telpu trūkuma un nepietiekamā vai nolietotā inventāra problēma. Par to liecina tukšās atskaišu ailītes inventāra uzskaitījumā un lielie skaitļi pie apmeklētāju un pasākumu skaita.
- ¹⁵ Vadoties pēc kultūras nama sniegtajām atskaitēm, pašdarbības kolektīvu arhīviem un aculiecinieku atmiņām, var secināt, ka pasākumu muzikālais pavadījums vairākumā gadījumu bija nodrošināts ar patafona palīdzību. Pirmie pašdarbības kolektīvi, kas izveidoti Valmieras kultūras namā un pastāv mūsdienās, ir tautas deju ansamblis “Gauja” un 1946. gadā izveidotā Tautas lietišķās mākslas studija. 1950. gada 1. janvārī kultūrizglītības iestāžu atskaitēs minēti seši pašdarbības kolektīvi ar 107 dalībniekiem. Šeit beidzot minēts arī orķestris.
- ¹⁶ Pirmajos pēckara gados iedzīvotāju skaits Valmierā strauji pieauga: 1945. gadā 2279 iedzīvotāji, bet jau 1949. gadā – ap 9000 (VII republikāniskais komunālo uzņēmumu darbinieku salidojums-seminārs 1972, 6; VIB, 20. lieta, 16).
- ¹⁷ 1947. gada 10. janvāra laikrakstā “Liesma” atrodams šāds komentārs par situāciju teātrī, kas principā raksturo tā brīža situāciju visās kultūras iestādēs Valmierā: “Pagājuši jau divi gadi kopš atbrīvota mūsu aprīņķa pilsēta Valmiera. Tā ir sagrauta, bet dzīvei arī te jāiet pareizās sliedēs. Mēs visi vēlamies pēc darba satikties ar draugiem. Gribam apmeklēt kino un teātri, noskatīties vērtīgu lugu, kinofilmu, noklausīties koncertu un priekšlasījumu siltās un gaišās telpās. Bet vai Valmierā tas ir iespējami? Valmieras iedzīvotāji vēl ne reizi nav varējuši apmeklēt teātra izrādi, koncertu vai priekšlasījumu Teātra nama zālē bez virsdrēbēm. [...] Valmieras iedzīvotāji neprasa brīvizrādes. Par izrāžu biļetēm tie maksā tādu cenu, kādu paredzējusi teātra administrācija. Un par apmeklētāju trūkumu teātris nevar žēloties. Bet Valmieras iedzīvotājiem ir pamats prasīt, lai arī teātra namā būtu vērojamas padomju iekārtai raksturīgās rūpes par darbaļaužu kulturālu atpūtu. Valmieras iedzīvotāji negrib gatavoties teātra apmeklēšanai kā mežā braukšanai, kad kājās jāsavelk vairāki pāri zeķu un rokās jāsamauc cimdi.”

OBSTACLES TO THE OPERATION OF CULTURAL INSTITUTIONS IN VALMIERA (1944–1949)

LIENE ROKPELNE

MA in History, Leading Researcher at Valmiera Museum

Email: liene.rokpelne@valmiera.lv

ABSTRACT

The paper analyzes the aspects that affected the operation of cultural institutions in Valmiera from September 1944 to December 1949, i.e. in the first five years after the repeated incorporation of Latvia into the USSR. The Soviet regime pledged to provide equal support to economic and cultural growth. In reality, however, due to the losses and damages incurred by the war in the first post-war years it turned out to be impossible

to fulfil the promises. Nevertheless all cultural institutions launched their operation as mouthpieces of Soviet propaganda within the framework of the Sovietisation plan. In Valmiera town the most important cultural institutions were the culture house, theatre, cinema and library. The war had severely damaged the economy of the town and its environs and its socio-political consequences affected the daily life and work of the local population.

Key words: cultural institutions, Valmiera, obstacles to operation, 1944–1949.

SUMMARY

Detailed research of the operation of cultural institutions is hampered by the fact that the accessible collections of documents concerning the operation of cultural institutions in the respective period are incomplete and thus unable to provide an impartial general picture. To obtain a more complete general picture one may resort to the local newspaper “Liesma”, interviews with the witnesses of the respective time period and photographs that in modest number are available at Valmiera Museum.

Each of the cultural institutions operating in Valmiera town – the culture house, library and cinema – was assigned different tasks, which however were targeted towards the common goal of mobilising cultural resources to ensure maximum success of the process of sovietisation in the town and district. The focus was on *mass indoctrination events* aimed at involving in cultural life as many people as possible from different social backgrounds. For this reason great attention was attributed to measures such as foundation of and support for amateur song and dance groups.

Adequate operation of Valmiera’s cultural institutions was hampered by understaffing and disciplinary problems among the personnel. Obstacles to their work came also from the activities of the Executive Committee in the post-war situation. Considerable economic losses caused by the war, lack of finances and the restructuring of the institutional system made the Executive Committee restrict its support for the implementation of cultural policy. Shortage of housing and office space not infrequently led to paradoxical decisions that solved the respective problem only “on paper”. For example, decision that the theatre building will serve not only the theatre company, but all other cultural institutions of Valmiera, too.

It is impossible to make a detailed evaluation of the work of the institutions operating under the Cultural Department of the Council of the Representatives of the Working People of Valmiera district because the available documents are fragmentary and do not reveal all the aspects that affected the work of the cultural institutions that were subordinated to the department. The analysis of the available sources reveals that the gravest problems or obstacles to the operation of cultural institutions were mostly economic.

Valmiera’s cultural institutions strike with rather stable ranks of staff. Contrary to what one may expect it was those institutions where the administrative staff did not change often that found it most difficult to work adequately. The analysis of the two supervisory institutions – Executive Committee of Valmiera and the Cultural Department of the Council of the Representatives of the Working People of Valmiera District – in the respective period of time reveals that it was only in 1948 that cultural institutions started receiving tangible support. There were several reasons for it: by 1948 the economic situation had more or less stabilized, the previously adopted regulations had been implemented and the LSSR and Valmiera District Song Festival due to take place in 1948 also triggered some progress. The theatre that operated under the Office of Artistic Affairs found co-financing and the LSSR Ministry of Cinematography had increasingly better possibilities of supporting cinemas. In 1948 a decision was made to construct a specially designated cinema building in Valmiera and a part of Valmiera’s cultural institutions saw changes in their management positions.

Among the most important obstacles to the operation of Valmiera's cultural institutions one should mention the shortage of premises and the poor condition of the existing ones. The premises adapted to cultural needs had last been repaired before the war. During the war they had served various needs: as an office of boy scouts, as an infirmary, as a venue for meetings etc. The large mass-scale events that exploited the premises both before and after the war did not imply careful treatment and their already poor condition grew only worse.

Several factors caused a lack of equipment: some items were unavailable for sale, the procured equipment had to be shared among several institutions, the poor technical condition of premises, disciplinary problems among the visitors and insufficient personnel that made it impossible adequately to keep an eye on the existing equipment.

The paper analyzes only the main economic problems that affected the operation of Valmiera's cultural institutions. The identified problems require in-depth analysis and the findings should be compared with similar studies about other places in Latvia or the Baltic States. To carry out an exhaustive research of the topic, studies covering all aspects of life in Valmiera in the pre-war period are required to enable further research into the subsequent periods of history.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. The House of Valmiera Latvian Society. Valmiera Drama Theater in Soviet times and till 1953. Valmiera cinema "Gaisma"

Fig. 2. Valmiera Basketbool team in the 1940s. The Assembly hall of Cultural house

Fig. 3. Valmiera Cultural house in the 1960s

“JAUNO VĒSTURNIEKU ZINĀTNISKIE LASĪJUMI I”

Rīga 2016

“THE SCHOLARLY READINGS OF YOUNG HISTORIANS I”

Rīga 2016